

ЄВГЕНІЯ ВОЛОЩУК

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА

5

Євгенія Волощук

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 5 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки,
молоді та спорту України*
(наказ МОНмолодьспорту України від 04.01.2013 р. № 10)

Волощук Є.В.

В68 Світова література : підруч. для 5-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Є.В. Волощук. – К. : Генеза, 2013. – 256 с.

ISBN 978-966-11-0258-2.

Підручник ознайомлює з художніми творами світової літератури, вивчення яких передбачено програмою для загальноосвітніх навчальних закладів 2012 р.

Видання містить інформацію про життя і творчість авторів художніх текстів, пропонує для вивчення; орієнтовні рекомендації для самостійного читання; цікаві рубрики, що висвітлюють різні аспекти й контексти літературних творів; систему диференційованих запитань і завдань, а також добірку ілюстрацій.

Побудова підручника сприятиме ґрунтовному засвоєнню школярами програмового матеріалу й забезпечить усебічний розвиток їхніх читацьких компетенцій.

УДК 82(100).09(075.3)

ББК 83.3(0)я721

ISBN 978-966-11-0258-2

© Волощук Є.В., 2013
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2013

ЗМІСТ

<i>Путівник до підручника</i>	5
-------------------------------------	---

ВСТУП

ЛІТЕРАТУРА І ФОЛЬКЛОР

Розділ 1. Духовна скарбниця людства	8
Розділ 2. Скарби народної фантазії	11

ЧАСТИНА ПЕРША

КАЗКИ НАРОДІВ СВІТУ

Розділ 1. Казковими стежками	20
Розділ 2. Пригоди казкових тварин	25
Фарбований шакал (<i>Індійська народна казка</i>)	28
Розділ 3. Чарівливий світ чарівної казки	31
Іссумбосі, або Хлопчик-мізинчик (<i>Японська народна казка</i>)	35
Пензлик Маляна (<i>Китайська народна казка</i>)	37
Розділ 4. Давні збірки народних казок	41
Третя подорож Синдбада (<i>Арабська народна казка. Скорочено</i>)	43
Розділ 5. Мудрість народних казок	49
Пані Метелиця (<i>Німецька народна казка</i>)	53
Розділ 6. Коли казка стає поезією	64
<i>Олександр Пушкін</i>	
Вступ до поеми «Руслан і Людмила»	67
Казка про мертву царівну та сімох богатирів	70
Розділ 7. Дива повсякденного життя	78
<i>Ганс Крістіан Андерсен</i>	
Соловейко	82
Розділ 8. Маєстро витончених казок	92
<i>Оскар Уайльд</i>	
Хлопчик-зірка (<i>Скорочено</i>)	94

ЧАСТИНА ДРУГА

ПРИРОДА І ЛЮДИНА

Розділ 1. «Поезія землі не вмере ніколи...»	116
<i>Джон Кітс</i>	
Про коника та цвіркуна	121

Розділ 2. «Тебе, природо, знаю я, тож мушу упіймати...»	122
<i>Йоганн Вольфганг Гете</i>	
Нічна пісня мандрівника	125
Розділ 3. «На крилах пісні полину...»	126
<i>Герріх Гейне</i>	
«Задзвени із глибини...»	129
Розділ 4. Захисник «наших волохатих і пернатих родичів» ...	130
<i>Ернест Сетон-Томпсон</i>	
Лобо – володар Курумпо (<i>Скорочено</i>)	134

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

СВІТ ДИТИНСТВА

Розділ 1. Незвичайні пригоди звичайного бешкетника	154
<i>Марк Твен</i>	
Пригоди Тома Сойєра (<i>Уривки</i>)	158
Розділ 2. Гра, що робить усіх щасливими	180
<i>Елеонор Портер</i>	
Полліанна (<i>Уривки</i>)	184

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

СИЛА ТВОРЧОЇ УЯВИ

Розділ 1. У королівстві нісенітниць	198
<i>Льюїс Керролл</i>	
Аліса в Країні Див (<i>Уривки</i>)	204
Розділ 2. Книжки, які залишаються з нами	220
<i>Марина Цвєтаєва</i>	
Книжки в обкладинках червоних	223

ЧАСТИНА П'ЯТА

У КОЛІ ДОБРИХ ГЕРОЇВ

Долина дивовиж і щирості	226
<i>Туве Янсон</i>	
Капельох Чарівника (<i>Уривки</i>)	230
Підсумки року: повторення вивченого	254

ПУТІВНИК ДО ПІДРУЧНИКА

Дорогі п'ятикласники! Сьогодні ви розпочинаєте вивчення нового шкільного предмета – «Світової літератури». Цей курс має на меті долучити вас до найкращих надбань зарубіжного письменства. Щоправда, на перший погляд він може видатися не таким уже й новим. Адже і в попередніх класах ви читали й обговорювали твори зарубіжних митців. Однак непорозуміння тут немає: предмет «Світова література» відрізняється від звичних для вас уроків літературного читання. І насамперед тим, що допоможе вам піднятися на нову сходинку самостійного спілкування з художньою книгою.

У підручнику, який ви тримаєте в руках, уміщено художні твори, відомості про їхніх авторів, літературні явища та наукові поняття. Аби працювати з підручником було зручно й цікаво, його матеріали організовано за допомогою системи рубрик. Ознайомтеся з ними.

«**Словник Мудрої Сови**» містить визначення літературознавчих понять, які слід запам'ятати. «**Літературна кухня**» розкриває секрети побудови художніх творів і деякі таємниці письменницької майстерності. «**Довідка Кота Ученого**» надає коментарі щодо літературних явищ, які вивчаються. «**Авторитетна цитата**» пропонує взяти до уваги висловлювання митців і літературних критиків. «**Український мотив**» розкриває зв'язки між творчістю зарубіжних авторів і українською словесністю. «**Літературний навігатор**» стане дороговказом

у ваших читацьких мандрах. Ця рубрика містить стислу інформацію про твори, які вам варто прочитати самостійно; запитання й завдання для їх опрацювання, а також відомості про авторів, не представлених у розділах підручника. Рубрика **«У світі мистецтва»** ознайомлює з творами музики, живопису, кіно, мультиплікації, в основу яких покладено програмові художні тексти.

У підручнику є також рубрики для роботи над новими темами. Перша з них – **«Літературна розминка»** – містить запитання й завдання, які націлюють на опрацювання нового матеріалу. Друга – **«Літературний практикум»** – пропонує запитання й завдання для застосування засвоєних знань на практиці.

Інформаційні й художні тексти супроводжуються блоками запитань і завдань, до яких входять додаткові рубрики з промовистими назвами: **«Робота в парах»**, **«Групова робота»**, **«Доведіть!»**, **«Знайдіть!»**, **«Подискутуйте!»**, **«Порівняйте!»**, **«Пофантазуйте!»**. Окрім того, у підручнику подано підсумкові запитання і завдання.

Усі ці рубрики допоможуть вам якнайліпше засвоїти навчальний матеріал.

Бажаю захопливого й успішного читання!

Автор

ВСТУП

ЛІТЕРАТУРА
І ФОЛЬКЛОР

РОЗДІЛ 1

ДУХОВНА СКАРБНИЦЯ ЛЮДСТВА

Літературна розминка

1. Чим, на вашу думку, художній текст відрізняється від енциклопедичної чи газетної статті?
2. Наведіть приклад прочитаного вами художнього твору, на основі якого було створено кінофільм або мультфільм. Чим екранна версія відрізняється від літературної?

З прадавніх часів люди вірили в чарівну, магічну силу слова. Тих, хто складав перекази чи вірші, вважали обранцями долі, наділеними божественним даром. Самі ж художні твори шанобливо, немов скарби, передавали від одного покоління до іншого. Спочатку – із уст у вуста. Потім, коли виникла писемність, їх почали записувати. Так виникла *художня література*.

Довідка Кота Ученого

Слово «література» у перекладі з латини означає «написане». Однак не все «написане» є саме художньою літературою. Існують, наприклад, навчальні, довідкові, наукові, науково-популярні, технічні та інші тексти. Художня література відрізняється від них тим, що становить окремий вид мистецтва (нарівні з музикою, співом, хореографією, театром, кіно, скульптурою, архітектурою тощо). ~~~~~

Ми знайомимося з художньою літературою ще в дитинстві, коли слухаємо казки про кмітливого кота в чоботях, який перемудрував не надто тямущого людожера, про олов'яного солдата, що мужньо подолав усі життєві знегоди, та інших героїв. Із часом, навчившись читати, ми вже самостійно опановуємо художні твори. Щороку наш літературний багаж поповнюється.

І не лише за рахунок нових прочитаних книжок, а й завдяки створеним на їхній основі картинам, операм, балетам, виставам, кінофільмам, мультфільмам тощо. У цьому розумінні всі ми – читачі уявної всесвітньої бібліотеки, що охоплює художні твори різних країн і епох, тобто *світової літератури*.

Словник Мудрої Сови

Світова література – сукупність творів художньої літератури всіх країн світу від давнини до наших днів.

Звісно, нікому не до снаги прочитати всі книжки світу. Проте долучитися до найзначніших літературних здобутків може й повинна кожна культурна людина. Адже в найкращих художніх творах у досконалій мистецькій формі закарбовані великі цінності людства, а саме його духовний і життєвий досвід.

Тривалий час книжка залишалася єдиною «домівкою» літературного твору. Однак у минулому столітті ситуація докорінно змінилася. Розповсюдження радіо, кіно, телебачення, мультиплікації, комп'ютерних технологій надало людству нові засоби збереження інформації. А водночас – нові шляхи поширення літературних творів. Художні тексти, які раніше приходили до публіки лише у вигляді друкованих видань, тепер оживають на кіно- й телеекранах, лунають по радіо, з'являються в мережі Інтернет і навіть перетворюються на комп'ютерні ігри. Завдяки таким новаціям мільйони людей, які не прочитали тієї чи тієї книжки, можуть скласти певне уявлення про її зміст. І це – безперечний «плюс» сучасної культури.

Щоправда, така ситуація має свої «мінуси». Як-от зниження інтересу до читання й применшення значення книжки в сучасному житті. Сьогодні нерідко можна почути думку про те, що не варто читати літературний твір, якщо про його зміст можна довідатися, скажімо, з кінофільму. Однак такий погляд не враховує деяких важливих речей.

Просторова композиція
«Книжки»

М. Реріх. Книга мудрості

По-перше, будь-яка кінострічка є режисерською версією прочитання літературного тексту. Варто порівняти кілька таких версій, знятих за одним і тим самим твором, аби переконатися в численних розбіжностях між ними.

По-друге, жодний фільм не відтворює літературної основи в повному обсязі. Адже навіть у найточніших екранізаціях часто опущено деякі другорядні епізоди¹ чи персонажів, художні описи й певні подробиці. До того ж існує чимало кінострічок, які досить вільно «прочитують» літературні тексти. У них зазвичай з'являються нові деталі, інколи змінено перебіг подій і фінал твору.

По-третє, жодна екранізація не в змозі уповні відтворити художні особливості літературного твору, письменницьку майстерність автора. Усе це можна відчути лише під час читання.

Отже, кінофільм не може замінити собою літературного твору, за яким його знято. Крім того, читання художньої літератури є надзвичайно захопливим, по-своєму творчим процесом, у якому корисна для розуму й душі праця поєднується з насолодою від осяянь і відкриттів.

Кожна талановито написана книжка, навіть адресована наймолодшим читачам, містить зернини мудрості, які проростають у наших душах і з часом дають плоди. Саме тому літературні

¹ Епізод – тут: відносно самостійний і завершений уривок художнього твору.

твори ще в давнину вважали ціннішими за золото й палаци, а світову літературу й нині називають духовною скарбницею людства.

Відомо чимало прикладів, які переконливо свідчать про надзвичайну цінність і дивовижну силу книги. Часом бувало так, що вона докорінно змінювала життя людини або навіть впливала на долю цілих народів. Гинули могутні імперії, руйнувалися міста, а книжки жили й зберігали пам'ять про давно минулі події. Так сама історія довела, що книга іноді надійніша за міцні фортечні мури, а слово – тривкіше за камінь...

Перевірте себе

1. Що означає слово «література» в перекладі з латини?
2. Чим художні твори відрізняються від не художніх текстів?
3. Дайте визначення поняття «світова література».
4. **Подискуйте!** Чи справедлива думка про те, що екранізація може замінити літературний твір?

РОЗДІЛ 2

СКАРБИ НАРОДНОЇ ФАНТАЗІЇ

Літературна розминка

1. Назвіть народні пісні, які знають і співають у вашій родині. Чим вони відрізняються від сучасних естрадних пісень?
2. Відгадайте татарську загадку:

Білий дід-жартівник
За червоне вухо – смик!
Взяв за носа
Та й веде до хати.

3. Звірте свою відповідь з відгадкою, уміщеною наприкінці розділу. Поясніть, завдяки чому коротенька розповідь про «діда-жартівника» перетворюється на загадку. Які схожі за змістом українські загадки ви знаєте?

Давньоєгипетський живопис.
1351–1334 рр. до н.е.

Твори, про які йшлося в рубриці «Літературна розминка», за всіх відмінностей мають дещо спільне: вони належать до **усної народної творчості**. У цьому вислові важливо добре зрозуміти кожне слово.

Усною творчість, про яку ми ведемо мову, називається тому, що вона виникла значно раніше за писемність і розвивалася виключно в усній формі. Загадки, частівки, легенди з'являлися на світ з уст тих, хто їх створював, а потім з уст у вуста передавалися далі. Із часом ці твори переходили від дідів до онуків, з однієї місцевості до іншої.

Народна ця творчість тому, що вона є колективною справою. Адже переказуючи почуту казку або наспівуючи знайому пісню, кожен додавав до них щось своє. Такі витвори народної фантазії тривалий час зберігалися в народній пам'яті. Минуло багато століть, перш ніж їх почали збирати й записувати.

Творчістю ж це явище справедливо вважається тому, що породжує твори, які мають власну художню вартість. У них на повну силу розкривається багатство й невичерпність народної фантазії. Недарма усну народну творчість називають народною поезією.

Усна народна творчість відбиває різні грані людського життя: працю й відпочинок, вірування й звичаї, побут і свята, норми поведінки й суспільні порядки. Проте важливішим є те, що в ній закарбувався життєвий досвід народу: знання законів природи й людського існування, моральні цінності та ідеали¹. Не дивно, що за усною народною творчістю закріпився термін² **«фольклор»**, який у перекладі з англійської означає «народна мудрість, народне знання».

Довідка Кота Ученого

Історія фольклору охоплює не одне тисячоліття. На сьогодні розвиток деяких його різновидів припинився. Нині, скажімо, уже не виникають нові народні казки чи пісні. А от анекдоти, частівки чи приказки, які відображають сучасне життя, складають у народі дотепер.

¹ Іде́ал — найвища мета, взірець.

² Те́рмін — слово або словосполучення на позначення певного наукового поняття.

Багато століть фольклор живить художню літературу. Адже чимало письменників продовжують його традиції у своїй творчості. І навпаки: деякі літературні твори або їхні окремі елементи (герої, висловлювання тощо) переходять до фольклору. Так, авторські вірші іноді стають народними піснями, літературні персонажі – героями анекдотів, а найвлучніші вислови письменників перетворюються на прислів'я чи приказки. Отже, між фольклором і художньою літературою існує постійний зв'язок.

Незважаючи на те, що фольклор і літературна творчість мають чимало спільного, між ними є суттєві відмінності. Найважливіші з них наведено в таблиці.

Відмінності між фольклорними і літературними творами

<i>Фольклорний твір...</i>	<i>Літературний твір...</i>
народжується і розвивається в усній формі;	представлений у письмовому (рукописному або друкованому) вигляді;
існує в різних варіантах і з часом зазнає змін;	існує в одному сталому варіанті й відтворюється без значних змін;
не має конкретного автора і є твором народної колективної фантазії.	має конкретного автора і є результатом індивідуальної праці письменника.

До найпопулярніших різновидів фольклорних творів належать *прислів'я* і *приказки*.

Словник Мудрої Сови

Прислів'я – стислий влучний народний вислів повчального змісту, побудований як завершене судження.

Приказка – образний вислів, який дає яскраву оцінку певному явищу. Приказка побудована як незакінчена думка, що містить натяк на висновок.

Наприклад, промовляючи приказку «*Орлиця не висидить голубки*», ми маємо на увазі пропущений у ній висновок: «Яка мати – така й донька». А на початок приказки «*Чужими руками жар загрібати*» ніби проситься слово «легко» (тоді б вийшло:

«Легко чужими руками жар загрібати»). Нерідко приказки утворюються в результаті скорочення прислів'їв. Так, приказка «Мовчання – золото» є уривком прислів'я «Слово – срібло, а мовчання – золото».

Власне, відмінності між прислів'ями та приказками вдало узагальнює російське прислів'я «Приказка – квіточка, прислів'я – ягідка».

Завдяки своїй влучності й глибокому змісту прислів'я та приказки набули величезної популярності. Кому з нас не відомі, скажімо, вислови «Знає п'яте через десяте» або ж «Скільки голів – стільки й думок»? Такі висловлювання легко запам'ятовуються й протягом століть не застарівають.

Важливо й те, що прислів'я і приказки завжди залишаються незмінними. Спробуйте-но замінити або переставити бодай одне слово в прислів'ї «Слово – не горобець, вилетить – не спіймаєш» або в приказці «Обіцяти золоті гори». Важка це справа, та й марна: таке втручання зазвичай призводить лише до того, що народні вислови втрачають притаманну їм дотепність і художню виразність. От що таке влучність мови.

П. Брейгель Старший. Фламандські прислів'я

Прислів'я і приказки має кожен народ. Так само як інші різновиди фольклору, вони відображають особливості традицій, географічних умов, побуту, вірувань, суспільних відносин певної нації. Наприклад, японська приказка *«Шукати молюсків у полі»* відбиває світовідчуття людей, життя яких пов'язане з морем. Водночас неважко помітити, що за змістом ця приказка співзвучна українській: *«Шукати вітру в полі»*. І таких переуків у фольклорі різних країн чимало. Це можна пояснити тим, що люди в різних куточках Землі набували схожого життєвого досвіду, виробляли подібні уявлення про моральні цінності або обмінювалися своїми фольклорними скарбами з народами, із якими мали тривалі історичні зв'язки.

Український мотив

Багато схожих прислів'їв і приказок в українському та російському фольклорі. Порівняймо:

«Щоб рибу їсти, треба в воду лізти» та *«Без труда не выловишь и рыбку из пруда»*;

«Що написано пером, не вивезеш і волом» і *«Что написано пером, того не вырубишь топором»*;

«Коня куют, а жаба і собі лапу підставляє» та *«Куда конь с копытом, туда и рак с клешней»*.

Близькою за влучністю й змістовністю до прислів'їв і приказок є *загадка*.

Словник Мудрої Сови

Загадка – інакомовний опис одного предмета за допомогою опису іншого на основі їхньої подібності, яка і є підказкою для правильної відповіді.

Наприклад, у загадці *«Униз – сміється, угору – плаче»* (відгадка: відро в колодязі) і напрям руху відра, і звуки, якими він супроводжується.

Довідка Кота Ученого

Нині відгадування загадок сприймається як цікава дитяча гра. Проте так було не завжди. У давнину до цієї справи ставилися досить-таки серйозно.

Давньогрецький сфінкс.
503 р. до н.е.

Відгомін такого ставлення простежується в народних казках, де відгадування загадок зображено як небезпечне випробування для героя.

До наших днів дійшла давньогрецька легенда про чудовисько, що сиділо на скелі біля міста Фіви і вбивало подорожніх, які не могли відгадати його загадку. Чудовисько те звалось Сфінкс. А загадка була такою: *«Яка істота вранці ходить на чотирьох ногах, вдень – на двох, а ввечері – на трьох?»*. Чимало людей загинуло, так і не впоравшись із головоломкою потвори. Звідси, до речі, походить вислів

«загадка Сфінкса» – тобто загадка, яку неможливо розгадати.

Утім, за легендою, зрештою знайшовся розумник на ім'я Едіп, котрий спромігся дати правильну відповідь. *«У цій загадці, – пояснив він, – ідеться про людину»*. Справді: у дитинстві (вранці) людина пересувається на чотирьох кінцівках; у зрілу пору життя (вдень) – твердо стоїть на двох ногах, а в літньому віці (увечері) – мусить спиратися на ціпок (на третю «ногу»). Вислухавши Едіпа, переможене чудовисько в розпачі кинулося у прірву. ~

До найулюбленіших фольклорних творів належить *народна пісня*. Сьогодні, як і багато століть тому, вона зачаровує своєю красою і прикрашає будь-яке свято.

Словник Мудрої Сови

Народна (фольклорна) пісня – один з найдавніших різновидів усної народної творчості, у якому поєднано елементи словесного й музичного мистецтва. Народні пісні відображають побут, традиції, звичаї, важливі події з історії народу, а також його духовний світ. ~~~~~

Історія народної пісні сягає прадавніх часів. Ще навчаючись говорити, наші пращури вже «наспівували» окремі звуки,

пізніше – окремі слова й прості речення. Це допомагало їм спільно виконувати роботу або здійснювати обряди. Так виникли трудові й обрядові пісні. З плином часу з'явилися нові пісенні теми, які відбивали переживання й роздуми людей у різних життєвих ситуаціях.

Цінність фольклорних пісень визначається не лише художньою довершеністю, а й глибиною відтворення народного світосприйняття та характеру. Недарма кажуть, що в найкращих фольклорних піснях лунає голос безсмертної душі народу.

В. Васнецов. Сирин і Алконост. Пісня радості та печалі

Літературний практикум

1. У наведеному переліку відокремте прислів'я від приказок. Обґрунтуйте свою думку.

- А. Не копай яму іншому.
- Б. Не плюй у джерело – ще воду братимеш з нього.
- В. Мудрий навчається на чужих помилках.
- Г. Робити з мухи слона.

2. Поясніть, як побудована російська загадка «Очі на рогах, а дім на спині» (відгадка: равлик).

Перевірте себе

- 1. Розкрийте зміст кожної складової вислову «усна народна творчість».
- 2. Чим пояснюється схожість і відмінність фольклорних творів різних народів?
- 3. Дайте визначення понять «прислів'я», «приказка», «загадка», «народна пісня». Доповніть відповідь прикладами.

4. Вивчіть напам'ять по три прислів'я, приказки, загадки (на власний розсуд). Прокоментуйте свій вибір.

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Яку літературу називають художньою? Наведіть приклади художніх творів.
2. Дайте визначення поняття «фольклор». Назвіть свої улюблені фольклорні твори.

Другий рівень

1. Чим фольклорні твори відрізняються від літературних?
2. Чим прислів'я відрізняється від приказки?

Третій рівень

1. Розкрийте пряме й переносне значення трьох прислів'їв або приказок, які вам подобаються.
2. Наведіть приклади зв'язку між творами світової літератури та іншими видами мистецтва.

Четвертий рівень

1. У чому полягає цінність світової літератури? Обґрунтуйте відповідь конкретними прикладами.
2. Поясніть, чому фольклор вважається скарбницею народної мудрості. Обґрунтуйте відповідь конкретними прикладами.

Для книголюбів

1. Подискутуйте! Нині нерідко лунає думка, що за умов подальшого розвитку науки й техніки комп'ютер повністю замінить книжку. А як гадаєте ви? Чи існує, на ваш погляд, відмінність між читанням книжки й читанням тексту, розміщеного на екрані комп'ютера? Підготуйтеся до виступу в дискусії на тему «*Чи існуватиме книжка в майбутньому?*».

2. Групова робота. Завдання для першої групи. **Порівняйте!** Доберіть три схожих прислів'я або приказки із фольклору різних народів. Порівняйте їх.

Завдання для другої групи. Придумайте три загадки про сучасні технічні пристрої (мобільний телефон, комп'ютер, навушники тощо).

Завдання для третьої групи. Придумайте невеличку історію, до якої можна було б застосувати відоме вам прислів'я.

Теми письмових робіт

1. «Мій друг – книжка».
2. «Мудрість народних прислів'їв і приказок».
3. «Скарби усної народної творчості».

Відгадка до загадки, уміщеної на с. 11: мороз.

ЧАСТИНА ПЕРША

КАЗКИ
НАРОДІВ СВІТУ

РОЗДІЛ 1

КАЗКОВИМИ СТЕЖКАМИ

Літературна розминка

1. Назвіть свої улюблені народні казки. Поясніть, чим вони вам подобаються.
2. Що, на вашу думку, відрізняє казку від оповідання? Обґрунтуйте відповідь на прикладі відомих вам творів.

Напевне, немає таких дітей, які б не любили казок. Та й дорослі часто зберігають до них теплі почуття, хоч і не завжди в тому зізнаються. Чому ж люди так ставляться до цих творів?

Передусім тому, що в казках завжди є щось незвичайне: добрі й лихі чаклуни, тварини, які вміють розмовляти, чарівні речі, дивовижні перетворення або неймовірні пригоди. Кожна казка відчиняє перед нами двері в загадковий світ, де трапляються найрізноманітніші дива й відбувається те, чого не буває в житті. Саме там ми робимо свої перші відкриття про добро і зло, шляхетність і безчесність, людські чесноти й вади.

Грифон. Великий Устюг,
XVII ст.

Утім, вигаданість казок не означає, що вони відірвані від правди життя. Незвичайні події в казці завжди поєднані з вірою в справедливість, у найкращі моральні якості людини та її спроможність перемогти будь-яке зло. А ще казка правдиво зображує почуття – кохання й ненависть, радість і сум, співчуття й заздрощі, упевненість у собі й безпорадність...

Музей під відкритим небом «Галявина казок». Ялта

У далекому минулому люди беззастережно вірили в казки. Їх розповідали в колі дорослих і шанували як «таємні знання». Однак згодом вони втратили колишню силу впливу й почали сприйматися як суто дитяча розвага. Лише з часом *народні казки* було визнано мистецькими творами.

Словник Мудрої Сови

Народна казка – усна народна оповідь про вигадані події.

Кожний народ має свої казки. У них відображаються притаманні певній країні особливості побуту, звичаїв, традицій, природного оточення. А ще кожний народ має своїх улюблених казкових персонажів, наділених рисами національного характеру.

За всього розмаїття казки народів світу мають деякі спільні ознаки. На цій підставі вчені виокремили кілька основних *типів фольклорних казок*. З їхньою стислою характеристикою ви можете ознайомитися в таблиці, поданій на с. 22.

Типи фольклорних казок

Тип казки	У казці оповідається про...	У казці діють...
Чарівна	фантастичні пригоди або перетворення, до яких нерідко причетні «чарівні помічники» (істоти чи предмети, які мають чарівні властивості).	фантастичні персонажі та герої, які зазнають незвичайних випробувань.
Про тварин	ситуації, у яких зазвичай розкриваються певні людські якості (доброта, хитрість, жадібність тощо) або ж людські взаємини (дружба, ворожнеча тощо).	тварини, наділені людськими властивостями.
Соціально-побутова	кумедні життєві ситуації, що трапляються за звичайних умов і розкривають людські чесноти або недоліки.	солдати, ремісники, селяни, пани, яким зазвичай не допомагають фантастичні сили.

Слід зауважити, що найменш фантастичними серед казок на перший погляд видаються соціально-побутові. Зовні вони скидаються на оповідання про реальне життя звичайних людей. Однак схожість цих творів з реальністю оманлива, адже описані в них події насправді не могли відбутися.

Упродовж багатьох століть народна казка залишалася єдиною представницею казкового світу. Однак з розвитком літератури в неї з'явилася молодша за віком, але, безперечно, рівнозначна за цінністю «сестра» – *літературна*, або *авторська*, казка. Цим поняттям позначають казкові твори, написані конкретними *авторами*.

Словник Мудрої Сови

Автор – творець художніх текстів. У своїх творах він втілює власне світосприйняття, виражає ставлення до зображуваних персонажів і подій.

Чимало авторських казок вам добре відомі. Наприклад, «Гидке каченя» Андерсена, «Мауглі» Кіплінга, «Золотий ключик» Толстого, «Аліса в Країні Див» Керролла, «Пеппі Довгапанчоха» Ліндгрена, «Вінні-Пух і всі-всі-всі» Мілна... Ці та багато інших чудових літературних казок увійшли до золотого фонду світової дитячої літератури.

Літературна казка народилася приблизно в останній третині XVIII ст. Перші письменники-казкарі часто зверталися до народної казки: переносили у свої твори її персонажів, фольклорні художні засоби й навіть *сюжети*.

Словник Мудрої Сови

Сюжет – послідовність подій у художньому творі.

З плином часу з'явилися літературні казки із самостійними сюжетами, нерідко насичені побутовими деталями й картинами реального життя. Проте й ці твори зберігали внутрішній зв'язок з народними казками.

Отже, літературна казка чимало перейняла від своєї попередниці. Однак не менше між ними й відмінного.

Основні відмінності між фольклорними та літературними казками

Фольклорна казка...	Літературна казка...
створена народом і відображає народні уявлення та ідеали;	створена конкретним письменником, присутність якого відчувається в тексті (у його ставленні до героїв, оцінках подій тощо);
існує в різних варіантах в усній народній творчості;	існує в одному незмінному варіанті, якого до публікації не було в усній народній творчості;
чітко розмежовує героїв на позитивних і негативних;	зображує складніші, більш наближені до реальності характери, у яких можуть поєднуватися вади й чесноти;
змальовує події, що відбуваються в умовному казковому часі й просторі;	змальовує події, які нерідко відбуваються в конкретному часі або просторі;
не містить детальних художніх описів героїв і обставин.	містить детальні описи місця подій, зовнішності й характерів героїв, їхніх переживань і вчинків.

Окрім зазначених у таблиці, існують також інші відмінності. Наприклад, народні казки зазвичай складалися прозою. А серед літературних казок трапляються віршовані твори (пригадайте казки Пушкіна або Чуковського). Деякі літературні казки

призначені для сцени. До таких, зокрема, належить казка-п'єса Самуїла Маршака «Дванадцять місяців», яка вже багато десятиліть радує юних театралів.

Літературні казки часто адресовано не лише дітям, а й дорослим. Деякі з них містять натяки на недоліки суспільного життя, про які автори не змогли написати відкрито через певні обставини. Прикладом таких творів є «Три товстуни» Юрія Олеші, «Дракон» Євгена Шварца, «Золотий ключик» Олексія Толстого. Однак натяки, зрозумілі для дорослих, зазвичай залишаються непомітними для дітей.

Словник Мудрої Сови

Літературна казка – авторський художній твір з вигаданим сюжетом, у якому наявні чарівні, фантастичні елементи. Літературна казка тісно пов'язана з народною і має з нею чимало спільного. Проте, на відміну від фольклорної, літературна казка належить конкретному письменникові; існує в одному незмінному варіанті, якого до публікації не було в усній народній творчості, і має низку власних особливостей.

Довідка Кота Ученого

Деякі літературні казки спочатку було створено в усній формі й лише згодом перенесено на папір. Саме так народилася казка Алана Мілна «Вінні-Пух і всі-всі-всі». Щоб розважити маленького сина Крістофера Робіна, письменник вигадував кумедні історії про його улюблені іграшки. За однією оповідкою про плюшеве ведмежатко Вінні-Пуха та його друзів з'являлася інша. Із часом з'ясувалося, що з них можна укласти цілу книжку. Як професійний літератор, Мілн легко впорався із цим завданням. Казка про Вінні-Пуха мала величезний успіх у маленьких читачів і принесла авторові світову славу.

Кадр з мультфільму
«Вінні-Пух» (кіностудія
«Союзмультфільм», 1969 р.)

тофера Робіна, письменник вигадував кумедні історії про його улюблені іграшки. За однією оповідкою про плюшеве ведмежатко Вінні-Пуха та його друзів з'являлася інша. Із часом з'ясувалося, що з них можна укласти цілу книжку. Як професійний літератор, Мілн легко впорався із цим завданням. Казка про Вінні-Пуха мала величезний успіх у маленьких читачів і принесла авторові світову славу.

Літературний практикум

1. На прикладі будь-якої народної казки поясніть, у чому полягає її вигаданість і правдивість.
2. На прикладах відомих вам творів розкрийте відмінності між народними й літературними казками.

Перевірте себе

1. Дайте визначення народної казки.
2. Стисло схарактеризуйте основні типи фольклорних казок. Доповніть відповідь прикладами.
3. Що таке літературна казка? У чому виявляється її зв'язок з народною казкою?
4. Що таке сюжет художнього твору?
5. Дайте визначення поняття «автор».
6. **Доведіть!** На конкретних прикладах народних і літературних казок покажіть, що вони містять певне повчання.

Літературна розминка

1. Назвіть свої улюблені народні казки про тварин. Чим вони вам подобаються?
2. Якими людськими властивостями наділено тварин у цих казках? Наведіть конкретні приклади.

Казки про тварин вважають найдавнішими серед народних казок. Колись їх розповідали перед полюванням, аби прикликати удачу. У багатьох таких казках відобразилися нині забуті обряди й звичаї, а також давні уявлення про тварин як про істот, наділених людськими властивостями. Саме такими змальовано звірів у народних казках: вони говорять і поведяться, як люди.

Г. Нарбут. Ілюстрація до російської народної казки «Теремок»

Водночас у казках про тварин утілилися спостереження наших предків над особливостями природного світу, й зокрема конкретних звірів. Скажімо, у казках багатьох народів лисиця постає хитрою і винахідливою, вовк – трохи простодушним, але жадібним і хижим, лев – грізним царем звірів, віслюк – упертим і нетямущим, шакал – нищим зрадником, заєць – боягузом. Певні властивості тварин, що постійно згадувалися в різних казках, поступово набули значення сталої характеристики. Відтак образи звірів почали сприйматися як *алегорії* тих чи тих людських якостей.

Словник Мудрої Сови

Алегорія – інакомовне зображення рис характеру, поведінки, взаємин людей і явищ суспільного життя.

Свійські й дикі тварини утворюють у народних казках окреме царство. Воно відображає погляд давніх людей не лише на світ природи, а й на самих себе. Адже, зображуючи в казках пригоди й витівки тварин, їхні взаємини, перемоги чи поразки, наші пращури в інакомовній формі розповідали про себе. Саме через казки вони передавали свій життєвий досвід наступним поколінням.

Однією з найдавніших збірок казок і алегоричних розповідей про тварин є давньоіндійська книжка «Панчатантра» (у буквальному перекладі з давньоіндійської «П'ять частин»). Її датовано приблизно III–IV ст. Однак фольклорні джерела, на які спирається ця збірка, сягають давніших часів. Звички, мораль і стосунки її героїв є алегорією людського світу. Цікаво, що історії про тварин у збірці розповідають теж тварини, а саме шакали Каратака й Даманака.

Розповіді, зібрані в «Панчатантрі», мали на меті в розважальній формі дати повчання. Завдяки своєму змісту – цікавому, доступному й виховному водночас – вони поширилися далеко за межами Індії. Спочатку – серед народів Азії та Сходу. А впродовж XI–XII ст. переклади «Панчатантри» досягли територій, які населяли слов'янські й західноєвропейські народи. Згодом сюжети збірки «перекочували» до творів письменників різних країн, де здобули нове життя.

Український мотив

Чимало славетних майстрів слова творчо використовували казкові сюжети «Панчатантри». Серед них був і видатний український письменник Іван Франко. Він щиро захоплювався пам'ятками давньоіндійської писемності, вивчав їх і почасти використовував у власній художній творчості. Яскравим перегуком із вміщеною в «Панчатантрі» казкою про фарбованого шакала є Франкова казка «Фарбований Лис».

Ця казка за сюжетом надзвичайно схожа на свою індійську попередницю, але водночас має суто національне забарвлення. Замість індійського шакала в ній зображено лиса – типового мешканця українських лісів, частого гостя селянських подвір'їв і улюбленого персонажа українських народних казок. У творі Франка лиса наділено тими самими рисами, що й у фольклорних казках.

Водночас Франко дещо відхилився від української казкової традиції. Так, у народних казках лис зазвичай постає найхитрішим з хитрунів і завдяки своїй винахідливості завжди виходить сухим з води. А от у творі Франка він таки потрапляє в халепу і зазнає поразки. Так само, до речі, як і шакал у давньоіндійській казці.

Лев і його піддані.
Індія, 1597–1598 рр.

Перевірте себе

1. Назвіть характерні ознаки казок про тварин. У чому полягає фантастичність цих творів?
2. Дайте визначення алегорії. Проілюструйте відповідь прикладами з відомих вам казок про тварин.
3. Стисло схарактеризуйте збірку «Панчатантра». Де й коли її було укладено? Що вам відомо про її зміст?

ФАРБОВАНИЙ ШАКАЛ

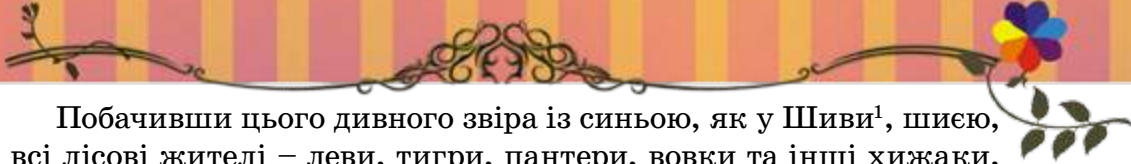
Індійська народна казка

В одній лісистій країні жив шакал на ім'я Чандарава. От якось, знемагаючи від голоду, він прибіг до міста, аби чимсь поживитися. Міські собаки помітили його й страшенно завалували, погналися за ним і почали шарпати за боки гострими зубами. Рятуючи своє життя, він, геть покусаний, забіг по дорозі в будинок фарбаря, де стояв великий чан, повний синьої фарби. Ховаючись від переслідувачів, шакал ускочив туди і зробився такий синій, що собаки його не впізнали й порозбігалися. Чандарава подався світ за очі і зрештою прибився до лісу. Він був не схожий сам на себе, бо ж синя фарба надала йому зовсім іншої масті. Кажуть так:

*Важно і дурень, жінка й рак, як вчепляться – не відірвать, –
Акула рибу проковтне – гай-гай, не випустить її.*

Лев і шакал Дімна. Мініатюра з арабської рукописної книжки «Каліла і Дімна», XIII ст.

Побачивши цього дивного звіра із синьою, як у Шиви¹, шиєю, всі лісові жителі – леви, тигри, пантери, вовки та інші хижаки, сповнені неймовірного страху, кинулися врозтіч, примовляючи: «Хтозна, яку штуку втне цей заброда. Краще нам забігти від нього безвісти». Недарма кажуть:

*Якщо не знають, ждуть на що, про рід не знають і про міць,
Кому довіритись і як, всяк свій талан знаходить сам.*

Чандарава збагнув, що вони перебувають у полоні страху, тож сказав: «О звірі, чому це ви, уgliedівши мене, стали розбігатися? Вам нема чого боятись! Сам Брахман², сотворивши мене сьогодні, звелів: “Там, де звірі не мають повелителя, віднині я тебе оголошую раджею³ над усіма ними, і хай титулом твоїм буде раджа Какудрума”. От я сюди й прибув, звірі, щоб прихистити вас під покровом парасольки моєї влади. Звуть мене Какудрума, а народився я в Тримир’ї». По цих словах леви, тигри та інші тварини заволали до нього: «Повелівай, володарю!». Тоді він надав левові чину головного радника, тигра призначив постільним, пантері доручив охороняти скриню, а вовка поставив вартовим біля входу. З родичами своїми – шакалами – він навіть розмови не заводив, а просто вигнав їх у шию, от і все. У царстві було так заведено: леви та інші звірі, промишляючи полюванням, усю здобич приносили йому, а він з висоти своєї царської влади розподіляв її поміж підлеглими.

Одного разу, прибувши на зібрання ради, Какудрума почув, що десь удалині страшенно завиває зграя шакалів. У нього від щастя навіть шерсть настовбурчилась, а в очах заблискотіли сльози радості. Не в змозі стриматись, він схопився і сам почав голосно вити. Здивовані звірі вмить усе второпали і засоромлено похнюпили голови. Оговтавшись, загомоніли: «Ну й обдури́в же нас пройдисвіт. Це ж усього-на-всього нікчемний шакал, якого слід розшматувати!».

Той з переляку хотів було тікати, але не встиг: леви та його підручні роздерли шакалика на дрібні шматочки.

Переклад Ігоря Серебрякова

¹ Ш і́ в а – давньоіндійське божество, втілення руйнівного начала Всесвіту.

² Б р а х м а́ н – в індійській релігії: космічне духовне начало, що є основою всього суцього.

³ Р а д ж а́ – індійський титул можновладця, князя або царя.

Літературний практикум

1. Підготуйте переказ казки «Фарбований шакал», послідовно відповідаючи на такі запитання:

А. За яких обставин шакал Чандарава пофарбувався?

Б. Як герой скористався із цієї ситуації?

В. Як шакал себе виказав?

Г. Як його було покарано?

2. Чи сподобався вам головний герой казки «Фарбований шакал»? Поясніть свою відповідь.

3. На чому трималася влада Чандарави над звірами? Чому вони так жорстоко помстилися шакалові?

4. Знайдіть! Знайдіть у казці «Фарбований шакал» подробиці, які вказують на її індійське походження.

5. Порівняйте! Прочитайте наведений уривок з казки Івана Франка «Фарбований Лис». Знайдіть в індійській казці «Фарбований шакал» співзвучний за змістом фрагмент. Порівняйте ці уривки. Визначте в них спільне та відмінне.

З КАЗКИ ІВАНА ФРАНКА «ФАРБОВАНІЙ ЛИС»

Майже вмираючи зо страху, бідний Лис Микита мусив сидіти у фарбі тихо аж до вечора, добре знаючи, що якби тепер, у такім строї¹, появився на вулиці, то вже не тільки пси, але люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смерклося, Лис Микита прожогом вискочив зі своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю і, не спостережений ніким, ускочив до садка, а звідси бур'янами, через плоти², через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висхла.

Вже добре стемнілося, коли Микита добіг до лісу, і то не в тім боці, де була його хата, а геть у протилежнім. Був голодний, змучений, ледве живий. Додому треба було ще бігти зо дві милі³, але на се в нього не ставало вже сили. Тож, підкріпившись трохи кількома яйцями, що знайшов у гнізді перепелиці, він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився в ньому з головою і заснув, справді як по купелі. (...)

¹ Стрій — убрання.

² Плiт — тут: огорожа, плетена з хворосту.

³ Мiля — міра довжини, неоднакова в різних країнах; тут: приблизно сім з половиною кілометрів.

РОЗДІЛ 3

ЧАРІВЛИВИЙ СВІТ ЧАРІВНОЇ КАЗКИ

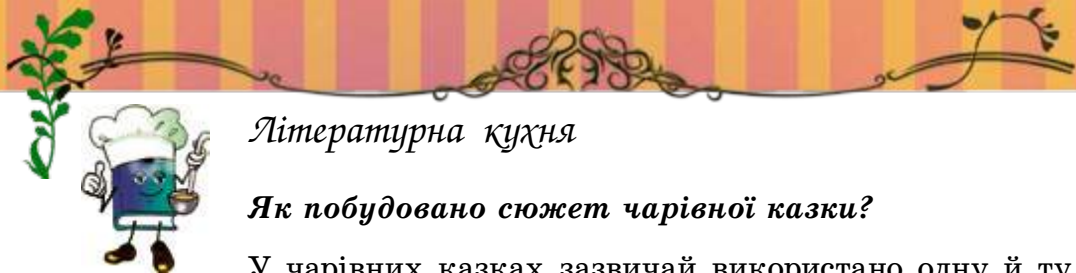
Літературна розминка

1. Наведіть приклади чарівних предметів і фантастичних істот із казок різних народів світу.
2. Перегляньте таблицю «Типи фольклорних казок» (с. 22). Спираючись на неї, назвіть основні відмінності між чарівними казками та казками про тварин.

Ю. Рудницька. Ілюстрація до білоруських народних казок

Чарівна казка либонь найфантастичніша з-поміж народних казок. У ній відбуваються надприродні перевтілення та неймовірні пригоди, поряд з людьми діють найрізноманітніші чарівні сили, а тварини й звичайні речі мають незвичайні властивості. Отож сюжети чарівних казок вирізняються захопливою гостротою. Водночас їм притаманна поетичність, якою вони завдячують не лише яскравій вигадці, а й багатому художньому оздобленню.

Літературна кухня

Як побудовано сюжет чарівної казки?

У чарівних казках зазвичай використано одну й ту саму схему побудови сюжету.

Казка починається із *зачіну*: «*Десь у тридев'ятому царстві, в тридесятому королівстві...*»; «*Жив-був собі...*» тощо. Завдяки такому зачину слухач відразу поринає в казковий світ. Сама дія починається здебільшого з того, що герой з різних причин полишає рідну домівку й потрапляє до «чужого», дивного світу, який знаходиться в іншому царстві й відрізняється від звичного. Нерідко подорож до «іншого» світу пов'язана з пошуком нареченої, яку герой здобуває в небезпечних випробуваннях. Такі випробування зазвичай підсилюються *потрійним повтором*, причому щоразу напруження навколо дій героя зростає. Нарешті подолавши всі перешкоди, герой перемагає. Часто його перемога святкується разом з весіллям.

У фіналі казкової історії зло завжди покаране, вади викрито, а добро й чесноти беруть гору. Завершеності казці надає *кінцівка*, яка коротко й життєствердно підсумовує оповідку («*І я там сидів, мед пив, по вусах стекло, а в роті не було*»; «*От вам і казочка, а мені бубликів в'язочка*»; «*Довго жили-поживали, ніякого лиха не знали*» тощо). Умовно сюжетну схему чарівної казки можна зобразити так:

На підмурку цієї схеми й зведено казковий світ – вигадане «тридев'яте царство, тридесяте королівство», що нібито існувало «давнім-давно», «колись», «у прадавні часи».

У цьому світі діють *казкові герої*. Вони наділені надприродними здібностями (богатирською силою, неабиякою кмітливістю тощо) або ж зазнають чарівних перетворень. Поруч із ними в подіях беруть участь фантастичні персонажі (чудовиська, мавки, лісовики та інші). Деякі з них виступають «чарівними помічниками» героїв. Такими помічниками можуть бути як живі істоти (чарівний кінь, сірий вовк та інші), так і речі з незвичайними властивостями. Характери казкових героїв розкриваються

через їхні вчинки та діалоги. Важливе місце в казках посідає число «три», що з давніх-давен вважалося магічним.

Канва чарівних казок гаптована вигадливим мовним орнаментом. Його утворюють прислів'я, приказки, загадки, приповідки, повторювані вислови та *постійні епітети* (наприклад, «чорноброва дівчина», «червона калина», «сизий орел» тощо). Такий орнамент надає мові народних казок яскравої художньої виразності.

В. Васнецов. Килим-літак

Усі ці неписані закони, спільні для казок різних народів, виникли за часів, коли люди схилилися перед магією, вірили в існування добрих і злих духів, у те, що кожне плем'я має своїм предком певну тварину. Звідси в казках – коні й круки, що розмовляють, чарівні яблуні й колодязі, усілякі фантастичні істоти на кшталт Солов'я-розбійника чи Коцця Безсмертного. Залишки тих давніх уявлень перетворилися в казках на яскраві фантазійні сюжети про злостиву Бабу Ягу, що живе десь у лісових хащах; про хороброго царевича, який переміг змія; про прекрасну дівчину, котра через лихі чари стала Царівною-жабою тощо. З плином часу люди дедалі рідше ставилися до фантастичних елементів як до реальності.

У казках різних народів світу доволі часто трапляються схожі сюжети: про злу мачуху й добру пасербицю, про боротьбу героя зі змієм, пригоди Хлопчика-мізинчика тощо. Ці та подібні сюжети називаються «мандрівними».

Словник Мудрої Сови

«Мандрівні» казкові сюжети – усталені сюжети, які повторюються в казках різних народів, дещо змінюючись залежно від місцевих умов. ~~~~~

Як же такі сюжети могли з'явитися у фольклорі багатьох країн, нерідко досить віддалених одна від одної? Дослідники пояснюють це насамперед схожістю історичного розвитку різних народів.

Водночас учені визнають і той факт, що окремі казкові сюжети поширилися шляхом запозичень. Це передусім стосується народів, які сусідували один з одним або мали доступ до спільного «джерела» таких казкових оповідей. Скажімо, відома казка про Попелюшку свого часу набула поширення і у Франції, і в Німеччині. У Франції наприкінці XVII ст. її піддав літературній обробці Шарль Перро. А в Німеччині на початку XIX ст. цей твір увійшов до збірки німецьких народних казок, укладеної братами Грімм.

Хай там як, а «мандрівні» сюжети міцно вкорінилися в народній творчості різних країн, звідки перейшли і до художньої літератури. Вони є яскравим свідченням глибокого взаємозв'язку фольклорних традицій народів світу.

Перевірте себе

1. Як побудовано сюжет чарівної казки? Назвіть його основні елементи. Обґрунтуйте відповідь прикладами з прочитаних казок.
2. Які казкові сюжети називають «мандрівними»? Чим можна пояснити їх існування?
3. **Порівняйте!** Наведіть приклади казок різних народів світу зі схожими сюжетами. Порівняйте дві з них.
4. **Пофантазуйте!** Яких «чарівних помічників» ви хотіли б мати? З якою метою ви скористалися б їхньою допомогою?

Теми презентацій

1. «Казки різних народів світу про тварин».
2. «Кінострічки та мультимедійні фільми за сюжетами чарівних казок».
3. «“Мандрівні” казкові сюжети у фольклорі різних народів».

ІССУМБОСІ, АБО ХЛОПЧИК-МІЗИНЧИК

Японська народна казка

Давно колись жили собі чоловік і жінка, та не було в них дітей. А тому ходили вони щодня у храм молити богів, щоб ті послали їм хоч би малюсінького хлопчика.

І от одного дня знайшовся в них синок завбільшки з мізинчик.

– Ой, яка гарненька дитина! – раділа мати.

– Скоро підросте і нам допомагатиме! – тішився батько.

Батько й мати назвали сина Іссумбосі, тобто Хлопчик-мізинчик, і берегли його як зіницю ока. Хлоп'я було розумне, та от біда – нітрохи не росло.

Минув час, і от надумав Іссумбосі вибитися в люди, став навколішки перед батьками і просить:

– Будь ласка, відпустіть мене в столицю.

Спочатку батько й мати не знали, що й відповісти, але згадали, який він у них розумний, і погодилися з його проханням. Хлопчик зробив собі меч із голки, що дала мати, і вранці всі троє подалися на берег річки.

– До побачення! – гукнув Іссумбосі і поплив униз за водою в чайній чашці, веслуючи хасі¹.

Через кілька днів дістався він до столиці, переповненої людьми, каретами й кіньми.

– Оце так столиця! – промовив хлопчик, прошмигуючи між ногами у людей.

Невдовзі його увагу привернув величезний будинок.

– Дозвольте зайти! Дозвольте зайти! – гукнув Іссумбосі щосили, стоячи на ґанку.

За якийсь час двері відчинилися, і на порозі з'явився ошатно вдягнений вельможа.

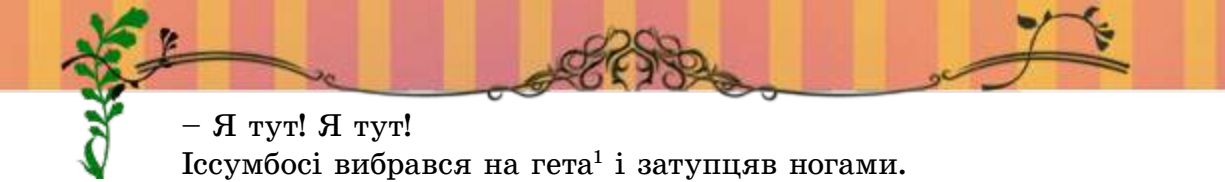
– Дозвольте зайти! – так само голосно повторив Іссумбосі.

– Цікаво, хто це говорить? – Спантичений вельможа роззирнувся навколо.

О. Антімонова. Ілюстрація до казки «Іссумбосі, або Хлопчик-мізинчик»

¹Хасі – палички для їжі, які традиційно використовують у Китаї, Японії та інших країнах Східної Азії.

– Я тут! Я тут!

Іссумбосі вибрався на гета¹ і затупцяв ногами.

– Ого, який дивовижний чоловічок! – Вельможа посадив Іссумбосі на долоню.

– Мене звати Іссумбосі. Я хотів би стати вашим слугою, – мовив хлопчик.

– Гаразд, я беру тебе на службу.

Вельможі відразу сподобався цей маленький, але жвавий хлопчик. Іссумбосі був працьовитий і кмітливий, а тому в домі всі його любили. Та найбільше припав він до серця дочці багатого вельможі. Одного разу Іссумбосі супроводжував її до храму. Дівчина боялася, щоб на хлопця не наступили ногою, і посадила його за пояс свого кімоно². Коли ж вони поверталися додому, у темній вуличці на них раптом напали два оні – чудовиська в людській подобі з бичачими рогами й тигрячими іклами.

– Стривайте! Я вам покажу!

Іссумбосі вискочив з-за пояса дівчини і замахнувся мечем-голкою.

–Ха-ха-ха! Що це за дрібнота? – зареготав один з нападників і, схопивши Іссумбосі лапою, кинув його собі в пащу.

Хлопчик був маленький, тож міг вільно бігати в животі чудовиська і колоти його мечем.

– Ой, болить! Ой, болить!.. – заволато чудовисько і, виплюнувши хлопчика з пащі, дременуло світ за очі.

Тоді Іссумбосі стрибнув на обличчя другого чудовиська і викинув йому око.

– Ой, рятуйте! Ой, рятуйте! – затуливши обличчя лапами, заволав другий нападник і накивав п'ятами.

Коли Іссумбосі отямився, то побачив перед собою на землі маленький чарівний молоток – скарб чудовиськ.

Дочка вельможі махнула цим молотком і промовила:

– Іссумбосі, стань великим!

І тоді сталося чудо: Іссумбосі почав рости і за мить перетворився на вродливого юнака.

Кажуть, що незабаром після того Іссумбосі одружився з дочкою вельможі, викликав до столиці своїх батьків і всі вони зажили разом у добрі та щасті.

Переклад Івана Дзюба

¹ Гета – традиційне японське взуття, виготовлене з дерева.

² Кімоно – японський національний верхній одяг у вигляді халата з широкими рукавами й полами, які загортаються зліва направо.

Літературний практикум

1. Стисло перекажіть зміст казки «Іссумбосі, або Хлопчик-мізинчик».
2. Назвіть фантастичних персонажів казки. Опишіть зовнішність цих героїв.
3. Якими чеснотами наділено Іссумбосі в казці? Завдяки чому він досягає успіху в справах, за які береться? Обґрунтуйте відповідь прикладами з тексту.
4. **Знайдіть!** Знайдіть у творі елементи чарівної казки.
5. **Доведіть!** Які подробиці оповіді вказують на те, що казку про Іссумбосі було створено в Японії?
6. **Пофантазуйте!** Уявіть, що Хлопчик-мізинчик став велетнем. Які пригоди могли б трапитися з ним після цього?
7. **Груповою роботою.** Завдання для першої групи. **Порівняйте!** Порівняйте японську казку про Іссумбосі з українською казкою про Хлопчика-мізинчика. Укажіть спільні й відмінні риси головних героїв цих творів.
Завдання для другої групи. **Порівняйте!** Порівняйте образ Іссумбосі та образ Мізинчика з німецької народної казки (збірка братів Грімм). Визначте їхні спільні й відмінні риси.
Завдання для третьої групи. Поясніть, чому пригоди Хлопчика-мізинчика стали «мандрівним» сюжетом, а сам Хлопчик-мізинчик – популярним героєм казок різних народів світу. Підготуйте кілька обґрунтованих варіантів відповіді.

ПЕНЗЛИК МАЛЯНА

Китайська народна казка

Жив колись бідний хлопець на ім'я Малян. Із самого малечку він мріяв про те, щоб навчитися малювати. Та от біда: не було в нього за що купити пензлика. Якось довелося йому йти повз школу. Зазирнув він у прочинене вікно і побачив, як учитель малює картину. Зайшов хлопець у клас і попросив учителя хоч на деякий час дати йому пензлика.

Учитель здивовано витріщив на нього очі, а потім як гаркне:

– Злидар! Малювати, бачте, йому захотілося. Ану геть звідси! – І вигнав Маляна зі школи.

Ваза для миття пензликів.
Китай, XVI–XVII ст.

Середньовічний
китайський живопис

«Хіба коли бідний, то й малювати не дозволяється?» – обурився хлопець, і йому ще дужче захотілося навчитись малювати. Бувало, збирає хмиз у горах, візьме гілку і давай на піску пташок малювати. А то піде на річку, вмочить пальця у воду і тут, просто на камені, рибок малює.

З часом Малян навчився добре малювати, а пензлика в нього все не було. А як же він хотів його мати! Наснилося йому якось, що підходить до нього сивобородий дідусь

і дарує йому вимріяного пензлика.

– Це чарівний пензлик, – сказав дідусь, – тож будь обережний з ним, бо може статися лихо.

Від радощів хлопець аж прокинувся. Що за диво! У руці він справді тримав пензлика. Схопився Малян з ліжка й одразу заходився малювати птаха. Та щойно закінчив він роботу, як птах змахнув крилами й полетів.

Відтоді Малян цілісінькі дні просиджував дома і малював бідним селянам усілякий реманент: у кого плуга немає – тому плуга, кому мотика потрібна – тому мотику.

Незабаром чутка про ці Малянові витівки докотилася й до місцевого поміщика. Той звелів своїм служникам схопити хлопця і привести до маєтку, щоб Малян малював лише для нього одного.

Вислухавши зухвалі вимоги поміщика, Малян відповів, що він не буде малювати. І хоч як на нього кричали, хоч чим погрожували, та він не відступав від свого. Розгніваний поміщик наказав відвести хлопця до стайні й замкнути там. Нехай померзне ночами, поголодує, може, тоді слухняніший стане.

Саме тоді було дуже холодно, а жорстокий поміщик аж три доби на випускав хлопця, сподіваючись, що за цей час він або помре від голоду чи холоду, або погодиться на його умови. Та коли на четвертий день він пішов подивитися на Маляна, то був украй здивований: хлопець сидів біля грубки і їв коржики.

Злющий, мов сто чортів, поміщик загукав на своїх служників і наказав їм убити хлопця, а його чарівний пензлик принести до поміщицьких покоїв. Служники відчинили двері стайні,

а там нікого немає, лише бамбукова драбина стоїть під стіною. Зрозуміли вони, що Малян намалював драбину, виліз на горище й утік.

Так воно й справді було. Вибравшись із поміщицького обійстя, Малян намалював на кам'яному мурі огорожі поміщицької садиби баского білогривого коня, сів на нього верхи і помчав геть. Та через деякий час за спиною почулося тупотіння копит. Це поміщик зі служниками кинувся наздоганяти його.

Малян хутко намалював своїм пензликом лук та стріли. Коли переслідувачі наблизилися – просвистіла стріла і поміщик повалився з коня на землю. А хлопець тим часом пришпорив свого білогривого й зумів утекти. Після цієї неприємності довелося Маляну залишити рідне село і переселитися в далеке місто. Там він жив тим, що продавав людям свої картини. А щоб його не викрили, ніколи не домальовував їх до кінця, тож птахи та звірі на картинах ніколи не оживали.

Одного разу Малян намалював журавля. Лише ока у птаха не було. Та зовсім несподівано для хлопця з кінця пензлика зірвалася краплина туші і впала саме туди, де мало бути око. Журавель раптом змахнув крилами й полетів.

Усе містечко заговорило про цю дивовижну подію. Дійшли чутки й до самого імператорського двору. Імператор наказав своїм вельможам розшукати хлопця і привести до нього.

Малян знав, що імператор гнобить людей, стягає з них непосильні податки, тому, як і всі селяни, ненавидів його. Тож, коли імператор наказав маляреві намалювати дракона, хлопець намалював йому жабу, а замість фенікса¹ – общипану курку.

Бридка жаба та гола курка почали бігати та стрибати по залах палацу та скрізь паскудити. Імператора охопила злість. Він гукнув своїм охоронцям, щоб ті відібрали в хлопця пензлика, а самого неслуха кинули до в'язниці.

Зрадів імператор, заволодівши чарівним пензликом, і захопився сам малювати. Спочатку намалював купу золота. Проте

Кадр з мультфільму
«Чарівний пензлик»
(режисер В. Угаров, 1997 р.)

¹Фéнікс – у міфології деяких стародавніх народів: чарівний птах, який, проживши кількасот років, спалює себе, а потім відроджується з попелу молодим.

йому здалося, що цього мало. Намалював ще одну, потім ще й ще... Та раптом усе золото перетворилося на каміння.

Зазнавши невдачі, імператор намалював золоту цеглину. Але цеглина здалася йому маленькою. Припасував він поряд іще одну. Потім ще й ще... Нараз довгий ланцюг золотих цеглин перетворився на величезного удава. Той роззявив величезного криваво-червоного рота і кинувся на імператора. Добре, що варта встигла його захистити.

Довелося імператорові випустити Маляна. Навіть нагороду хлопцеві пообіцяти, якщо той малюватиме лише для нього. Малян згодився, аби тільки пензлика повернули.

«Нехай гори малює... Ні, ні. В горах страшні звірі водяться. Хай краще море», – думав імператор.

Малян провів кілька разів пензликом, і на папері перед очима в самого імператора заграло синє-синє море. А поміж хвилями рибки плавають.

Імператор був задоволений і зажадав ще й корабля на морі мати. За мить на воді гойдався великий корабель. Імператор, його дружина, принци та принцеси й усі царедворці посідали на корабель.

Корабель відплив від берега. Проте імператорові здалося, що корабель пливе надто повільно. Він наказав хлопцеві, щоб той ще й вітер намалював. Малян замахав пензликом: хвилі стали вищими, корабель почав перевалюватися з боку на бік.

– Досить вітру! Досить! – злякано закричав імператор.

А Малян усе махав та махав пензликом. Вітер дужчав, хвилі здіймалися вище. Нарешті море заревло і перекинуло корабель. Імператор та всі його попутники пішли на дно.

Переказ Івана Чирка

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Як Малян отримав чарівний пензлик? Чи правильно хлопчик використовував силу свого «чарівного помічника»? Коли і як пензлик рятував героя? Обґрунтуйте відповідь рядками з тексту.
2. Назвіть негативних персонажів казки. З якою метою вони хотіли заволодіти пензликом Маляна?
3. **Подискутуйте!** Завдяки чому Малянові вдалося перемогти своїх ворогів – завдяки чарівному пензлику чи власним чеснотам?
4. **Пофантазуйте!** Чи хотіли б ви мати чарівний пензлик? Що б ви ним намалювали?

РОЗДІЛ 4

ДАВНІ ЗБІРКИ НАРОДНИХ КАЗОК

Літературна розминка

1. Пригадайте екранізації арабських народних казок про Синдбада-мореплавця (кінострічки, мультфільми). Чим вони вам запам'яталися?
2. Чим відрізняються названі вами кіно- і мультфільми від екранізацій українських або російських народних казок?

Східний орнамент

Хто такий Синдбад, знають усі. Адже книжка «Тисяча і одна ніч», з якої до нас прийшов цей герой, є найвідомішою в Європі пам'яткою арабської словесності.

Свою назву збірка отримала завдяки історії, що обрамовує вміщені в ній казки. Історія ця оповідає про мудру красуню Шахразаду, яка була напрочуд обдарованою казкаркою. У ті часи країною правив жорстокий цар Шахріяр. Довідавшись про зраду дружини, він наказав її стратити. Так само цар чинив і з наступними своїми дружинами, які нічим не завинили перед ним. Чимало молодих красунь загинуло через бажання безсердечного правителя помститися всьому жіноцтву.

В. Бритвін.
«Тисяча і одна ніч»

Аби припинити це свавілля, Шах-разада пішла до палацу. Уночі вона почала розповідати цареві захопливу казку й на світанку перервала її на найцікавішому місці. Шахріярові закортіло дослухати оповідку до кінця, і він відклав заплановану страту на один день. Однак наступної ночі все повторилося: Шах-разада розпочала нову історію і знову несподівано зупинилася.

Тисячу й ще одну ніч розповідала дівчина казки своєму повелителю. Тисячу й ще одну ніч, забувши про все, слухав її Шахріяр. Коли ж тисяча першої ночі запас казок вичерпався, цар мовив: *«О Шахразадо, звик я до тебе і не страчу тебе, нехай би ти не знала жодної іншої казки...»*.

З казок, які буцімто розповідала Шахразада впродовж кількох років, власне й складається збірка «Тисяча і одна ніч». Сама ж оповідка про мудру дівчину й свавільного царя править у ній за своєрідну «художню рамку», що об'єднує інші казки. Ця історія сповнена глибокого змісту. Вона свідчить не лише про те, що вміння майстерно розповідати казки інколи може врятувати життя, а й про одвічну потребу людини у вигадці. А ще – переконує в тому, що казка здатна розчулити навіть найжорстокіше серце...

Довідка Кота Ученого

Звісно, насправді Шахразада не є авторкою казок «Тисячі і однієї ночі», адже вона й сама – персонаж казки, що обрамовує збірку. Казки цієї величної книги Давнього Сходу було створено протягом століть. І не лише численними поколіннями, а й багатьма народами, що в давнину населяли території Індії, Месопотамії, Ірану, Єгипту, Сирії, Туреччини та інших країн. А от остаточного вигляду збірка набула в арабській культурі.

До найцінніших перлин «Тисячі і однієї ночі» належить цикл¹ казок про Синдбада-мореплавця. Він має окрему «рамку»,

¹ Цикл – тут: сукупність текстів, об'єднаних постаттю спільного центрального героя.

утворену розповіддю про бідного Синдбада-носія та багатого купця Синдбада. Упродовж семи днів Синдбад-носій слухає розповіді свого заможного тезки про пригоди, пережиті під час морських мандрівок. Так «рамка» заповнюється сімома казковими сюжетами про подорожі купця Синдбада. У них розкриваються найкращі якості героя: прагнення пізнавати світ, спостережливість, розсудливість, витривалість, готовність долати будь-які перешкоди. Завдяки цим якостям Синдбад-мореплавець і став одним з найулюбленіших героїв читачів усього світу.

Перевірте себе

1. Чому збірка арабських казок має назву «Тисяча і одна ніч»? Як формувалася ця збірка?
2. Перекажіть зміст казки про Шахразаду й Шахріяра. Яку художню роль відіграє ця казка в збірці «Тисяча і одна ніч»?
3. Як побудовано цикл про Синдбада-мореплавця?
4. **Пофантазуйте!** Що б ви зобразили на обкладинці збірки «Тисяча і одна ніч», якби були художниками?

ТРЕТЯ ПОДОРОЖ СИНДБАДА

*Арабська народна казка
(Скорочено)*

~ 3 попередніх казок про Синдбада-мореплавця читач дізнається про те, що цей купець жив у Багдаді й кораблі з його товарами плавали в усі кінці світу. Однак Синдбадові не давала спокою пристрасть до мандрівок. І хоча в кожній подорожі чоловік наражався на смертельну небезпеку, довго всидіти вдома він не міг. Отож, закупивши краму, Синдбад сів на корабель і деякий час мандрував у приємному товаристві купців...

Та якось, коли пливли ми серед ревучих хвиль, капітан раптом наказав згорнути вітрила, кинути якір, а тоді почав рвати бороду, роздирати на собі одяг і голосно кричати.

– О капітане, що сталося? – спитали ми його.

І він відповів:

– Знайте, о мирні мандрівники, що вітер нас подужав і зла доля прибила нас до острова-гори, де живуть волохаті люди, подібні до мавп, і жоден з тих, хто припливав, назад не повернувся. Серце мені віщує, що всі ми загинемо!

Кадр з діафільму «Синдбад-мореплавець» (студія «Діафільм», 1969 р.)

Не встиг іще капітан скінчити своєї мови, як ми побачили волохатих людей-мавп. Їх було багато, мов сарани. Вони кинулися до корабля і видерлися на нього. Ми боялися, що вони розграбують наші товари і що, коли ми вб'ємо, вдаримо або проженемо хоча б одну з них, мавпи повбивають усіх нас, – бо дуже їх багато (адже кількісна перевага сильніша за хоробрість). Ці волохаті – дуже гидкі на вигляд: вони вкриті волоссям, наче чорною повстю. У них жовті очі й чорні обличчя; на зріст вони куці – всього чотири долоні заввишки. І ніхто не розуміє їхньої мови й нічого про них не знає. Людей вони уникають.

Волохаті мавпи почепилися на линви¹, почали гризти їх і геть усі обірвали, і корабель нахилився на один бік і пристав до гори.

Мавпи вигнали всіх купців та мандрівників на берег, а самі забрали корабель з усіма товарами й попливли хтозна-куди, а нас покинули на березі.

Ми залишилися самі.

Підживившись плодами, овочами, напившись води із джерела, ми почали роззиратися довкола й побачили вдалині високу будівлю. Ми рушили до неї. То був величезний палац з товстими колонами та міцними стінами. Брама із чорного дерева була відчинена. Ми ввійшли в неї і побачили просторе подвір'я, у яке виходило багато дверей. Посередині стояла велика лава,

¹ Л і н в а – тут: канат.

біля неї висіли над жаровнями рожна¹ і всяке кухонне начиння, а на землі купами лежали кістки.

Ми посідали на лаву і, зморені, послули й спали аж до заходу сонця. Прокинулись ми від того, що земля під нами задвигтіла, а навколо розлігся гуркіт. Розплющивши очі, ми побачили, що з палацу на подвір'я вийшов чорний велет, схожий на страховисько. Очі його були як дві жарини, зуби – як кабанячі ікла, рот – як колодязь, губи – як у верблюда, нігті – як кігті в лева, а вуха звисувалися аж до плечей.

Побачивши таке страховисько, ми попадали на землю, зне-
тямлені з жаху.

А чорний велет сів на лаву, та за хвилину підвівся й підійшов до нас. Він схопив мене за руку, підняв із землі й заходився мацати й крутити на всі боки.

Обмацавши мене, наче різник вівцю, й побачивши, що я худий та кощавий, велет випустив мене й схопив одного з моїх товаришів. Обмацавши його, теж випустив.

Так він усіх нас обмацував і крутив, аж поки дійшов до капітана. Наш капітан був тілистий і дужий, при силі й при здоров'ї. Отож чорний велет схопив його, потім жбурнув на землю, поставив на нього ногу и зламав йому шию. А тоді розклав багаття, взяв рожен, настромив капітана на нього й повісив рожен над вогнем.

Цей страховидний велет був людоджером! Усі ми потерпили від страху.

А людоджер, повечерявши капітаном, кинув кістки безталанника на землю, упав на лаву й заснув.

Він спав до ранку, а прокинувшись, пішов у свій палац, не глянувши в наш бік.

– О, краще б ми втопилися в морі, краще б з'їли нас волохаті мавпи! – заривавши, вигукнули ми. – А тепер куди дінешся?! Людоджер засмажить нас і з'їсть! Яка страшна смерть чигає на нас! І немає порятунку!..

Потім ми вирішили все ж таки пошукати якоїсь схованки. Обійшли весь острів, але марно – сховатися було ніде. Увечері ми повернулися до палацу.

Через якийсь час земля задвигтіла, і знову з'явився чорний велет. Підійшовши до нас, почав він нас крутити й обмацувати, аж поки вибрав одного. Він схопив бідолаху й зробив з ним

¹Ро ж ё н – металевий прут, на який настромлюють м'ясо для смаження на вогні.

Кадр з мультфільму
«Синдбад: легенда семи морів»
(режисер П. Гілмор, 2003 р.)

те саме, що вчора з капітаном. А тоді заснув на лаві й хропив усю ніч.

Коли настав день, людоджер підвівся й пішов, а ми залишилися. І знову стали тужити та побиватися:

– Краще вже кинутись у море і втопитись, ніж бути підсмаженими на рожні! Горе нам, горе!

Нарешті хтось із нас мовив:

– Треба вдатися до хитрощів і вбити це страховисько!

– Послухайте, – обізвався я, – якщо ми надумали його вбити, то треба спершу перенести на берег оці колоди та дрова й змайструвати корабель. Як уб'ємо людоджера, сядемо на корабель і попливемо, куди нам треба. Врятуємось – то врятуємось; потонемо – то потонемо. Краще вже поринути на дно, ніж бути підсмаженим на вогнищі... Отака моя думка, о друзі!

– Мудрі твої слова! – сказали мої товариші.

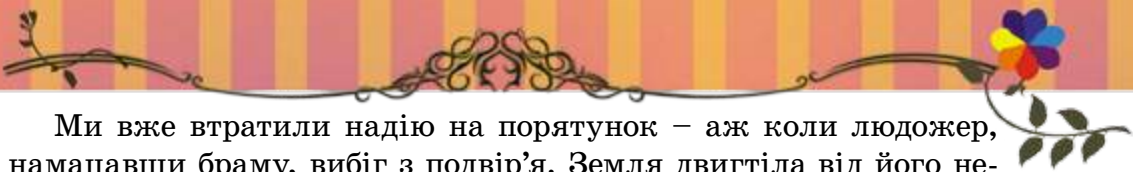
Домовившись про все, ми почали діяти.

Ми притягли колоди на берег і змайстрували корабель. Потім повантажили на нього їжу – плоди, яких нарвали на деревах, – і повернулися до палацу.

Коли настав вечір, земля знову задвигтіла і з'явився людоджер. Почав він нас по черзі перевертати та обмацувати, вибрав одного, підсмажив і з'їв, лишивши самі кісточки. Потім ліг на лаву й заснув, і хропіння його скидалося на гуркіт грому.

Ми прокинулися рано-вранці, взяли двоє рожен і поклали їх на вогонь. Невдовзі рожна розжарилися до червоного. Підкравшись до людоджера, ми приклали рожна до його очей і всі разом налягли на них. Людоджер закричав страшним криком, і серця наші стиснулися від жаху.

Осліплий людоджер схопився з лави й заметався по подвір'ю. Ми розбіглися хто куди. А людоджерові кортіло знайти бодай одного з нас і розправитися з ним. Він бігав і ревів, а ми тікали від нього. По недовгій часі ми геть знемоглися, а людоджерові наче прибуло сили – він гасав як несамовитий. Здавалося, він зараз нас схопить.

Ми вже втратили надію на порятунок – аж коли людожер, намацавши браму, вибіг з подвір'я. Земля двигтіла від його нестямних зойків.

Отже, чорний велет вийшов з палацу (а ми – за ним слідом) і кудись побіг, але незабаром повернувся з жінкою, ще більшою й страхітливішою за нього. І коли ми їх побачили, руки й ноги в нас потерпли від жаху.

Людожерка вгледіла нас і, схопивши за руку людожера, побігла в наш бік. А ми, гнані страхом, помчали на берег, відв'язали корабель, зіштовхнули його в море і вмить пострибали на палубу.

Людожер і людожерка почали жбурляти в нас уламками скель. І майже всі мої товариші загинули від ударів, живими лишилися тільки я та двоє купців.

Потім корабель наш пристав до берега, ми зійшли на суходіл і подалися куди дивились очі. Минув день, настала ніч. Ми трохи поспали, тоді знову рушили. Зненацька шлях нам заступив величезний дракон. Кинувшись до одного з нас, він проковтнув його спершу до плечей, а за мить – усього. Після цього дракон пішов своєю дорогою, а ми, перелякані й знесилені, почали оплакувати нашого товариша. І сказали ми:

– Дивна річ: смерть кожного з наших супутників жахливіша за кожну попередню. Ми раділи, що врятувались від людожерів, але радість виявилася передчасною. Хіба порятує нас хтось від цього страшного дракона?

Ми блукали островом, їли плоди, пили воду з річок і джерел. Знову настав вечір. Побачивши високе дерево з розлогим віттям, ми вилізли на нього. Товариш мій заснув, а я видерся на самісінький вершечок і сидів там, не склепляючи очей.

Коли запала ніч, знову прийшов дракон і, роззирнувшись на всі боки, рушив до дерева, на якому ми сиділи, і поліз на нього. Він дерся вище й вище, аж поки дістався до мого товариша, який сидів на нижній гілці. Обвившись навколо дерева, дракон проковтнув його до плечей, а за мить – усього. І все це я бачив на власні очі!..

Після цього страшний дракон зліз із дерева і кудись подався, а я просидів на дереві до ранку, а тоді зліз, напівмертвий від жаху, й хотів був кинутись у море, аби позбавитись земного життя, проте не зміг цього зробити, бо дуже не хотілося мені вмирати. Я взяв шматок дерева, плаский та широкий, і прив'язав собі до ніг, другий шматок прив'язав до лівого боку,

а третій – до правого. Ще одну деревину я прилаштував до живота і ще однією – довгою та широкою – накryw голову. Потім я ліг на землю.

Коли настала ніч, знову прийшов дракон, підступився до мене зовсім близько і хотів був проковтнути, але не зміг: шматки дерева заважали йому.

Дракон то віддалявся від мене, то повертався, але щоразу, як він намагався мене проковтнути, шматки дерева, якими я обв'язався, не давали цього зробити. Він товкся біля мене до самого світанку, аж поки зійшло сонце, а тоді подався, розлючений, геть, а я відв'язав од себе всі шматки дерева, і руки в мене тремтіли від пережитого страху, а серце калатало. Я почувся так, ніби побував серед мертвих.

Підвівшись із землі, я почав блукати по острову і, коли виїшов на берег, кинув погляд на море й побачив удалині корабель, що гойдався на хвилях. Я схопив велику гілку, заходився вимахувати нею й голосно кричати, і моряки помітили мене й сказали:

– Підпливімо до берега! Може, та людина потребує допомоги!

І вони підпливли до острова, й зійшли на берег, і взяли мене на корабель. Купці, які були там, почали розпитувати, що зі мною сталося, і я розповів їм усе від початку до кінця. (...)

~ Невдовзі з'ясувалося, що на цьому кораблі знаходиться і Синдбадів товар. Відтак купець повернувся додому живим, здоровим і багатим. ~

Переклад з російської Євгена Микитенка

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Яких пригод зазнав Синдбад під час своєї третьої подорожі? Як йому вдалося врятуватися?
2. Яких фантастичних істот герой зустрів під час мандрівки? Що в них було надприродного? Наведіть відповідні рядки з казки.
3. Завдяки яким рисам характеру Синдбад щоразу знаходив вихід зі скрутного становища? Обґрунтуйте відповідь прикладами з тексту.
4. **Подискутуйте!** Як ви гадаєте, чим Синдбада приваблювали подорожі?

Теми презентацій

1. «Найзахопливіші пригоди Синдбада-мореплавця».
2. «Чарівний світ "Тисячі і однієї ночі"».
3. «Подорожі Синдбада в кіно та мультиплікації».

РОЗДІЛ 5

МУДРІСТЬ НАРОДНИХ КАЗОК

Літературна розминка

1. Розгляньте кадри з мультиплікаційних стрічок. Назвіть казки, за якими знято ці мультфільми.

2. До якого різновиду казок належать названі вами твори – до фольклорних чи до літературних? Обґрунтуйте свою думку.

У давнину казки передавалися від покоління до покоління в усній формі, а отже, зберігалися лише в народній пам'яті. Минувало багато століть, перш ніж філологи¹ почали збирати, записувати й видавати народні казки. Наприклад, у XIX ст. відомий фольклорист² **Олександр Миколайович Афанасьєв (1826–1871)** зібрав кілька томів російських народних казок. Фольклорними казками цікавився й видатний поет Олександр Пушкін.

Деякі збирачі народних казок не просто їх записували, а ще й піддавали літературній обробці. Саме так у XVII ст. підійшов до цієї справи французький поет і критик **Шарль Перро (1628–1703)**.

¹ Філолог – учений, який досліджує мову й літературу.

² Фольклорист – фахівець, який досліджує фольклор.

Довідка Кота Ученого

Казки не були основним предметом творчих зацікавлень Шарля Перро. Він займався серйозними науковими питаннями, брав участь у гучних літературних дискусіях і був відомим культурним діячем. За свої здобутки Перро навіть отримав почесне звання академіка¹ Французької академії, яке на той час прирівнювалося до звання «безсмертного». Отож розважаючи «казочками» королівський двір, Перро навряд чи міг передбачити, що саме вони, а не поважний доробок академіка уславлять його ім'я. Нині герої цих казок – Попелюшка, Червона Шапочка, Кіт у чоботях, Хлопчик-мізинчик, Синя Борода та інші – відомі в усьому світі. ~~~~~

Г. Доре. Ілюстрація до казок
Ш. Перро

Працюючи над казками, Шарль Перро спирався на французький фольклор. Про це він сказав у передмові до своєї збірки «Казки матінки моєї Гуски, або ж Історії та оповідки минулих часів з повчальними висновками», що побачила світ 1697 р.

Аби посилити моральний зміст уміщених у збірці казок, Перро додав до кожної з них стислі віршовані повчання. На жаль, не всі перекладачі зберігають ці поетичні рядки. Тим-то й важливо читати казки Перро в найдосконаліших *перекладах*, а ще ліпше – *в оригіналі*. Власне, це стосується творів усіх зарубіжних авторів.

Словник Мудрої Сови

Художні тексти, відтворені іншою мовою, називаються **перекладними**. Твори, які ми читаємо тією мовою, якою їх було написано, називаються **оригінальними**. ~~~~~

¹ Акадémік – дійсний член академії наук; звання вченого, художника, письменника, обраного до певної академії.

Великий внесок у популяризацію фольклорних казок зробили брати **Вільгельм (1786–1859)** і **Якоб (1785–1863) Грімм** з Німеччини. Вони уклали й видали кілька збірок казок рідного краю.

Обидва брати були філологами і ще під час навчання в університеті почали збирати німецькі казки, пісні й легенди. Так вони сподівалися зберегти скарби народної творчості, аби ті, за висловом Якоба, *«не випарувалися, ніби роса під пекучим сонцем»*.

Збирання казок справа досить непроста. Братам доводилося віддавати чимало часу й сил, аби знайти талановитих народних казкарів і, зберігаючи подробиці й манеру їхньої оповіді, ретельно записати почуте. Траплялось їм повертатися з експедицій і з порожніми руками. Крім того, за часів, коли вони розпочали цю роботу, освічене товариство здебільшого зневажливо ставилося до усної народної творчості. Багато хто не розумів її художньої цінності й уважав ті ж таки казки забавкою для дітлахів неписьменного люду. Отже, брати мусили працювати всупереч суспільній думці. До того ж, принаймні на початку своєї діяльності, вони нерідко потерпали від безгрошів'я. Проте жодні несприятливі обставини не могли їх зупинити.

Пам'ятник братам Грімм
в Ханау

Авторитетна цитата

Брати Грімм поспішали, оскільки побоювалися, що невдовзі фольклорні твори можуть забутися, назавжди зникнути з народної пам'яті. От як визначив їхню мету **Якоб Грімм**: «Врятувати й зібрати усі пісні й перекази, що побутують у народі. Наша вітчизна від краю до краю ще по вінця повна цим багатством, яке наші шановані предки передали нам у спадок і яке всупереч глузуванню та насмішкам... досі живе... Не дослідивши цих скарбів, не можна

по-справжньому зрозуміти ані поезію нашу, ані історію, ані мову в їхніх давніх й істинних витоках... Найважливішим є те, щоб усе це відтворювалося точно, без прикрас і доповнень, – тобто так, як повідомив оповідач, по можливості достоту його словами, якнайдетальніше і найретельніше...». ~~~~~

Брати Грімм врятували від забуття чимало казкових історій, створених народною фантазією. І нині діти різних країн світу залюбки читають «Бременських музикантів», «Короля Дроздоборода», «Мізинчика», «Золоту гуску», переглядають мультфільми й кінострічки, зняті за цими й багатьма іншими німецькими казками. До них належить і «Пані Метелиця», з якою ви незабаром ознайомитеся. Вона вважається одним з тих фольклорних творів, у яких найяскравіше втілилися особливості характеру німецького народу та його уявлення про людські чесноти й недоліки.

В основу казки «Пані Метелиця» покладено «мандрівний сюжет» про злу мачуху й добру пасербицю, відомий, наприклад, за казкою «Попелюшка». Однак звичне для такого сюжету протиставлення рідної і названої дочок та їхніх випробувань у «Пані Метелиці» набуває характеру «дзеркального відображення». Крім того, це протиставлення (або *антитеза*) виступає у творі основним художнім прийомом.

Словник Мудрої Сови

Антитеза – різке протиставлення героїв, ситуацій, характерів, душевних або природних станів тощо. ~~~~~

Брати Грімм відомі на батьківщині також своїми дослідженнями в царині вивчення німецької мови. Серед їхніх найзначніших наукових досягнень – праця з граматики, яку в ХІХ ст. широко використовували у німецьких університетах, а також задум багатотомного словника німецької мови, над яким працювало кілька поколінь учених. До цього доробку фахівці ставляться з глибокою повагою. Утім, всенародну любов і світову славу братам Грімм принесли саме казки, зібрані ними на теренах рідної Німеччини.

1. Назвіть відомих вам збирачів народних казок. Чому поважні вчені записували фольклорні казки?

2. **Подискутуйте!** Перечитайте висловлювання Якоба Грімма щодо цінності народних казок (рубрика «Авторитетна цитата»). Чи поділяєте ви цю думку?

3. Поясніть, що означають вислови «читати твір у перекладі» та «читати твір в оригіналі». Чому під час читання творів зарубіжних авторів важливу роль відіграє якість перекладу?

4. Дайте визначення поняття «антитеза».

Теми презентацій

1. «Моя улюблена казка зі збірки Ш. Перро».

2. «Моя улюблена казка зі збірки братів Грімм».

3. «Казка Ш. Перро “Попелюшка” в музиці, малярстві, кіно та мультиплікації».

ПАНІ МЕТЕЛИЦЯ

Німецька народна казка

Жила на світі одна вдова, і мала вона дві доньки. Одна з них, пасербиця, була вродлива й роботяща, а друга, рідна, погана й ледача. Та вдова набагато більше любила рідну доньку, хоч та була гидка й ледащиця. Пасербиця мусила виконувати всю хатню роботу, була попелюшкою в домі. Бідна дівчина щодня сиділа при дорозі край криниці й пряла доти, доки їй нитка не прорізала пальці до крові.

Одного разу вона так порізала ниткою пальці, що кров'ю залило увесь починок¹. Вона схилилась над криницею, щоб вимити починок, а він вислизнув із рук і впав у криницю.

М. Тарловський.
Ілюстрація до казки
«Пані Метелиця»

¹ Почінок — пряжа, намотана на веретено.

Гірко заплакала дівчина й побігла до мачухи та розказала про таке нещастя. А мачуха почала її лаяти на всі заставки і нарешті сказала:

– Уміла вкинути починок, то зараз же лізь і дістань його.

Пішла бідна дівчина до криниці, не знаючи, що й робити. І з великого жалю й страху стрибнула в криницю й знепритомніла.

А коли опритомніла, то побачила, що лежить на чудовій луці. Ясно світило сонце, і тисячі розмаїтих квітів квітували навколо неї.

М. Тарловський. Ілюстрація до казки «Пані Метелиця»

Вона пішла тією лукою і набрела на піч, у якій було повно хліба. Хліб почав гукати до неї:

– Ох, витягни мене, витягни, бо згорю, я вже давно спікся!

Дівчина підійшла до печі і лопатою повитягала весь хліб. А потім пішла собі далі.

Ось приходить вона до яблуні, а на ній аж рясніє від яблук. Яблуня просить її:

– Ох, обтруси мене! Яблука мої давно вже достигли.

Дівчина струснула яблуню, і яблука посипались на землю.

Вона трусила доти, доки жодного яблука не лишилося на дереві. Тоді згорнула яблука на купу і пішла далі.

Нарешті дійшла до невеличкої хатини, з якої у віконце ви- зирала стара баба. В неї стирчали такі великі зуби, що дівчина хотіла тікати.

Але стара гукнула їй:

– А чого ти боїшся, люба дитино? Залишайся в мене, а якщо добре впораєшся з хатньою роботою, то й тобі добре буде. Найкраще дбай про постіль, стели якнайстаранніше та добре вибивай подушки, щоб пір'я летіло, – тоді на світі йтиме сніг, бо ж я – пані Метелиця.

Як почула дівчина такі ласкаві слова, їй відлягло від серця, вона залишилася у бабусі й негайно стала до роботи. Дівчина у всьому догоджала старій, збивала її подушки так сильно, що аж пір'я летіло, наче сніжинки, і тому жилося їй у старій дуже

добре. Вона ніколи не чула від неї лихого слова і щодня їла смажене й пряжене.

Пробула дівчина певний час у старої та й засумувала, а чого їй бракує, то спочатку й сама не знала. Нарешті здогадалась, що нудьгує за домівкою, і хоча тут їй у тисячу разів краще, проте її тягло вернутися до рідної хати.

Нарешті вона сказала до старої:

– Взяла мене туга за рідним краєм, і хоч мені у вас дуже добре, проте довше я тут zostаватися не можу, мені треба вернутися до своїх.

Пані Метелиця сказала:

– Мені подобається, що тебе тягне додому. І за те, що ти вірно мені служила, я сама тебе виведу нагору.

Вона взяла її за руку і провела до великої брами. Брама відчинилась, і тільки-но дівчина ступила на поріг, линув золотий дощ, і все золото приставало до неї, аж нарешті вся вона вкрилася золотом.

– Це тобі за те, що ти у всьому старанна була, – сказала стара і віддала їй також починок, що впав у колодязь.

Тоді брама замкнулась, і дівчина опинилася вгорі, на землі, біля своєї хати.

А щойно вона ввійшла в двір, півень злетів на цямрину і заспівав:

Кукуріку, кукуріку!
Наша дівчина іде,
на ній золота без ліку.

Увійшла дівчина до хати, а мачуха й сестра, побачивши на ній золото, зраділи, не знають, де й посадити.

Дівчина розповіла про все, що з нею трапилось, і коли мачуха почула, як падчерка дослужилася до такого великого багатства, то аж загорілася бажанням добути таке щастя й своїй рідній, гидкій та ледачій доньці.

Отож пішла ледарка до криниці, сіла та й пряде, а щоб починок був у крові, вколола собі пальця, всунувши руку в густий терен. А потім кинула починок у колодязь і сама стрибнула туди.

Вона опинилася, як і сестра, на чудовій луці й пішла тією самою стежкою. Дійшовши до печі й почувши, як хліб кричить: «Ох, витягни мене, витягни, бо згорю, я вже давно спікся!» – ледарка відповіла: «Тільки мені й охоти бруднитися біля тебе!» – і пішла далі.

М. Тарловський. Ілюстрація до казки «Пані Метелиця»

Незабаром дійшла вона до яблуні й почувши, як та кричить: «Ох, обтруси мене, обтруси, мої яблука давно вже достигли!» – відповіла: «От не мала роботи! Ще якесь яблуко на голову мені впаде!» – і пішла далі.

Прийшовши до хатини пані Метелиці, вона не злякалася її зубів, бо вже чула про них, і відразу найнялася до неї.

Першого дня вона дуже старалася, слухала пані Метелицю, коли та їй загадувала роботу, бо в неї тільки й думки було, що про золото, яке стара їй подарує, але другого дня почала лінуватися, третього ще більше – навіть вставати вранці не захотіла. Вона й постелі пані Метелиці не постелила як слід, і подушок не позбивала, щоб аж пір'я легіло. Це скоро набридло старій, і вона сказала ледащиці, що її служба скінчилася. Та дуже зраділа, гадаючи, що тепер на неї лине золотий дощ.

А пані Метелиця привела її до брами, і щойно ледащиця ступила на поріг, як на неї перекинувся великий казан смоли.

– Оце тобі твій заробіток, – сказала пані Метелиця і замкнула ворота.

І прийшла ледащиця додому, вся вкрита смолою, а півень, побачивши її, злетів на цямрину і загорлав:

Кукуріку, кукуріку!
Наша ледащиця йде,
що брудна буде довіку!

І справді, смола так пристала до ледащиці, що не відмилася, скільки вона жила на світі.

Переклад Сидора Сакидона

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Назвіть позитивних і негативних персонажів казки «Пані Метелиця». Кому з них ви співчуваєте, кого засуджуєте? Чому?
2. Як ставилася вдова до пасербиці та власної доньки? Чи було таке ставлення справедливим?

3. Через які випробування сестри пройшли у підземному світі? Як вони поводитися під час цих випробувань? Чи було в їхній поведінці щось несподіване для вас?

4. Як пані Метелиця винагородила кожну з героїнь? Чи вважаєте ви таку винагороду заслуженою?

5. **Знайдіть!** Знайдіть приклади застосування прийому антитези в зображенні доньки й пасербиці.

6. Підготуйтеся до читання за ролями уривків, у яких ідеться про подорож пасербиці та доньки підземним світом.

7. **Доведіть!** Спираючись на таблицю «Типи фольклорних казок» (с. 22), доведіть, що «Пані Метелиця» належить до чарівних казок.

8. **Порівняйте!** Порівняйте казки «Пані Метелиця» та «Попелюшка». Яких відмінностей у них набуває «мандрівний» сюжет про злу мачуху й добру пасербицю?

9. Свідченням великої популярності «Пані Метелиці» у Східній Німеччині стала серія марок з ілюстраціями до цієї казки, випущена в 1960-х роках. Розгляньте репродукції¹ і вкажіть, які епізоди на них відтворено. Чому, на вашу думку, саме ці епізоди було обрано для зображення на марках?

¹ Репродукція – фотографічне або поліграфічне відтворення зображень, творів живопису тощо.

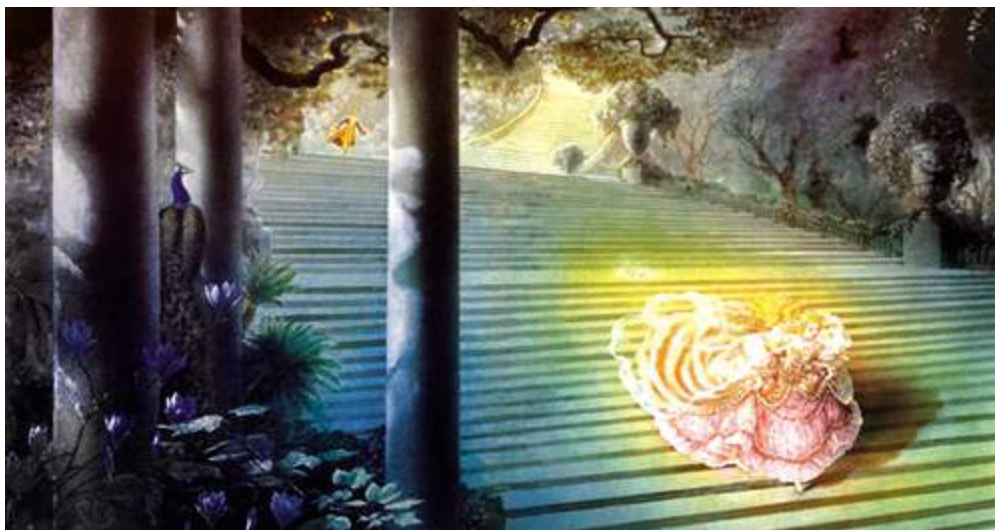

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

НАРОДНІ КАЗКИ В РІЗНИХ ВИДАХ МИСТЕЦТВА

Черевички для Попелюшки

К. Крафт. Ілюстрація до казки «Попелюшка»

Усім відомо, як завершилася історія Попелюшки в казці Шарля Перро: дівчину відшукали завдяки кришталевому черевичку, який вона загубила, поспішаючи з королівського балу додому. Ми безліч разів милувалися сяючою, немов крижинка, взуванкою героїні на ілюстраціях, у мультфільмах і кінострічках. Тож важко навіть повірити, що ця яскрава деталь убрання юної красуні – лише наслідок неточності тлумачення давньофранцузького слова. Однак це справді так, адже у творі Перро йшлося про зовсім інші черевички.

На це, зокрема, звернув увагу український перекладач Роман Терещенко, який уклав збірку власних переказів казок Перро. У передмові до неї він пояснив, чому у казці про Попелюшку замість звичних кришталевих черевичків з'явилися соболеві:

«Перро вжив майже зовсім забуте тепер давньофранцузьке слово, яке в ті далекі часи означало найкоштовніше в середньовічній Європі хутро, що його привозили з далекого Сибіру, – соболеве. За іронією долі у французькій вимові це слово майже неможливо відрізнити від іншого, що означає в перекладі скло, скляний або кришталевий посуд. Стародавнє слово забулось, а бідолашній Попелюшці з волі не досить обізнаних видавців та тлумачів довелося століттями танцювати й тікати від принца в скляних або й кришталевих черевичках. Ми, як і добрий та лагідний дідусь Перро, вважаємо, що в соболевих черевичках їй буде все ж таки зручніше...».

Утім, з приводу «літературних пригод» казкових черевичків є й інші думки. Наприклад, відомий письменник Джанні Родарі назвав цю неточність тлумачення й подальшого перекладу «творчою помилкою» і навіть щасливим випадком. На його погляд, кришталеві черевички виявилися значно цікавішими за «звичайні хутряні капці». Отже, питання про те, яке саме взуття більше пасує Попелюшці, залишається відкритим...

А якої позиції дотримуетесь ви? Можливо, вважаєте, що Попелюшці краще залишитися в незручних, але звичних для багатьох читацьких поколінь кришталевих черевичках? Чи все ж таки переконані, що переклад має точно доносити задум автора до читачів і варто повернути героїні соболеві черевички? (Тим більше, що танцювати й бігати сходами в скляному взутті справді важкувато). Доведіть свою думку.

Казки Шарля Перро в ілюстраціях Гюстава Доре

Неперевершені ілюстрації до казок Перро належать видатному французькому художнику ХІХ ст. **Гюставу Доре (1832–1883)**. У 1862 р. він підготував серію малюнків, на яких зобразив епізоди з «Попелюшки», «Сплячої красуні», «Хлопчика-мізинька», «Кота у чоботях» та інших творів знаменитого казкаря. Усі ці роботи графічні, тобто виконані за допомогою ліній, штрихів, плям і подібних прийомів переважно без застосування кольору. Можна лише дивуватися, як, не використовуючи широкої кольорової палітри, художнику вдалося відтворити атмосферу барвистого казкового світу та яскраві характери його мешканців. Не випадково ж, отримавши видання казок Шарля Перро з ілюстраціями Доре, знаний французький критик Сент-Бьов назвав його «дарунком для короля».

Г. Доре. Ілюстрація до казки
«Кіт у чоботях»

Г. Доре. Ілюстрація до казки
«Попелюшка»

1. Розгляньте репродукції малюнків Доре до казок «Кіт у чоботях» і «Попелюшка». Які епізоди казок на них відтворено? Що надає малюнкам старовинного казкового вигляду?
2. Які риси характерів головних героїв обох казок виділяє художник? Обґрунтуйте відповідь конкретними деталями.
3. Схарактеризуйте настрій кота на малюнку Доре. Як сприймає цього персонажа селянин, зображений на задньому плані ілюстрації?
4. Як художник передає подив і світлу надію Попелюшки?

«Тисяча і одна ніч» у музиці

Під враженням від збірки казок «Тисяча і одна ніч» відомий російський композитор **Микола Андрійович Римський-Корсаков (1844–1908)** написав симфонічну сюїту¹ «Шехерезада», що стала одним з найкращих його творів. Вона складається з чотирьох частин: «Море і Синдбадів корабель», «Розповідь царевича Календера», «Царевич і царівна», «Свято в Багдаді». Композитор увів у сюїту яскраві східні мелодії та відтворив звучання традиційних музичних інструментів.

¹ Симфонічна сюїта – музичний твір для оркестру, який складається з кількох частин, об'єднаних спільним задумом.

«Шехерезада» Римського-Корсакова увійшла до переліку найпопулярніших творів класичної¹ музики. У 1910 р. на її основі Михайло Фокін поставив однойменний балет, який мав неабиякий успіх у Росії та за кордоном. А в 1960-х роках англійська рок-група «Deep Purple» запропонувала оригінальну електроорганну обробку першої частини сюїти російського композитора.

Сцена з балету
«Шехерезада»

Цікаво, що фрагменти «Шехерезади» Римського-Корсакова було використано в кінофільмі Леоніда Гайдая «Кавказька полонянка» (1966) та мультфільмі «Русалонька» (кіностудія «Союзмультфільм», 1968).

1. Прослухайте першу частину сюїти «Шехерезада» Римського-Корсакова. Опишіть картини, які навіяла вам ця музика.
2. Доберіть із першої частини сюїти фрагменти, які могли б стати музичним супроводом до казки «Третя подорож Синдбада». Поясніть свій вибір.

Народні казки на кіноекрані

Кадр з кінофільму «Золота подорож Синдбада»
(режисер Г. Хесслер, 1974 р.)

¹ Класичний — тут: зразковий, створений видатним, загально-визнаним митцем.

Кадр з кінофільму
«Пані Метелиця» (режисер
Г. Кольдітц, 1963 р.)

Казки народів світу – невичерпне джерело сюжетів для мультфільмів і кінофільмів. Наприклад, упродовж ХХ ст. було створено чимало екранізацій сюжетів про Синдбада. До найвідоміших кіноверсій пригод легендарного казкового героя належить стрічка «Золота подорож Синдбада» (1974) американського режисера Гордона Хесслера. Її знято за мотивами різних арабських казок. Тривалий успіх цього фільму в глядачів підтвердив високу оцінку, яку

свого часу дали йому критики. Він вважається характерним зразком застосування лялькової мультиплікації та інших типових спецефектів 1970-х років.

Неодноразово зверталися кінематографісти й мультиплікатори і до казки «Пані Метелиця» зі збірки братів Грімм. Так, 1963 р. німецький режисер Готтфрід Кольдітц зняв стрічку, яку було визнано взірцевою екранізацією цього сюжету. Щоправда, 2008 р. з'явилася нова кіноверсія твору, також створена в Німеччині. Її режисер, Бодо Фюрнайзен, запропонував сучасне потрактування давньої народної казки.

1. Перегляньте стрічку «Золота подорож Синдбада». Які відомі вам епізоди арабської казки увійшли до цієї екранізації?
2. Перегляньте одну зі стрічок, знятих за казкою «Пані Метелиця». Якою мірою ця екранізація наближена до тексту твору?

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Назвіть фольклорні казки, які ви прочитали в підручнику. Якими народами складено ці казки?
2. Про що йдеться в казці про фарбованого шакала?
3. Хто з персонажів уміщених у підручнику народних казок постійно перебував у морських мандрівках? Які пригоди цього героя вам запам'яталися?

Другий рівень

1. У чому полягала чарівна сила пензлика Маляна в китайській народній казці?

2. У чому виявилася відвага Іссумбосі, героя японської народної казки?

3. Чим завершилася казка «Пані Метелиця»?

Третій рівень

1. Що таке антитеза? Наведіть приклади використання цього прийому в прочитаних вами народних казках.

2. Доведіть, що образ фарбованого шакала з однойменної індійської казки є алегорією певних людських якостей.

3. Як називається збірка, до якої увійшли казки про Синдбада-мореплавця? Чому вона має таку назву? Що вам відомо про цю збірку?

Четвертий рівень

1. Як зазвичай побудовані чарівні казки? Проілюструйте свою відповідь прикладами з прочитаних народних казок.

2. Які сюжети називаються «мандрівними»? У яких з вивчених вами казок використано «мандрівні» сюжети? Схарактеризуйте головного героя (героїню) одного із цих творів.

3. Визначте тип кожної з фольклорних казок, уміщених у підручнику. Відповідь обґрунтуйте.

Для книголюбів

1. **Подискутуйте!** Чим цікаві сучасному читачеві давні народні казки?

2. Підготуйте повідомлення про видатних збирачів народних казок. Поясніть, чому праця цих учених має велике культурне значення.

3. **Групова робота.** Завдання для першої групи. **Знайдіть!** Доберіть дві казки різних народів, у яких зображено схожих фантастичних істот або чарівні речі. Яку роль відіграють «чарівні помічники» у пригодах казкових героїв?

Завдання для другої групи. **Порівняйте!** Порівняйте сюжети «Пані Метелиці» та будь-якої української казки про злу мачуху й добру пасербицю. Визначте основні відмінності між ними.

Завдання для третьої групи. **Пофантазуйте!** Придумайте продовження пригод двох головних героїв казок, уміщених у підручнику (на вибір).

Теми письмових робіт

1. «Які людські вади викрито в образі фарбованого шакала з однойменної індійської казки?»

2. «Як розкривається чарівна сила мистецтва в китайській казці “Пензлик Маляна”?»

3. «Мужній Синдбад-мореплавець».

РОЗДІЛ 6

КОЛИ КАЗКА СТАЄ ПОЕЗІЄЮ

Літературна розминка

1. Назвіть відомі вам казки Пушкіна.
2. Які кінострічки та мультфільми, зняті за казками цього письменника, ви бачили? Що вам більше подобається: читати пушкінські казки чи переглядати їх екранізації?
3. Які персонажі казок Пушкіна вам запам'яталися?

Олександр Пушкін
(1799–1837)

Усім відоме ім'я російського поета Олександра Сергійовича Пушкіна. Він жив і творив майже два століття тому. Відтоді багато змінилося: замість карет вулицями мчать автомобілі, канделябри зі свічками поступилися місцем електричним люстрам, на зміну гусячому перу й чорнилу прийшов комп'ютер. Однак твори видатного майстра слова анітрохи не застаріли й донині мають чимало шанувальників серед дорослих і маленьких читачів.

На сучасників Олександр Сергійович справляв надзвичайне враження. За словами одного з них, саме прізвище Пушкін викликало «справжнє потрясіння», «високі почуття». За життя митця численні прихильники вбачали в ньому «чудотворця» й гордість Росії. А з плином часу ця слава зміцніла ще більше. Пушкіна називають «сонцем російської поезії», невмирущим генієм, творчість якого надала поштовх розвитку російської літератури. Утім, у життя кожного з нас він входить насамперед як автор віршованих казок про золоту рибку, золотого півника, царя Салтана, наймита Балду та інших яскравих героїв.

І. Білібін. Ілюстрація до «Казки про царя Салтана...»

Олександр Сергійович Пушкін народився 6 червня 1799 р. в Москві. Художня література оточувала поета з дитинства. Його батько, нащадок давнього шляхетного роду, мав чудову бібліотеку. І від шести років маленький Сашко проводив у ній довгі години, захоплено гортаючи сторінку за сторінкою. Дім Пушкіних часто відвідували відомі літератори, які читали господарям та їхнім гостям свої твори.

Змалечку майбутній письменник долучився й до російського фольклору: слухав пісні та казки, спостерігав за обрядами. Чимало скарбів усної народної творчості відкрила хлопчикові няня Орина Родіонівна, яка любила його всім серцем і якій він згодом присвятив зворушливі вірші.

Довідка Кота Ученого

Саме няня прищепила Пушкіну любов до російської народної казки. *«Та ось цар схотів одружитися... Підслухав він одного разу розмову трьох сестер. Найстарша хвалилася, що однією зерниною всіх нагодує, друга – що одним шматком сукна одягне, а третя – що в перший же рік народить тридцять трьох синів. Цар побрався з наймолодшою...»* – такими оповідками, почутими ще дівчинкою в рідному селі, Орина Родіонівна розважала свого вихованця.

Вона була не лише природженою казкаркою, а й неперевершеним знавцем приказок, прислів'їв, народних пісень. Часто з дитячої кімнати в будинку Пушкіних долинав голос

няні, що наспівувала то протяжні й сумовиті, то запальні й веселі мелодії. Про «чудовий дар співу» Орини Родіонівни поет пізніше згадував у зверненнях до неї віршах. ~~~~~

З дитинства залюблений у російський фольклор, Пушкін зберігав інтерес до нього впродовж усього життя. Він часто запрошував до себе простолюдинів і з їхніх слів занотовував повір'я, казки, пісні, примовки, приказки тощо. Ці нотатки поет використовував під час роботи над своїми творами. Надзвичайно важливу роль відіграли російські фольклорні традиції в його казках.

Літературна кухня

Як казки Пушкіна пов'язані з російськими народними казками?

Зв'язок із фольклором є однією з найхарактерніших ознак пушкінських казок. Деякі з них споріднені з народними за сюжетом. Наприклад, «Казка про рибака та рибку» суголосна народній казці «Жадібна баба»; «Казка про царя Салтана...» перегукується з народною казкою «Про чудесних дітей», а «Казка про мертву царівну та сімох богатирів» – з народною казкою «Чарівне люстерко». Крім того, казки Пушкіна рясніють фольклорними образами та висловами.

О. Куркін.
«Край лукомор'я дуб зелений...»

Водночас пушкінські казки відрізняються від народних. У них ширше описано людські переживання, події розвиваються бурхливіше, є стислі, але різноманітні й емоційно¹ забарвлені картини природи.

Варто зважити й на те, що поет писав казки не для дітей, а для дорослих. Лише з часом вони потрапили до кола дитячого читання.

Однак найочевидніша відмінність пушкінських казок

¹ Емоційний (від *емоція*: почуття, переживання) – такий, що виражає емоції або насичений ними.

від фольклорних полягає в тому, що вони написані віршами – прекрасними, досконалими віршами, які перетворюють казковий світ на справжню поезію.

Казки Пушкіна вирізняються блискучою літературною обробкою фольклорного матеріалу, глибиною проникнення в людські почуття, яскравою самобутністю персонажів. Саме тому їх визнано справжніми шедеврами¹ російської казкової традиції.

Перевірте себе

1. Як сприймали Пушкіна його сучасники?
2. Розкажіть про дитячі роки митця. Які обставини сприяли розвиткові його поетичних здібностей і захопленню російським фольклором?
3. У чому виявився вплив фольклору на пушкінські казки? Чим казки поета відрізняються від народних?

Теми презентацій

1. «Портрети О. Пушкіна».
2. «Орина Родіонівна в житті й поезії Пушкіна».
3. «У світі казок О. Пушкіна».

ВСТУП ДО ПОЕМИ² «РУСЛАН І ЛЮДМИЛА»

Край лукомор'я³ дуб зелений,
І золотий ланцюг на нім:
Щодня, щоночі кіт учений
На ланцюгу кружляє тім;
Іде праворуч – спів заводить,
Ліворуч – казку повіда.

Дива там: лісовик там бродить,
В гіллі русалка спить бліда;
На невідомих там доріжках
Сліди нечуваних страхіть;
Там хатка на куриних ніжках
Без вікон, без дверей стоїть;

¹ Шедевр – взірцевий витвір, що є найвищим досягненням мистецтва, майстерності.

² Поема – великий віршований твір.

³ Лукомор'я – морська затока.

В примарах там ліси й долини;
Там на світанні хвиля лине
На берег дикий пісковий,
І тридцять витязів чудових
Із хвиль виходять смарагдових,
Та ще й дозорець їх морський;
Там королевич мимоходом
Полонить грізного царя;
Там серед хмар перед народом
Через ліси, через моря
Чаклун несе богатиря;
В темниці там царівна тужить,
А бурий вовк їй вірно служить;
З Ягою ступа там бреде,
Вперед сама собою йде;
Там цар Кащей над злотом чахне;
Там руський дух... Там Руссю пахне!
І я там був, і мед я пив;
Край моря бачив дуб зелений;
Під ним сидів, і кіт учений
Своїх казок мене учив.
Одну згадав я: добрі люди,
Нехай для вас ця казка буде.

Переклад Миколи Терещенка

Читаємо мовою оригіналу

ВСТУПЛЕНИЕ К ПОЭМЕ «РУСЛАН И ЛЮДМИЛА»

У лукоморья дуб зелёный;
Златая цепь на дубе том:
И днём и ночью кот учёный
Всё ходит по цепи кругом;
Идёт направо – песнь заводит,
Налево – сказку говорит.
Там чудеса: там леший бродит,
Русалка на ветвях сидит;

Там на неведомых дорожках
Следы невиданных зверей;
Избушка там на курьих ножках
Стоит без окон, без дверей;

Там лес и дол видений полны;
Там о заре прихлынут волны
На брег песчаный и пустой,
И тридцать витязей прекрасных
Чредой из вод выходят ясных,
И с ними дядька их морской;
Там королевич мимоходом
Пленяет¹ грозного царя;
Там в облаках перед народом
Через леса, через моря
Колдун несёт богатыря;
В темнице там царевна тужит,
А бурый волк ей верно служит;
Там ступа с Бабою Ягой
Идёт, бредёт сама собой;
Там царь Кащей над златом чахнет;
Там русский дух... там Русью пахнет!
И там я был, и мёд я пил;
У моря видел дуб зелёный;
Под ним сидел, и кот учёный
Свои мне сказки говорил.
Одну я помню: сказку эту
Поведаю теперь я свету...

Літературний практикум

1. Назвіть казкових персонажів, згаданих в уривку з поеми Пушкіна «Руслан і Людмила».
2. На задум вступу до поеми «Руслан і Людмила» Пушкіна надихнула народна казка, почута від Орини Родіонівни. Згідно з його нотатками, казка мала такий початок: *«Край лукомор'я стоїть дуб, а на дубі тому золоті ланцюги, і по тих ланцюгах ходить кіт: догори йде – казки розповідає, донизу йде – співає пісень»*. Як змінилися ці рядки під пером Пушкіна? Наведіть конкретні приклади з тексту.
3. **Подискутуйте!** Як ви вважаєте, чому саме дуб стоїть у центрі казкового світу, зображеного Пушкіним у вступі до поеми «Руслан і Людмила»?
4. **Порівняйте!** Порівняйте український переклад вступу до поеми «Руслан і Людмила» з оригіналом. Які зміни відносно оригіналу є в перекладі?

¹ Пленяет – тут: бере в полон.

Дівич-вечір наступає,
А цариця за звичаєм
Перед дзеркальцем своїм
Перемовилася з ним:
«Чи не я за всіх миліша,
І рум'яніша й біліша?»

А воно їй каже так:
«Ти прекрасна, знає всяк,
Та царівна ще миліша,
Ще рум'яніша й біліша».
Як цариця відплигне,
Та як ручкою махне,
Та по дзеркальцю як грюкне,
Закаблучком як пристукне:
«Ах ти ж, капоснее скло!
Брешеш ти мені назло!
Як рівнятись їй зі мною?
Я пиху в ній заспокою!
Біла, справді-бо, вона,
Та хіба ж то дивина? –
Мати нею як ходила,
Все на сніг лише й зорила!
Та скажи: чи можна ж їй
Дорівнять красі моїй?
На землі за мене кращу
Не знайде ніхто нізащо,
Це й не чувано ніде!»
А воно своє веде,
Що царівна ще миліша,
Ще рум'яніша й біліша!
Що робити? Тут вона,
З чорних заздрощів смутна,
Кида дзеркальце під лавку,
Кличе дівчину Чорнявку
І дає наказу їй,
Цій прислужниці своїй,
Завести царівну в хащі
І, живу, напризволяще
Під сосною кинуть там
На поживу злим вовкам.

Хто вгамує бабу гнівну?
От, покликавши царівну,
З нею дівка в ліс пішла
Й так далеко завела,
Що царівна догадалась
І до смерті налякалась.

Почала благать вона:
«В чім, скажи, моя вина?
Не губи мене, дівце!
Коли стала б я цариця,
Відплатила б чим змогла!»
Не бажаючи їй зла,
Та царівну не зв'язала,
Відпустила і сказала:
«Не журися, будь-що-будь!»
І пішла в зворотну путь.
«Що? – сказала їй цариця, –
Де красуня білолиця?»
«Там, у хащі лісовій, –
Відповіла дівка їй, –
Міцно зв'язані їй лікті,
Попадеться звіру в кігті –
Менш прийдеться їй
страждать,
Легше буде помирать».

Всюди чутка залунала,
Що дочка в царя пропала.
Не стуляє цар очей.
Королевич Єлисей,
Помолившись добре Богу,
Виряджається в дорогу
Наречену врятувать
І дружиною назвать.

Кадр з мультфільму
«Казка про мертву царівну
та сімох богатирів» (кіностудія
«Союзмультфільм», 1951 р.)

А царівна молодая
В лісі темному блукає,
Далі й далі в нетрі йшла
І на терем набрела.
Їй назустріч пес загавкав,
І підбіг, і ліг на травку.
Йде царівна до воріт –
Тихо скрізь. За нею вслід,
Лащучися незлосливо,
Пес біжить. Вона сміливо
По приступках піднялась
І за клямку узялась.
Двері тихо відчинились,
І царівна опинилась
У світлиці. Навкруги
Всюди лад. В кутку боги,
Стіл дубовий під богами,
Лави, вкриті килимами.
Бачить дівчина, що тут
Люди праведні живуть,
Знать, не будуть ображати.
Та нікого не видати.
Обійшла царівна дім,
До ладу прибрала в нім,
Засвітила Богу свічку,
Розпалила жарко пічку,

Кадр з мультфільму
«Казка про мертву царівну
та сімох богатирів» (кіностудія
«Союзмультфільм», 1951 р.)

Застелила гарно стіл
І лягла собі на піл.

От і вечір. В тиші сонній
Тут почувся тупіт коней,
Входять сім богатирів,
Сім рум'яних молодців.
Старший мовив:

«Що це значить?

Всюди прибрано, неначе
Хтось в дому порядкував
Та господарів чекав.
Хто ж це? Вийди, покажися,
З нами чесно подружися:
Коли літній чоловік,
Дядько будеш нам повік.
Коли жінка, будь нам мати,
Так і станем шанувати.
Коли хлопець молодий,
Будеш брат нам дорогий.
Коли красная дівиця,
Будь улюблена сестриця».

Тут вона до них зійшла,
Їм пошану віддала,
Низько в пояс уклонилась,
Лагідно перепросилась,
Що, мовляв, до них зайшла,
Хоч непрохана була.
Вмить вони з тих слів
пізнали,

Що царівну привітали.
Посадили у куток,
Піднесли їй пиріжок,
Чарку повну наливали
І на таці подавали.
Від зеленого вина
Відмовлялася вона,
Пиріжок лиш розломила
Та шматочок відкусила
І з дороги відпочить

Відпросилась в ту ж мить.
Одвели вони дівицю
До горішньої світлиці
І пішли відтіль гуртом,
Щоб заснула тихим сном.

День за днем іде, минає,
А царівна молодая
Все живе серед лісів
У семи богатирів.
Вранці, ясною порою
Браття дружною юрбою
Виїжджають погулять,
Сірих крижнів пострілять,
Руку правую потішить,
Сарачина в полі спішить,
Або в кримця на скаку
Зняти голову важку,
Стріться з ворогом

заморським
Чи з черкесом п'ятигорським.
А хазяєчка – вона,
В терему сама-одна,
Прибере, і наготує,
І нічим не вередує.
Так ідуть за днями дні,
Безтурботні та ясні.

Браття всі сестру названу
Покохали. Якось рано
У світлицю до зорі
Увійшли богатирі.
Старший каже їй: «Дівиче,
Знаєш, всім ти нам сестриця.
Всіх нас семеро братів,
Молодців-богатирів.
Ми тебе кохаєм дуже,
Як один. Собі ти мужа
Поміж нами обери,
Нас як-небудь помири,
А для інших будь сестрою.

Що ж хитаєш головою?
Чи відмовить хочеш нам?
Чи не по купцеві крам?»

«Ой ви, хлопці молоденькі,
Братики мої рідненькі! –
Каже так царівна їм, –
Як неправду я повім,
Божий гнів спаде на мене!
Що чинить? Я ж наречена!
Всі до серця ви мені,
Всі розумні та ставні,
Кожен кожному з вас рівний,
Та є суджений в царівни!
Наречений любий цей –
Королевич Єлисей».

Браття трохи помовчали,
Головами похитали.
Старший каже:

«В добрий час!
Ти ж не гнівайся на нас,
Словом більш не похоплюся
Я про те». –

«Я не гнівлюся, –
Тихо мовила вона. –
А відмова – не вина».
Женихи їй уклонились,
Потихеньку віддалились,
Знов у згоді, як раніш,
Стали жити ще дружніш.

А тим часом зла цариця
На царівну все гнівиться,
Все добріша не стає,
А на дзеркальце своє
Довго сердилась і дулась,
Та нарешті схаменулась,
Розшукала й перед ним
Давнім звичаєм своїм
Красуватись знову стала

Їй посміхаючись казала:
«Здрастуй, дзеркальце!

Скажи

Та мій сумнів розв'яжи:
Чи не я за всіх миліша,
І рум'яніша й біліша?»
А воно їй каже так:
«Ти прекрасна, знає всяк,
Тільки є, жива й здорова,
Серед темної діброви,
У хоромах захисних
Та, що краща від усіх!»
І цариця налетіла
На Чорнявку: «Як ти сміла
Обдурить мене? і в чім?»
Та призналася в усім.
А розгнівана цариця
Їй рогаткою грозиться
І кладе: або не жить,
Або падчерку згубить.

Раз царівна молодая
Миких братиків чекає
І пряде біля вікна.
Раптом глянула вона:
Пес загавкав, як шалений,
То черниченька злиденна
У подвір'ї під вікном
Відганяє пса кийком.
«Підожди, бабусю рідна! –
Їй з вікна кричить царівна, –
Пригрожу сама я псу
І чогось тобі знесу!»
Їй відказує черниця:
«Ой, дитинонько-дівице!
Клятий пес мене злякав,
Мало лаття не порвав,
Подивись, як він лютує!
Вийди в двір!» Царівна чує,
Хліб з комори узяла,
Та лиш з ґаночку зійшла –

Пес до неї – гавка, злиться,
Не пускає до черниці.
А стара підійде лиш –
Він злоститься ще страшніш
На черницю.

«Просто дивно! –
Посміхнулася царівна, –
Що це так його гнівить?
На ж, лови!» – і хліб летить.
Хліб жебрачка упіймала.
«Дуже дякую, – сказала, –
Бог тебе благослови!
От за це тобі, лови!»
І на ґанок соковите,
Наливне та духовите
Гарне яблучко летить.
Пес як скочить, заскавчить...

Та царівна просто в руки
Упіймала. «Від доуки
Яблучко собі вживай!
Бог з тобою, прощавай!»
Так черниця проказала,
Уклонила і пропала.
До царівни тут мерщій
Пес біжить і в очі їй
З жалем дивиться і виє,
Ніби пеське серце ние,
Ніби хоче їй сказати:
«Кинь!» Вона його вмовлять,
Пестить ніжною рукою:
«Що, соколику, з тобою?
Ляж!» В кімнату увійшла,
Знову пряжу узяла;
Під віконцем прости стала,
Ждать братів, а поглядала
Все на яблучко на те,
А воно мов золоте,
Спілим соком вщерть налите,
І рум'яне, й духовите,
Медом сповнене ясним,

Видно зернятка у нім.
Почекать вона хотіла
До обіду, не стерпіла,
В руки яблучко взяла
І до губок піднесла,
Потихесеньку куснула
І шматочок проковтнула...
Раптом, що це? Світе мій!
Ніби сперло груди їй,
Білі руки уронила,
Спіле яблучко впустила,
Блимнув погляд з-під повік,
І на лавку під божник
Тут вона відразу впала
І недвижна, тиха стала...

Тої самої пори
Молодці-богатирі
Поверталися юрбою
З молодецького розбою.
Пес в діброві їх виттям
Зустрічає. «Горе нам! –
Браття мовили. – Печалі
Не минути!» Їдуть далі,
Прискакали, входять... «Ах!»
Пес за ними по п'ятах,
Вмить до яблучка... Озлився,
Проковтнув його, звалився
І відразу здох... Воно,
Бач, отруєне було.
До царівни неживої,
Похилившись головою,
Браття з жалем підійшли,
Її з лавки підняли,
Одягли у пишні шати
І хотіли вже ховати –
Передумали. Вона,
Як ві сні – така ясна,
Тихомирно так лежала,
Що ледь-ледь не промовляла.
Ждали три дні. Але ні! –

Спить вона у мертвім сні...
І з плачем, в великім жалю,
В домовину із кришталю
Тіло мертвої сестри
Тут кладуть богатирі.
Понесли в порожню гору
І труну в північну пору
До шести міцних стовпів,
До чавунних ланцюгів
Обережно пригвинтили
І навкруг загородили.
Старший брат віддав поклін.
«Люба сестро! – мовив він, –
Спочивай спокійно в гробі!
Згасла, жертва чорній злобі,
На землі твоя краса;
Дух твій приймуть небеса.
Ми усі тебе любили,
Ждав тебе жених твій милий,
Та вінець дістався твій
Тільки смерті навісній».

Того ж дня лиха цариця,
Дожидаючись черниці,
Нишком дзеркальце взяла
І питання задала:
«Чи не я за всіх миліша,

Кадр з мультфільму
«Казка про мертву царівну
та сімох богатирів» (кіностудія
«Союзмультфільм», 1951 р.)

І рум'яніша й біліша?»
А воно їй каже так:
«Ти, царице, знає всяк,
На землі за всіх миліша,
І рум'яніша й біліша».

У далекому краю
Нареченую свою
Королевич скрізь шукає.
Все немає та немає!
І кого він не спита,
Всюди відповідь не та:
Той сміється просто в очі,
Той відкаже неохоче;
І до сонця під кінець
Вдався добрий молодець:
«Ясне сонечко! Ти ходиш
Цілий рік у небі. Зводиш
Зиму з літом щоразу,
Всіх нас бачиш унизу.
Не відмов мені в привіті!
Чи не стріло десь на світі,
У якому-будь краю,
Нареченую мою?»
Ясне сонце відказало:
«Ні, царівни не стрічало
Я ніколи. Та постій,
Може, місяць, родич мій,

О. Куркін. Ілюстрація
до «Казки про мертву царівну
та сімох богатирів»

Десь її на світі стрітив
Або слід її примітив».

Серце рветься із грудей, –
Ночі жде наш Єлисей.
Тільки місяць показався –
Він услід за ним погнався.
«Місяцю, ти, друже мій,
Ти, ріжечку золотий!
Ти встаєш у темі глибокій,
Білолиций, ясноокий,
І до тебе залюбки
Посміхаються зірки.
Не відмов мені в привіті!
Чи не стрінув десь на світі,
У якому-будь краю,
Нареченую мою?»
Відказав тут місяць ясний:
«Не стрічав царівну красну.
На сторожі я стою
Тільки в чергу-бо свою,
Знать, вона без мене, друже,
Десь пробігла!» –

«Прикро дуже!» –
Королевич відказав.
Ясний місяць ще додав:
«Постривай, про неї, може,
Вітер знає. Він допоможе.
Ти до нього поспішай.
Не журися, прощавай!»

Єлисей журбу долає,
Вітру буйному гукає:
«Вітре, гордий володар!
Ти ганяєш зграї хмар,
Ти хвилюєш синє море,
Всюди вієш на просторі,
Ти боїшся, вільний птах,
Тільки Бога в небесах.
Не відмов мені в привіті!
Чи не стрінув десь на світі,

У якому-будь краю,
Нареченую мою?»
Каже вітер: «За рікою,
За струмистою водою,
Є висока гора,
В ній глибока нора;
В тьмі, що сповнена печалі,
Домовина із кришталю
Там прип'ята на стовпах,
На чавунних ланцюгах.
А навкруг долина рівна...
В тій труні твоя царівна».

Вітер далі тут помчав.
Королевич заридав
І пішов, жених нещасний,
На свою царівну красну
Подивитись ще хоч раз.
Він іде; і підвелась
Перед ним гора пустинна;
Навкруги сумна рівнина;
Вхід в горі чорніє тій.
Він іде туди мерщій.
Перед ним в імлі могильній
Колихається повільно
Кришталева труна...
В тій труні лежить вона.
Об труну, де спала мила,
Він ударився щосили,
Аж розбивсь кришталю.

І вмить
Наречена вже не спить,
Очі тихо розімкнула,
І з полегшенням зітхнула,
І спроквола промовля:

«Як же довго спала я!»
І встає з труни сумної...
Ах!.. Заплакали обоє.
Він її на руки взяв
І з нори попрямував.
Під розмову безтурботну
Вирушають в путь зворотну;
Чутка всюди рознеслась,
Що дочка в царя знайшлась!

Вдома в ті часи без діла
Люта мачуха сиділа
Перед дзеркальцем своїм
І вела розмову з ним:
«Чи не я за всіх миліша,
І рум'яніша й біліша?»
А воно їй каже так:
«Ти прекрасна, знає всяк,
Та царівна ще миліша,
Ще рум'яніша й біліша!»
Як взяла царицю злість –
Дзеркальце об землю – трісь!
В двері миттю похопилась
І з царівною зустрілась –
І від люті в той же час
Лиходійка вмерла враз.
Злу царицю поховали
І весілля відгуляли,
І були кінець кінцем
Наречені під вінцем.
Учту справили велику,
Що й не бачено від віку!
Я там був, мед-пиво пив –
Тільки вуса обмочив.

Переклад Наталі Забіли

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Стисло перекажіть зміст «Казки про мертву царівну та сімох богатирів».
2. Чому мачуха хотіла позбутися пасербиці?

3. Знайдіть описи цариці й царівни. Що відмінного в їхній зовнішності? А в їхній вдачі? Як ставиться до цих героїнь оповідач? Доведіть відповідь прикладами з тексту.

4. Як королевич Єлисей урятував свою наречену? Завдяки яким рисам характеру йому вдалося це зробити?

5. **Пофантазуйте!** Якби до ваших рук потрапило чарівне дзеркальце, що б ви в нього запитали?

РОЗДІЛ 7

ДИВА ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ

Літературна розминка

1. Розгляньте кадри з мультфільмів, створених за казками Андерсена. Назвіть ці казки.

2. Які людські чесноти зазвичай здобувають винагороду в казках Андерсена?

Не так вже й часто на честь літературних персонажів установлюють пам'ятники, тим паче – на честь персонажів казкових. А от у Данії таких пам'ятників чимало. У них вдячні данці увічнили героїв, створених фантазією свого талановитого співвітчизника – Великого Казкаря Ганса Крістіана Андерсена. Гуляючи вулицями Копенгагена, можна зустрітися з непохитним олов'яним солдатиком, побачити Дюймовочку, яка визирав

з пелюсток кам'яної квітки, або прекрасного лебедя з казки «Гидке качення». А біля входу до копенгагенського порту в мереживі морської піни сидить задумана Русалонька. Ця скульптура давно стала символом не лише данської столиці, а й усієї країни...

Казки Андерсена, відомі в усьому світі, прославили Данію: її опатні міста, старовинні вулички, уздовж яких вишикувалися будинки з гостроверхими дахами, її пишні сади й величні замки. Здається, казкові сюжети Андерсен знаходив просто у звичному житті. Можливо, вони народжувалися тоді, коли письменник дивився, як пливе міським ровом суденце зі старої газети. Можливо, — коли милувався грайливими морськими хвилями чи спостерігав, як розкривається під сонцем ніжний тюльпан.

Великий Казкар народився у місті Оденсе в сім'ї бідного шевця. Хлопчик жив у тісній кімнатці, де крім складаної лави, на якій він спав, стояли ще верстат і ліжко батьків. А за порогом скромного помешкання стелилася дорога в неозорий, сповнений чародійства світ. Якось знайома праля сказала Гансові, що під міською річкою починається китайське королівство. Саме тоді, щиро повіривши її словам, маленький мрійник і вигадав свою першу казку.

Нестатки, від яких потерпала родина Андерсенів, не затьмарили щасливого дитинства Ганса. Найбільше ж він полюбляв слухати казки й гратися... з ляльками.

«Щодня, — згадував із часом письменник, — я шив для ляльок нові шати. Мене так захоплювала ця справа, що я часто зупинявся просто посеред вулиці й розглядав багатих панянок, убраних у шовк та оксамит, уявляючи, скільки королівських мантій, шлейфів і лицарських костюмів міг би накроїти з їхнього одягу. Подумки я вже бачив це вбрання під своїми ножицями».

Від такого захоплення Гансові залишалося зробити лише один крок до професії кравця. Тим більше, що саме про це мріяла його мати. Однак хлопець вірив у щасливу зірку свого великого акторського майбуття. Ця віра надихнула його пере-

Ганс Крістіан
Андерсен
(1805–1875)

Пам'ятник Русалоньці
в Копенгагені

братися до Копенгагена. Чотирнадцятирічний Ганс вирушив у дорогу майже без речей, з кількома рекомендаційними листами в кишені.

Неважко уявити, яким «гидким каченям» почувався підліток з незаможної родини в столиці, де намагався опанувати акторське ремесло. Однак йому була притаманна якась особлива сила, що прихилила до нього людей. Незабаром в Андерсена з'явилися покровителі, які подбали про те, щоб він міг безкоштовно навчатися в гімназії.

Наука давалася Гансові важко. Однокласники мали кращі знання, хоч і були набагато молодшими за нього. Юнак не раз потрапляв у скрутне становище, але вчився наполегливо й завзято, над усе прагнучи виправдати довіру своїх заступників. Зрештою склавши іспити, Ганс насмілився звернутися до них з трьома проханнями: *«Це, передовсім, пара черевиків, бо мої просто-таки розсипалися на порошок... Друга річ теж украй необхідна... Чи не можу я отримати новий сюртук¹? У старому вже годі кудись вийти, на ньому латка на латці... А третє прохання – хоч би кілька книжок».*

Актором Андерсен так і не став. Однак захоплення театром привело його на шлях літературної творчості. Він писав п'єси, романи, подорожні нотатки... І, звісно, казки, хоча спершу ставився до цього досить легковажно. А втім, саме казки принесли гучну славу, про яку колись мріяв маленький син шевця.

То була достота казкова слава. Під час подорожі Європою Андерсена вразило надзвичайно шанобливе ставлення до нього. *«О, як я вражений повагою та любов'ю... Я помітив свій уквітчаний портрет... Мене засипали подяками за мої твори... Герцоги, єпископи, вчені, найвідоміші у світі люди розмовляють зі мною так, немов я – видатна особа»*, – писав він у листах. Із часом Андерсен здобув визнання й на батьківщині. У рідному Оденсе його вітали юрми городян з прапорами в руках. Сам король Данії вшанував уславленого казкаря.

Вдячно приймаючи знаки читацької любові, письменник нерідко згадував, як колись увійшов у столицю нікому не ві-

¹ С ю р т у к – чоловічий верхній одяг з довгими полами.

домим хлопчиськом. У такі хвилини слава, якою винагородила його доля, здавалася справжнім дивом: «гідке качення» перетворилося на прегарного лебедя. Не випадково сам письменник стверджував, що його життя схоже на казку – прекрасну, багату на події та благословенну. *«Якби в дитинстві, – писав Андерсен у спогадах, – коли я, злиденний хлопчина, вирушив мандрувати світом, мене перестріла б всемогутня фея та запропонувала мені обрати шлях і мету, відповідні до моїх талантів і розумових здібностей, якби вона охороняла й скеровувала мене, – навіть і тоді моя доля не склалася б щасливіше, мудріше й ліпше. Історія мого життя розповість світові те, про що вона говорить мені: “Господь милосердний і все робить на краще”».*

Пам'ятник Г.К. Андерсену
в Одесі

Казки Андерсена розповідають численним поколінням дітей про те, що краса, відвага, чуйність і доброта здатні розвіяти найлихіші чари; віра, надія та любов долають будь-які перешкоди. А ще вони переконують: у житті кожного з нас завжди є місце справжньому диву. Герої Великого Казкаря «оселилися» в нашому повсякденному мовленні. Іноді, захоплюючись мужністю юнака, ми порівнюємо його з непохитним олов'яним солдатиком, підкреслюючи мініатюрність дівчини, називаємо її дюймовочкою, а того, хто, не маючи розуму, хизується владою над людьми, – голим королем.

Авторитетна цитата

У своїй книжці про Андерсена відомий данський дослідник *Бо Грьонбек* зазначив: «В Андерсена часто повторюється думка про те, які люди гідні поваги, а які – ні. Того, хто приймає дарунки життя вдячно і не намагається бути або здаватися чимсь більшим, ніж він є насправді, завжди описано із симпатією... І навпаки, самовдоволених, самовпевнених людей, які не бачать далі свого носа, письменник висміює.

Казкові історії Г.К. Андерсена показують нам, що хоч іноді життя буває жорстоким і несправедливим, усе залежить від

нас самих. Можна знайти цікаве й радісне навіть у дрібницях, у тому, що люди зазвичай вважають невартим уваги... Ситуації, у яких не відбувається нічого особливого, можуть бути сповнені краси й поезії для тих, хто вміє бачити й слухати, – от чого навчають читача твори данського казкаря». ~~~~~

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитинство і юність Андерсена. Які риси характеру письменника виявилися в ті роки?
2. Як Андерсен оцінював своє життя? Наведіть відповідні висловлювання письменника.
3. **Доведіть!** Перечитайте характеристику, яку дає Бо Грьонбек казкам Андерсена (рубрика «Авторитетна цитата»). У чому дослідник вбачає основні переваги творів Великого Казкаря? Проілюструйте ці спостереження власними прикладами з відомих вам казок Андерсена.

Теми презентацій

1. *«Пам'ятники Г.К. Андерсену на його батьківщині».*
2. *«Маленькі подвиги великого серця: сила любові й співчуття в казках Г.К. Андерсена».*
3. *«Мій улюблений герой із казок Г.К. Андерсена».*

СОЛОВЕЙКО

Ти ж бо знаєш, що в Китаї і сам богдыхан, володар, і всі його піддані – китайці. Було це давно, але якраз тому й варто послухати цю історію, поки її не забули зовсім. Богдыханів палац був найкращий у світі, весь із чудової коштовної порцеляни, але такий крихкий, що в ньому належало ходити дуже обережно, аби ні до чого не торкнутися. У саду росли найдивовижніші квітки, а до найгарніших були прив'язані срібні дзвіночки, вони дзвеніли, щоб кожен, хто проходив повз ті квітки, звертав на них увагу. Так, у богдыхановому саду все було продумано, а сягав він так далеко, що навіть садівник не знав, де він закінчується. Із саду можна було потрапити до чудового лісу з високими деревами і глибокими озерами, і той ліс доходив до самого синього моря. Великі кораблі пропливали під віттям дерев, а в тому вітті жив соловейко, який співав так гарно, що навіть убогий рибалка, коли вночі йшов витягати невода, забував про свої злидні, заслухувався і казав: «Господи, як же гарно!», Потім він брався до своєї риби й забував про соловейка,

але другої ночі знову казав те саме: «Господи, як же гарно!».

До богдиханової столиці приїздили мандрівники з цілого світу. Вони милувалися палацом і садом, та як чули соловейка, то казали:

– Але найкращий цей птах!

Коли мандрівники поверталися додому, вони розповідали про все, що бачили, учені написали багато книжок про столицю, палац і сад і не тільки не забували про соловейка, а ставили його понад усе. Поети складали про соловейка, що жив у лісі над синім морем, найдовершеніші вірші.

Книжки розходилися по світу, і ось декотрі дійшли й до богдихана.

Він сидів у золотому кріслі, читав таку книжку і раз у раз кивав головою, бо йому приємно було читати хвалу своїй столиці, палацові та садові. «Але кращий за все соловейко!» – писалося в книжці.

– Що таке? – здивувався богдихан. – Соловейко? Я не знаю його. У моїй державі, навіть у моєму саду живе такий птах, а я його ніколи не чув! Мушу дізнаватися про нього з книжки!

І він покликав до себе свого вищого державного урядовця, який був такого знатного роду, що, коли хтось простішого роду звертався до нього чи про щось питав, він казав тільки: «Пх!», а це ж нічого не означає!

– Виявляється, у нас тут є чудова пташка, що зветься соловейко, – мовив богдихан. – Її вважають найбільшим скарбом моєї великої держави. Чому ж мені ще й досі ніхто не доповів про неї?

– Я навіть не чув про таку пташку! – відповів вищий державний урядовець. – Її ніколи не відрекомендовували до двору!

– Я хочу, щоб вона сьогодні ж таки ввечері була тут і співала мені! – сказав богдихан. – Цілий світ знає, що вона в мене є, а сам я не знаю!

– Я ніколи не чув про таку пташку, – знову відповів вищий державний урядовець. – Але я пошукаю і знайду її!

Добре казати! А де її шукати? Вищий державний урядовець бігав угору і вниз по всіх сходах, по всіх залах і коридорах,

Г. Нарбут. Обкладинка російського видання казки «Соловейко»

але ніхто, кого він питав, не чув про соловейка. Врешті вищий державний урядовець повернувся до богдыхана і сказав, що соловейка, мабуть, придумали ті, що пишуть книжки.

– Нехай ваша величність не вірить усьому, що пишуть у книжках, то самі вигадки, або, як кажуть, чорна магія!

– Але ж цю книжку, де я прочитав про соловейка, мені прислав сам могутній володар Японії, і в ній не може бути неправди, – мовив богдыхан. – Я хочу послухати соловейка сьогодні ж увечері! І оголошую йому свою найбільшу ласку! А коли його не буде тут, я накажу набити після вечері всіх при дворі палицями по животах!

– Тзінг-пе, – сказав вищий державний урядовець і знову забігав по всіх сходах, по всіх залах і коридорах.

За ним бігала добра половина двірського панства, бо ніхто не хотів, щоб його били палицею по животі. Усі питали про дивовижного соловейка, якого знав цілий світ, а при дворі не знав ніхто. Нарешті в кухні їм трапилася одна вбога служниця, що сказала:

– Господи, чого ж би я не знала соловейка! От уже хто співає! Мені дозволено ввечері відносити своїй хворій матері залишки від обіду. Вона мешкає на березі моря. Коли я втомлена повертаюся і сідаю відпочити в лісі, то чую солов'їний спів. Тоді в мене сльози виступають на очах, а серце аж мліє, наче мене цілує мати.

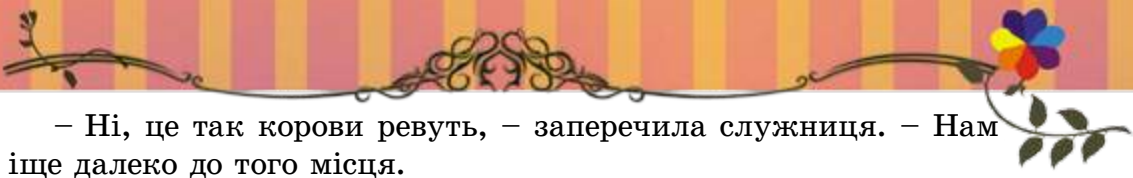

Е. Дюлак. Ілюстрація до казки «Соловейко»

– Дівчино, – сказав перший державний урядовець, – я призначу тебе кухаркою і добуду для тебе дозвіл дивитися, як обідає богдыхан, коли ти поведеш мене до соловейка, бо його запрошують на вечір до палацу!

Отож усі вони пішли до лісу, де звичайно співав соловейко. Їх набралось десь із половина двірського панства. Ішли вони, йшли, аж ось заревіла корова.

– О! – вигукнули нижчі державні урядовці. – Це він! Яка сила в такої маленької пташки! Ми певні, що вже чули його раніше!

– Ні, це так корови ревуть, – заперечила служниця. – Нам іще далеко до того місця.

У ставку заквакали жаби.

– Чудово! – вигукнув двірський пастир. – Тепер я чую! Достоту як дзвіночки в нашій божниці!

– Ні, це квакають жаби, – сказала служниця. – Але зараз, я думаю, ми почуємо і його.

І соловейко справді заспівав.

– Оце він! – вигукнула служниця. – Слухайте, слухайте! Он там він сидить! – І вона показала на маленьку сіру пташку, що сиділа на гілці.

– Невже? – здивувався вищий державний урядовець. – Я уявляв собі його зовсім не таким. Яка простенька пташка! Мабуть, у нього зблякли всі барви, як він побачив біля себе таке блискуче товариство!

– Соловейчику! – гукнула служниця. – Наш ласкавий богдыхан хоче, щоб ти йому заспівав!

– Залюбки! – відповів соловейко і заспівав так, що хоч цілу ніч слухай.

– Справді, мов скляні дзвіночки дзвонять, – сказав вищий державний урядовець. – Дивіться, як у нього тремтить горлечко. Дивно, що ми досі ніколи не чули його! Він матиме при дворі величезний успіх!

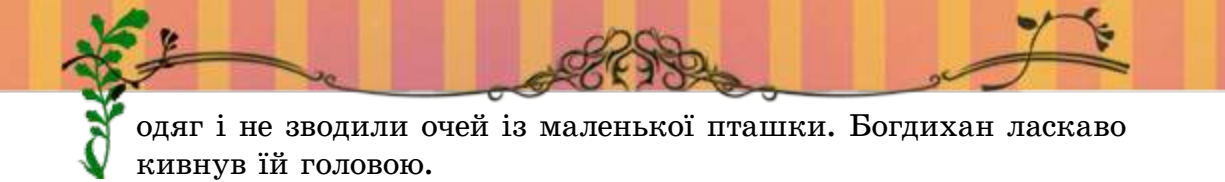
– Мені ще раз заспівати для його величності? – запитав соловейко. Він думав, що серед того гурту був і сам богдыхан.

– Незрівнянний соловейку! – сказав вищий державний урядовець. – Я маю велику приємність запросити вас на бенкет, що відбудеться сьогодні ввечері в палаці богдыхана. Ви напевне зачаруєте своїм чудовим співом його величність.

– Мій спів краще слухати в зеленому лісі, – сказав соловейко, але полетів із ними, коли почув, що його хоче послухати богдыхан.

У палаці все було вичищене й виглянсуване. На порцелянових стінах і підлогах відбивалося світло безлічі золотих ліхтариків, уздовж коридорів виставлено найкращі квітки з дзвіночками, які від біганини і протягів там ненастанно дзвонили, так що не чути було й слова.

Посеред великої зали, де сидів богдыхан, стримів золотий кілок, на якому мав сидіти соловейко. Там зібрався весь двір, і служниці, яка тепер отримала звання двірської кухарки, також дозволили стояти біля дверей. Усі були вбрані в найкращий

одяг і не зводили очей із маленької пташки. Богдихан ласкаво кивнув їй головою.

І соловейко заспівав так гарно, що в очах богдихана виступили сльози і покотилися по щоках. Тоді соловейко заспівав іще краще, його спів брав за серце. Богдихан був дуже задоволений і сказав, що вшановує соловейка своїм золотим пантофлем¹ на шию. Та соловейко подякував і відмовився від пантофля, сказав, що вже отримав винагороду.

– Я бачив у ваших очах сльози, і це для мене найбільша винагорода. Сльози богдихана мають дивовижну силу! То якої ж мені ще треба винагороди?

І в залі знову залунав його ніжний, прекрасний спів.

– Яке чарівне кокетство! – сказали двірські дами й понабирали в рот води, щоб вона булькала в горлі, як вони з кимсь розмовлятимуть. Тоді, думали вони, і їхній голос скидатиметься на солов'їний. Навіть служники і покоївки заявили, що вони також задоволені, а це багато про що свідчить, бо ж саме їм найважче догодити. Так, соловейко мав успіх.

Його залишили при дворі, йому надали власну клітку і дозвіл вільно гуляти в саду двічі на день і один раз уночі і приставили до нього дванадцять служників. Кожен із них міцно тримав його за прив'язану до лапки шовкову стрічечку. Яка ж то була приємна прогулянка!

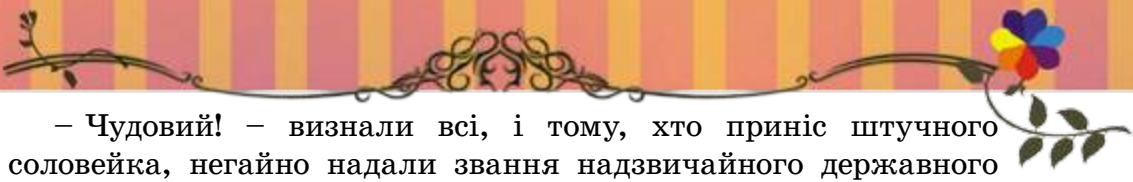
Усі в місті заговорили про дивовижну пташку, і коли на вулиці зустрічалось двоє друзів, то один зразу казав: «соло», а другий підхоплював: «вейко», тоді обидва зітхали, розуміючи один одного. Одинадцять крамарів дали своїм синам імена на честь соловейка, але всі вони виявилися безголові.

Якось богдихан отримав великий пакунок із написом «Соловейко».

– Маємо ще одну книжку про нашу славетну пташку! – сказав він.

Але то була не книжка, у скриньці лежала хитромудра річ, штучний соловейко. Він був схожий на живого, але весь обсіпаний діамантами, рубінами та сапфірами. Якщо накрутити пташку, вона співала один уривочок пісні справжнього соловейка та водила вгору і вниз хвостиком, що поблискував сріблом і золотом. На шії у пташки висіла стрічечка з написом: «Соловейко японського володаря нічого не вартий порівняно з соловейком китайського богдихана».

¹ Пантофлі – м'які кімнатні туфлі.

– Чудовий! – визнали всі, і тому, хто приніс штучного соловейка, негайно надали звання надзвичайного державного постачальника соловейків.

– А тепер нехай вони заспівають разом. Ото буде дуєт!

Довелося справжньому соловейкові співати разом зі штучним, та нічого путнього з того не виходило, бо він співав по-своєму, а штучний – так, як було записано в нього на валочках.

– Це не його вина, – сказав двірський капельмейстер¹. – Штучний соловейко бездоганно дотримується такту і співає в моїй манері!

Тому штучному соловейкові довелося співати самому. Він мав не менший успіх, як справжній, а крім того, був незрівнянно кращий за нього, весь блищав коштовностями, наче браслет чи брошка.

Тридцять три рази проспівав він той самий уривочок і зовсім не втомився. Присутні залюбки слухали б його далі, та богдыхан сказав, що тепер має трохи поспівати живий соловейко. Але де ж він? Ніхто не помітив, що він вилетів у відчинене вікно і подався до свого зеленого лісу.

– Та що ж це таке! – здивувався богдыхан, а все двірське панство обурилося й назвало соловейка невдячною твариною.

– Зате краща пташка залишилася в нас! – сказали вони, і штучному соловейкові довелося співати той самий уривочок тридцять четвертий раз.

Але ніхто ще не зміг запам'ятати мелодії, така вона була важка. Капельмейстер без угаву вихваляв штучного соловейка й запевняв, що він кращий за живого не тільки вбранням і діамантами, а й своїми внутрішніми цінностями.

– Щодо справжнього соловейка, ваша величносте і ви, шановне панство, то ніколи не можна знати наперед, що саме він співатиме, а в штучного все визначене, воно не міняється, про нього можна скласти чітке уявлення, можна його розібрати й показати, яка в нього внутрішня будова, як там лежать валочки, як вони обертаються, в якій послідовності...

– Я такої самісінької думки! – проголосив кожен із присутніх, і капельмейстер отримав дозвіл показати пташку другої ж таки неділі народові.

– Треба ж і народові послухати її, – сказав богдыхан.

Народ послухав і був дуже задоволений, ніби досхочу напився чаю, адже це так по-китайському! Всі захоплено вигукували «О!»,

¹ Капельмейстер – диригент, керівник хору або оркестру.

Г. Нарбут. Ілюстрація
до казки «Соловейко»

підіймали вгору великого пальця – мовляв, ото смакота – і кивали головами. Але вбогі рибалки, що чули живого соловейка, казали:

– Непогано, навіть скидається на соловейків спів, та чогось у ньому не вистачає, ми й самі не знаємо, чого!

Живого соловейка оголосили висланим за межі країни й держави.

Штучний соловейко посів місце на шовковій подушечці біля богдыханового ліжка. Навколо нього розкладено подарунки, які він отримав, – золото й коштовні камінці. Тепер його називали «першим співаком нічного столика з лівого боку його величності богдыхана», тому що богдыхан вважав важливішим саме той бік, де було серце, серце ж було з лівого боку навіть у богдыхана. А капельмейстер написав про штучного соловейка двадцять п'ять томів, дивовижно вчених, дивовижно товстих і повних найпитоміших китайських слів. Усі, хто належав до двору, казали, що прочитали ті томи і все зрозуміли, а то їх назвали б дурнями і налупцювали б палицями по животах.

Так минув цілий рік. Богдыхан, усе двірське панство і всі інші китайці вже знали напам'ять кожну нотку штучного соловейка, і якраз тому його спів так подобався їм, бо вони тепер і самі могли підтягати йому. Вуличні хлопчачи співали: «Дзі-дзі-дзі! Буль-буль-буль!» Навіть богдыхан співав те саме. Ох, яка ж краса!

Та одного вечора, тільки-но штучний соловейко розспівався перед богдыханом, що лежав на ліжку і слухав його, як усередині у пташки щось тріснуло, зашурхотіло, коліщата закрутилися і музика стихла.

Богдыхан схопився з ліжка і звелів покликати двірського лікаря, але що той міг зробити? Тоді покликали годинникаря, і той після довгих розмов і довгих оглядин сяк-так полагодив пташку, але сказав, що її треба дуже берегти, бо зубчики геть постиралися і їх не можна замінити новими так, щоб музика була така сама. Отака сталася біда! Тепер штучного соловейка дозволяли заводити тільки раз на рік. То була справді велика біда, але капельмейстер виголосив коротку, зате повну вагомих слів промову, у якій доводив, що пташка не стала гірша. Отже, так воно й було.

Минуло вже п'ять років, і країну спіткало велике лихо: всі, властиво, любили свого богдыхана, а він тепер, казали, був при смерті. Уже вибрали нового богдыхана, та народ стояв на вулиці й питав вищого державного урядовця про здоров'я свого богдыхана.

– Пх! – відповідав той і хитав головою.

Богдыхан лежав холодний і блідий на своєму розкішному ліжку, весь двір вважав, що він уже помер, і кожен поспішав привітати нового богдыхана. Служники вибігали надвір, щоб поговорити про це, а покоївки влаштовували собі посиденьки з чаюванням. Навколо, в усіх залах і в коридорах, були постелені килими, щоб не чути було, як хтось іде, тому в палаці стояла глибока тиша. Проте богдыхан іще не помер, він лежав, непо-рушний і блідий, на своєму розкішному ліжку під оксамитовим запиналом з важкими золотими китицями. Вікно над ліжком було відчинене, і крізь нього на богдыхана та штучного соловейка світив місяць.

Бідолашний богдыхан майже не міг дихнути, наче в нього хтось сидів на грудях. Він розплющив очі й побачив, що то була смерть, вона справді сиділа в нього на грудях. Смерть надягла на себе його корону і в одній руці тримала його золоту шаблю, а в другій – пишну корогву¹. А навколо зі складок великого оксамитового запинала витикалися якісь дивні голови, одні страхітливо потворні, а інші лагідні й приємні. То на богдыхана дивилися його погані й добрі вчинки, бо на серці в нього сиділа смерть.

– Пам'ятаєш це? – шепотіли вони один поперед одного. – Пам'ятаєш це?

І стільки всього розповідали йому, що на чолі в нього виступив піт.

– Я не знав про це! – боронився богдыхан. – Дайте сюди музики! Музики, великих китайських барабанів! – гукнув він. – Не хочу чути, що вони кажуть!

Але вони не вгавали, а смерть, немов китаєць, притакувала головою на всі їхні згадки.

– Музики, музики! – гукав богдыхан. – Заспівай хоч ти, любя, осяйна пташко! Я ж тобі не жалів ні золота, ні коштовностей, я ж тобі сам почепив на шию свого золотого пантофля. Заспівай же, заспівай!

¹ Корогва – прапор.

Але пташка мовчала, її не було кому накрутити, а без цього вона не співала. Смерть і далі дивилася на богдыхана великими порожніми очними ямками, а навколо панувала тиша, мото-рошна тиша.

Раптом за вікном почулася чарівна мелодія. То співав на гіллячці живий соловейко. Він довідався про богдыханову хворобу і прилетів утішити його своєю піснею та подати надію. Соловейко співав, і видива ставали дедалі блідіші, кров текла все швидше у кволону тілі богдыхана, навіть сама смерть заслу-халася і все примовляла:

– Співай, соловейчику, співай!

– А ти віддаси мені за це коштовну золоту шаблю? Віддаси величну корогву? Віддаси золоту богдыханову корону?

І смерть віддала один за одним усі клейноди¹. Та ось соловейко заспівав пісню про тихе кладовище, де цвітуть білі троянди, де духмяніє бузина, де траву зрошують сльози живих, що оплакують мертвих. Від цієї пісні смерть так затужила за своїм садом, що огорнулася в холодний білий туман і вилетіла у вікно.

– Дякую, дякую тобі, мила небесна пташко! – сказав богдыхан. – Я впізнав тебе! Я був вигнав тебе зі своєї країни й держави, а ти однаково своєю піснею відігнала від мого ліжка

лихі видива, прогнала з мого серця саму смерть! Чим мені нагородити тебе?

– Ти вже нагородив мене, – відповів соловейко. – Я бачив у твоїх очах сльози, коли вперше співав тобі, цього я ніколи не забуду! Сльози для серця співака – найкраща нагорода! А тепер засни і набирайся здоров'я та сили! Я присиплятиму тебе своєю піснею.

Соловейко знову заспівав, а богдыхан заснув спокійним цілющим сном.

У вікна вже світило сонце, коли богдыхан прокинувся відпочилий і здоровий. Ніхто зі служників іще не приходив до нього, бо всі думали, що він помер, тільки соловейко й далі сидів на гіллячці і співав.

А. Марковська.
Ілюстрація до казки
«Соловейко»

¹ Клейно́ди – знаки влади.

– Залишайся назавжди зі мною, – сказав богдихан, – і співай тільки тоді, коли сам захочеш, а штучного соловейка я розіб'ю на друзки.

– Не треба, – відповів соловейко. – Він дав тобі стільки користі, скільки міг. Нехай залишається в тебе! Я не можу жити в палаці, але дозволь мені прилітати до тебе, коли я захочу. Тоді я співатиму тобі вечорами на гіллячці біля твого вікна, щоб ти міг і порадіти, і задуматися. Я співатиму тобі про щасливих і про нещасних, про добре й лихе, що діється навколо тебе. Співуча пташка літає всюди, заглядає і до вбогих рибалок та селян, що живуть далеко від тебе і від твого двору. Я люблю тебе більше за твоє серце, за твою корону, а все ж корона має в собі щось священне. Я буду прилітати і співати для тебе. Але пообіцяй мені одне.

– Обіцяю все! – сказав богдихан і підвівся у своїх розкішних шатах, у які вже вбрався сам, а до серця притис важку золоту шаблю.

– Я прошу тебе: нікому не кажи, що ти маєш маленьку пташку, яка все тобі розповідає. Так буде краще.

І соловейко полетів.

Служники прийшли поглянути на свого мертвого богдихана і стали на порозі як укопані. А богдихан сказав:

– Доброго ранку!

Переклад Ольги Сенюк

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Розкажіть, як богдихан довідався про соловейка і як соловейко потрапив до його палацу.
2. Яке враження справили на богдихана солов'їні пісні? Знайдіть у тексті деталь на підтвердження своєї відповіді. Чому соловейко відмовився від винагороди за спів?
3. Чим сподобався придворним штучний соловейко? Чому після того, як з'явився механічний птах, справжній соловейко покинув палац?
4. Чому штучний птах не зміг перешкодити смерті, тимчасом як справжній соловейко спромігся її здолати? Яку думку автора увиразнює такий розвиток подій? Чи поділяєте ви її?
5. Ви, напевне, зауважили, що живий соловейко видається непомітною сірою пташиною поруч зі своєю коштовною копією. До якої думки автор підводить читача, наділяючи цих персонажів такою зовнішністю?

6. Подискууйте! Чи вірите ви в те, що справжнє мистецтво, як це зображено в казці «Соловейко», здатне творити дива?

7. Розгляньте ілюстрацію Марковської до казки «Соловейко». Як у цьому малюнку передано задум казки?

РОЗДІЛ 8

МАЕСТРО ВИТОНЧЕНИХ КАЗОК

Літературна розминка

Чимало письменників, що створювали казки, були відомі передусім як автори книжок для дорослих. Що, на вашу думку, спонукало їх писати казки, тобто твори, котрі здебільшого сприймаються як «дитячі»?

Оскар Уайльд
(1854–1900)

Оскар Уайльд відомий передусім як автор книжок для дорослих. Його поезії та прозові твори вже понад століття хвилюють душі читачів, а вистави за його п'єсами до сьогодні збирають повні зали. Не дивно, що на такому тлі «дитячим» казкам випало не найпомітніше місце у творчості цього письменника. І все ж без уайльдівських казок, з їхніми свіжими темами й незвичайними героями, важко уявити світову дитячу літературу. Оригінальність цих творів почасти зумовлена оригінальністю особистості самого автора.

Оскар Фінгал О'Флаєрти Вілс Уайльд народився й виріс у столиці Ірландії Дубліні. Батько письменника, лікар за фахом, був пристрасним шанувальником ірландської історії та культури. Нерідко замість платні за лікування він просив пацієнтів-селян переказати давні повір'я та легенди. На основі зібраного

Уайльдом-старшим матеріалу згодом було видано два томи ірландського фольклору. Мати Оскара писала вірші. У помешканні Уайльдів часто влаштовували поетичні вечори та прийоми на честь європейських знаменитостей.

Творча атмосфера якнайкраще сприяла розвиткові літературного таланту й смаку юного Оскара. Ще за шкільних років він виявив блискучі здібності до мов, захопився давньогрецькою культурою. Після закінчення коледжу Уайльд вступив до Оксфордського університету, який здавна вважався одним з найкращих у Європі. Тут навчалася найобдарованіша молодь. Однак навіть у такому середовищі Оскар привертав до себе увагу як людина непересічна, незалежна, наділена критичним розумом і дотепністю. Його влучні висловлювання цитували далеко за стінами університету. Отож Уайльд став відомим ще до того, як почав друкувати свої книжки. Коли ж їх було видано, публіка переконалася, що він не лише оригінальна особистість, а й талановитий письменник.

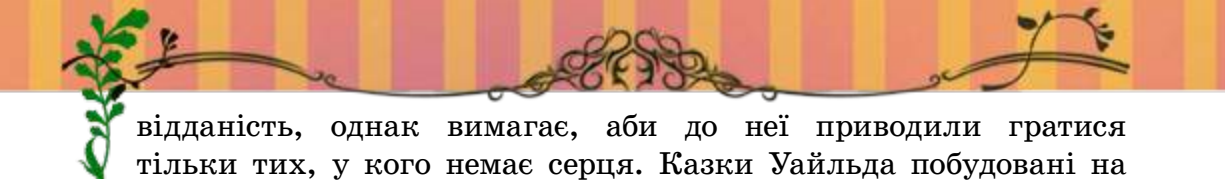
Щороку популярність Уайльда зростала. Світське товариство підхоплювало кожний його дотеп, обговорювало його вчинки та манери – хто кепкуючи, а хто й зі щирим захватом. І лише небагатьом вдалося розгледіти в митцеві, який приголомшував публіку зухвалими витівками, людину з доброю і вразливою душею. Цей Уайльд над усе прагнув вирватися у світ справжньої Краси. Саме такий світ він і створював у своїх чудових казках...

Авторитетна цитата

Відомий російський дослідник *Олексій Зверев* писав про Уайльда-казкаря: «Уайльд прочинив перед своїми читачами двері в інший, захопливий і барвистий світ, де червоні ібіси¹ чатують на золотих рибок, а весільні бенкети вінчає Танок троянди, де чарівні перетворення є такими звичними, що їх просто не помічають. Він писав про те, чого справді “ніколи не було”, але спромігся досягти рідкісної виразності кожної деталі, кожного штриха. Сюжети його казок незвичайні й сумні. Так, соловей приймає смерть лише заради того, аби вередлива панянка кинула на доріжку квітку, забарвлену його кров’ю; красуня Інфанта дізнається, що таке справжня

¹Ібіс – птах з довгими ногами й довгим загнутим дзьобом, який живе біля водоймищ.

відданість, однак вимагає, аби до неї приводили гратися тільки тих, у кого немає серця. Казки Уайльда побудовані на суперечностях між мрією та дійсністю, любов'ю та байдужістю, красою та сірістю життя...».

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитинство Уайльда. Що вплинуло на розвиток його літературного обдаровання?
2. Чим письменник вирізнявся серед студентів університету?
3. Перечитайте рубрику «Авторитетна цитата». Про які особливості казок Уайльда розповідає російський дослідник?

ХЛОПЧИК-ЗІРКА

(Скорочено)

Якось двоє бідних Лісорубів поверталися додому, продираючись через великий сосновий ліс. Була зимова ніч, стояв пекучий мороз. Сніг товстою ковдрою укривав землю й гілля дерев, і коли Лісоруби продиралися крізь хащі, навкруги, потріскуючи, ламалися перемерзлі галузки, а коли вони підійшли до Гірського Водоспаду, то побачили, що він нерухомо завис, бо його поцілувала Крижана Королева.

Був такий холод, що навіть звірі й пташки не знали, як його перебути.

– Брр! – прогарчав Вовк і застрибав між кущів, підібгавши хвоста. – Жахлива погода! Не розумію, куди тільки уряд дивиться.

– Віть-віть-віть! – прощобетали зелені Коноплянки. – Наша старенька Земля вмерла, і її одягли в білий саван. (...)

А двоє Лісорубів усе йшли та йшли, сердито похукуючи на задерев'янілі пальці та шурхаючи своїми здоровенними, підбитими залізом чобітьми по зледенілому снігу. Раз вони були провалилися в глибоку заметену яму і вилізли звідти білі, мов мірошники, що стоять біля коша, коли сиплеться борошно; а то були посковзнулися на твердому й гладенькому льоду замерзлого болота, і в'язки хмизу повипадали з їхніх рук і порозсипалися, тож їм довелося знову складати і зв'язувати їх; а ще раз їм здалося, що вони заблукали, і їх охопив великий жах, бо вони знали, яка жорстока Крижана Королева з тими, що засинають у її обіймах. Але вони помолилися Святому Мартінові, під чийм

заступництвом перебувають усі мандрівники, і вернулися по своїх слідах назад, а потім ішли, дуже пильнуючи, і зрештою вийшли на узлісся і звідти побачили внизу долину й вогні рідного села.

Вони дуже зраділи, що небезпека минула, і голосно засміялись, і Земля здалася їм тепер срібною квіткою, а Місяць – квіткою золотою.

Але, посміявшись, вони знову посмутніли, бо згадали свої злидні, і один з них сказав другому:

– І чого це ми так зраділи? Життя гарне тільки для багатих, а не для таких, як ми з тобою. Краще б ми замерзли в лісі або дикі звірі нас порозривали.

– То правда, – відповів його товариш. – Одним дано багато, а іншим майже нічого. Несправедливість панує у світі: радощі вона дарує небагатьом, зате горе вділяє щедрою рукою.

Але поки вони отак нарікали на свою злиденну долю, трапилося щось дуже дивне: прекрасна, надзвичайно яскрава зірка впала з неба. Вона ковзнула небосхилом поміж іншими зірками, і коли вражені Лісоруби повели за нею очима, їм здалося, ніби вона впала зразу ж за кущами верболозу, за овечим загonom, лише за кільканадцять кроків від них.

– Ого! То неабиякий шмат золота, треба його знайти! – разом вигукнули вони й кинулися до того місця: так захотілося їм золота.

Та один з них біг швидше за товариша, випередив його, продерся крізь верболіз... І що ж він побачив? На білому снігу справді сяяла золотом якась річ. Лісоруб підбіг, нагнувся, взяв ту річ і побачив, що тримає в руках згорнутий плащ із золотої тканини, дивовижно вишитий зірками. І він крикнув товаришеві, що знайшов скарб, який упав з неба, а коли той теж підбіг, вони присіли на снігу й почали розгортати плащ, щоб поділитися золотом. Та ба! У складках плаща вони не знайшли ні золота, ні срібла, ні взагалі будь-якого скарбу, а тільки мале дитинча, яке лежало і спало...

В. Бритвін. Ілюстрація до казки «Хлопчик-зірка»

І тоді один Лісоруб сказав другому:

– Оце такий кінець нашим великим сподіванням. Немає нам з тобою щастя, бо хіба принесе щастя бідному дитина? Покиньмо її краще тут і ходімо своєю дорогою: адже ми люди бідні, дітей у нас і своїх досить, і не можемо ми відривати в них кусень хліба від рота, щоб дати чужому.

Але товариш його відповів:

– Ні, то було б лихе діло – залишити дитину, щоб вона замерзла тут на снігу, і хоч я бідар, як і ти, і ротів у мене своїх повно вдома, і в горшках порожньо, я все ж візьму його до себе – якось виглядимо удвох з дружиною.

І він обережно взяв дитинча на руки, вкутає його у плащ, щоб не замерзло на лютomu холоді, і почвалає з горба в село, а товариш його, ідучи поруч, все дивувався подумки з такої його дурості та м'якосердя.

А коли вони дійшли до села, товариш сказав йому:

– Ти взяв собі дитину, то віддай мені плаща, адже треба поділитися тим, що вдвох знайшли.

Але той відповів:

– Ні, не дам, бо цей плащ ні мій, ні твій, а цієї дитини. – І, побажавши йому доброго здоров'я, підійшов до своєї хати й постукав у двері. (...)

Побачивши, що Лісоруб приніс додому маля, його дружина засмутилася, адже подружжю непросто було прогудувати навіть власних дітей. Однак заспокоївшись, жінка прийняла хлопчика, як рідного сина. Золотий плащ і бурштинове намисто Дитини-зірки Лісоруб заховав у скриню.

Отож Дитя-зірка росло й виховувалося вкупі з дітьми Лісоруба, їло і пило з ними за одним столом і гралося разом з ними.

Кадр з кінофільму «Казка про Зоряного хлопчика»
(режисер Л. Нечаєв, 1983 р.)

І з року в рік хлопчик гарнішав і гарнішав, а жителі села тільки дивувалися його красі, тому що всі вони були смуглолиці й чорняві, а цей мав личко біле й ніжне, мов вирізьблене із слонової кістки, і золоті кучері – як пелюстки нарциса, і губи – як пелюстки червоної троянди, і очі – як фіалки, що дивляться в чисту воду струмка. І він стрункий, немов квітка в полі, де не ступала нога косаря.

Проте ця врода обернулася йому на шкоду, бо виростав він гордий, себелюбний і жорстокий. Дітьми Лісоруба і всіма іншими сільськими дітьми він гордував, бо ж вони, мовляв, низького походження, а він – шляхетного роду, адже походить від Зірки. І він попихав дітьми й називав їх своїми слугами. Він не тільки не мав співчуття до нужденних, сліпих, калік і всіх скривджених долею, а ще й кидав у них камінцями та проганяв на шлях, накрикував, щоб вони йшли просити хліба десь в інше місце, і жоден жебрак, крім хіба найвідчайдушнішого, не наважувався вдруге заходити в те село просити милостиню. Хлопець був ніби заворожений своєю казковою вродою і насміхався й глузував з нещасних та безпомічних. Себе ж любив, і часто влітку, коли стояли тихі сонячні дні, він лежав у священниковому садку біля кринички і посміхався собі з утіхи, милуючись своєю вродою.

Не раз, було, Лісоруб із дружиною дорікали йому, кажучи:

– Ми ж не вчинили з тобою так, як ти чиниш із тими, що zostалися на світі, мов билинка в полі, і ні до кого їм прихилитись. І чому ти такий жорстокий з тими, що потребують співчуття?

Та Хлопчик-зірка не слухав їх, він тільки стояв понуро та посміхався зневажливо, а потім знову біг до своїх ровесників і верховодив ними. А ті в усьому слухались його, бо він був гарний, прудконогий, умів танцювати, співати й грати на сопілці. І хоч би куди вів їх Хлопчик-зірка, вони стрімголов бігли за ним, і хоч би що наказував робити, вони все покірливо робили. І коли він виколював кротові очі гострим шпичаком з очерету, вони реготали, а коли жбурляв камінцями у прокаженого¹, вони реготали теж. Так він верховодив ними в усьому, і вони стали такі ж немилосердні, як і він.

І от якось проходила селом одна бідна жебрачка. Її одіж була саме лахміття, а з босих ніг, зраних об гостре каміння шляху, сочилася кров; жаль було дивитися на ту страдницю. Натомившись, вона сіла під каштаном перепочити.

Та її побачив Хлопчик-зірка і сказав своїм товаришам:

– Гляньте! Он під гарним зеленим каштаном сидить брудна старчиха². Ходімо проженемо її звідти, бо вона така відразлива, що на неї гидко дивитися.

¹ Прокаже́ний – людина, хвора на проказу – тяжке хронічне захворювання, що вражає шкіру, м'язи, гортань, внутрішні органи та нервову систему.

² Старчі́ха – жебрачка, злидарка.

І він підійшов до жебрачки ближче і став кидати в неї камінцями та насміхатися, і вона з жахом дивилася на нього і не могла відвести погляду. І коли це побачив Лісоруб, що обтісував колоди на току неподалік, то підбіг і став дорікати йому такими словами:

– У тебе й справді кам'яне серце, і не маєш ти милосердя, бо що поганого заподіяла тобі ця сердешна жінка, що ти знущався з неї?

А Хлопчик-зірка весь спаленів від гніву, тупнув ногою і сказав:

– А хто ти такий, щоб питати мене, чого я так роблю? Я тобі не син і не повинен коритися тобі.

– То правда, що не син, – відповів Лісоруб, – але ж я тебе пожалів, коли знайшов у лісі.

Коли старчиха почула ці слова, вона тільки скрикнула і зразу зомліла. Тоді Лісоруб підняв її і відніс до своєї хати, а його дружина почала клопотатися коло неї. І коли та жінка опритомніла, вони подали їй їсти й пити і просили її заспокоїтися.

Проте жінка не схотіла ні їсти, ні пити, а тільки спитала Лісоруба:

Кадр з кінофільму «Казка про Зоряного хлопчика»
(режисер Л. Нечаєв, 1983 р.)

– Чи правду ти сказав, що знайшов цього хлопця в лісі? І відтоді минуло десять років, чи не так?

І Лісоруб відповів:

– Так, я знайшов його в лісі, і це справді було десять років тому.

– А які речі були при ньому тоді, як ти його знайшов? – вигукнула жінка. – Чи не було в нього часом на шії бурштинового намиста? І чи не був він закутаний у золотий плащ із вигаптуваними по ньому зірками?

– Саме так, – відповів Лісоруб. І він витяг плащ та бурштинове намисто зі скрині, де вони лежали, й показав їх жінці.

І коли вона побачила ці речі, то заплакала з радощів і сказала:

– Це він, мій синочок, якого я загубила в лісі. Благаю вас, покличте його негайно, бо я обійшла весь світ, шукаючи його.

І Лісоруб з дружиною вийшли надвір, і гукнули Хлопчика-зірку, й сказали йому:

– Іди до хати, там на тебе чекає твоя мати.

І Хлопчик-зірка, сповнений великою радістю й подивом, убіг до хати. Та коли побачив ту, що чекала на нього в хаті, він презирливо зареготав і мовив:

– Ну, а де ж моя мати? Я тут не бачу нікого, крім цієї бридкої старчихи.

– Я – твоя мати, – відповіла йому жінка.

– Ти збожеволіла, як ти можеш казати таке! – гнівно вигукнув Хлопчик-зірка. – Ніякий я тобі не син, бо ти – бридка старчиха в лахмітті. Тож тікай звідси, і щоб я більше не бачив твого бридкого обличчя! (...)

Мати благала не проганяти її, але серце Хлопчика-зірки залишалося незворушним.

– Ой, синочку мій! – скрикнула жінка. – Невже ти й не поцілуєш мене на прощання? Я ж стільки натерпілася мук, доки відшукала тебе!

– Нізащо, – відповів Хлопчик-зірка, – адже на тебе навіть бридко глянути, і я радніше поцілую гадюку чи жабу-ропуху, ніж тебе.

Тоді жінка встала і поплентала, обливаючись гіркими сльозами, до лісу, а Хлопчик-зірка, побачивши, що вона пішла, зрадів і побіг гратися зі своїми товаришами.

Та тієї ж миті, як ті побачили його, вони стали глузувати з нього, кажучи:

– Та ж ти бридкий, як ропуха, і відразливий, як гадюка! Тікай звідси геть, бо нам гидко гратися разом з такою потворою, як ти. – І вони прогнали його з садка.

Тоді Хлопчик-зірка задумався і промовив сам до себе:

– Що це вони кажуть? Ану піду я до кринички й погляну на себе у воду, і вона скаже мені, що я гарний.

І він пішов до кринички і глянув у воду, але що ж він побачив! Обличчям він став схожий на жабу, а тіло його вкрилось лускою, як у гадюки. І він кинувся обличчям у траву і заридав, а потім сказав собі:

– Це, певне, така мені кара за мій гріх. Адже я відмовився від рідної матері й прогнав її геть, я посоромився її і вчинив жорстоко з нею. Тепер я піду й шукатиму її по всьому світу і не знатиму спочинку доти, доки не знайду її. (...)

І він схопився й побіг до лісу, гукаючи матір, щоб вернулась, але нізвідки не чув відповіді. Цілий день він ходив і гукав по

лісу, а коли зайшло сонце, ліг спати на купу листя, і всі пташки та звірі повтікали від нього, бо пам'ятали його жорстокість. І він спав один-однісінький, тільки ропуха збоку лупала на нього очима та гадюка повільно проповзла біля нього.

А вранці він прокинувся, зірвав кілька кислих ягід з дерева, з'їв їх і пішов далі безмежним лісом, умиваючись гіркими слюзами. І кого тільки зустрічав дорогою, всіх запитував, чи не бачили його матері.

Він запитав Крота:

– Ти риєш нори під землею. Скажи мені, чи не бачив ти там моєї матері?

А Кріт йому відповів:

– Ти виколов мені очі. Як же я можу бачити?

Тоді він запитав у Коноплянки:

– Ти літаєш понад самими вершечками найвищих дерев і можеш бачити весь світ. Скажи, чи не бачила ти моєї матері?

А Коноплянка відповіла йому:

– Як же я можу літати, коли ти заради втіхи попідрізав мені крила?

І малу Білочку, що самотою жила у дуплі ялини, він спитав:

– Скажи, де моя матір?

А Білочка відповіла:

– Ти вбив мою матір. Шукаєш свою, щоб і її вбити?

І Хлопчик-зірка похилив голову, заплакав і став просити пробачення у всіх божих створінь та все йшов і йшов далі лісом, шукаючи тієї старчихи. А на третій день, пройшовши весь ліс, він вибрів на узлісся і спустився в долину.

І коли він проходив селами, діти дражнили його й кидали в нього камінцями, а селяни, боячись, щоб від нього не пішла на зерно яка зараза, не пускали його навіть до клуні ночувати, наказуючи наймитам гнати його геть, і не було жодної людини, яка б зглянулася на нього. (...)

Отак три роки блукав він по світу і ніде ніколи не зустрів ні любові, ні доброзичливості, ані милосердя; весь світ повівся з ним так само жорстоко, як він чинив у дні своєї гордині. (...)

~ Якимось Хлопчик-зірка підійшов до брами міста біля річки. Вартові жорстоко познущалися з його потворності, а потім продали в рабство злому Чаклуну. Той кинув хлопчика до підземелля, давши йому лише скибку хліба й воду. А наступного ранку сказав: «У тім лісі, що неподалік від брами

цього міста гяурів¹, сховано три золоті монети: з білого золота, з жовтого золота і з червоного золота. Сьогодні ти мусиш принести мені монету з білого золота, а коли не принесеш, одержиш сто канчуків по спині. І поспішай якнайшвидше, а ввечері я чекатиму на тебе біля хвіртки мого саду. Гляди ж, принеси біле золото, а то погано тобі буде, бо ти – мій раб і я заплатив за тебе ціну келиха солодкого вина».

І Хлопчик-зірка вийшов з міста й підійшов до лісу, про який казав йому Чаклун.

А треба сказати, що віддалік цей ліс милував око – здавалося, що в ньому повно співучих пташок та запашних квітів, і Хлопчик-зірка з радістю зайшов у нього. Та мало втіхи зазнав він у тому лісі, бо хоч би де він ступив, скрізь перед ним уставали батоги шипшини з колючими шпичаками, і вогнем обпікала жалка кропива, і будяки кололи його своїми гострими, як кинджали, колючками, і Хлопчик-зірка набрався муки. До того ж він ніде не міг знайти монету з білого золота, про яку говорив йому Чаклун, хоч і шукав її від ранку до полудня і від полудня до заходу сонця. А коли стало заходити сонце, він повернув додому, вмиваючись гіркими слізьми, бо знав, яка на нього чекає кара.

Та коли він уже виходив на узлісся, з хащів до нього долинув крик – здавалося, хтось кличе на допомогу. Забувши про своє горе, він побіг на той крик і побачив мале Зайченя, що потрапило в пастку якогось мисливця.

І Хлопчик-зірка зглянувся на бідне Зайченя і звільнив його, промовивши до нього:

– Сам я всього-на-всього раб, але тобі я подарую волю.

А Зайченя відповіло йому так:

– Ти й справді подарував мені волю, а от чим я тобі за це віддячу?

В. Бритвін. Ілюстрація до казки «Хлопчик-зірка»

¹Гяур – у мусульман: людина іншої віри.

І Хлопчик-зірка сказав йому:

– Я шукаю монету з білого золота, але ніде не можу її знайти, і коли я не принесу її моєму господарю, він мене дуже битиме.

– Іди за мною, – сказало йому Зайчєня, – і я заведу тебе туди, куди тобі треба, бо я знаю, де захована ця монета і навіть.

Тоді Хлопчик-зірка пішов за Зайчєням і – о радість! – у дуплі великого дуба побачив монету з білого золота, яку він шукав.

Сповнений безмежної радості, він схопив монету і сказав Зайчєнятї:

– За послугу, яку я тобі зробив, ти мені віддячив у багато разів більшою, і за мою добрість відплатив ти мені сторицею.

– Ні, – відповіло Зайчєня, – як ти вчинив зі мною, так я вчинив з тобою, – і швидко поскакало геть, а Хлопчик-зірка пішов до міста.

Тепер слід сказати, що біля міської брами сидів прокажений. Його обличчя закривав сірий полотняний каптур, і його очі палали в прорізах, мов жарини, і коли він помітив Хлопчика-зірку, що підходив до брами, він ударив у свою дерев'яну миску і задзвонив у свій дзвінок, гукнувши йому так:

– Дай мені монетку, а то я помру з голоду. Адже мене вигнали з міста і ніхто не змилується наді мною.

– Який жаль! – вигукнув Хлопчик-зірка. – У мене тільки одна монета в гаманці, і коли я не принесу її моєму господарю, він мене страшно битиме, бо я його раб.

Та прокажений благав його доти, доки Хлопчик-зірка змилювався над ним і віддав йому монету з білого золота.

А коли він прийшов до будинку Чаклуна, той відчинив хвіртку, і впустив його в сад, і запитав його:

– Ти приніс монету з білого золота?

І Хлопчик-зірка відповів:

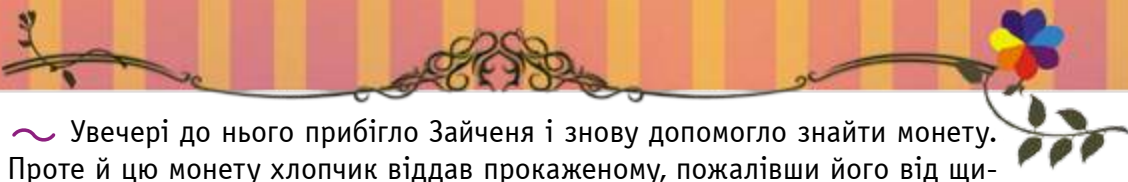
– Ні, не приніс.

Тоді Чаклун накинувся на нього, і побив, і поставив перед ним порожню дощечку й сказав: «Їж», а потім поставив порожнього кухлика й сказав: «Пий», і знову кинув його в підземелля.

А вранці Чаклун прийшов і сказав:

– Якщо сьогодні ти не принесеш мені монети з жовтого золота, то навіки залишишся моїм рабом і одержиш триста канчуків по спині.

І пішов знову Хлопчик-зірка до лісу і цілісінський день шукав монету з жовтого золота, проте ніде не міг її знайти. (...)

Увечері до нього прибігло Зайченя і знову допомогло знайти монету. Проте й цю монету хлопчик віддав прокаженому, пожалівши його від щирого серця.

А наступного дня вранці Чаклун прийшов до нього і сказав:
– Якщо ти сьогодні принесеш мені монету з червоного золота, я відпущу тебе на волю, а якщо не принесеш, я тебе вб'ю.

І пішов Хлопчик-зірка до лісу, і цілісінький день шукав монету з червоного золота, проте ніде не міг її знайти. А надвечір він сів на землю й заплакав, і коли він плакав, прибігло до нього Зайченя.

І Зайченя сказало йому:

– Монета з червоного золота, яку ти шукаєш, лежить у печері, що позад тебе. Тож не плач, а радій.

– Як же я тобі віддячу за це? – вигукнув Хлопчик-зірка. – Гай-гай! Це ж ти втрете виручаєш мене.

– Але ти перший зглянувся на мене, – відповіло йому Зайченя і швидко побігло собі геть.

А Хлопчик-зірка зайшов у печеру і в найдальшому кутку її побачив монету з червоного золота. Він поклав її у свій гаманець і вирушив хутчій до міста. А прокажений, побачивши його, став посеред дороги і закричав, благаючи його:

– Віддай мені монету з червоного золота, а то я помру!

І Хлопчик-зірка знову пожалів його й віддав йому монету з червоного золота, сказавши:

– Твоя біда гірша, ніж моя.

Але серце його стислося з туги, бо він знав, яка лиха доля на нього чекає.

Та диво дивне! Коли він проходив міську браму, вартові вклонилися йому з великою шанобою і промовили:

– Який гарний наш володар!

А натовп городян ішов за ним слідом і гукав:

– Та нема за нього вродливішого в усьому світі!

Заплакав тоді Хлопчик-зірка і сказав сам до себе:

– Це вони насміхаються з мене...

Але навколо нього зібралося так багато люду, що він заблукав і прийшов на широку площу, де стояв королівський палац.

І ворота палацу відчинилися, і назустріч Хлопчикові-зірці поспішили священнослужителі та найбільші вельможі міста і сказали, вклонившись йому низько:

– Ти наш володар, на якого ми давно чекаємо, і син нашого короля.

А Хлопчик-зірка їм відповів:

– Я не королівський син, а син бідної жебрачки. І як ви можете казати, що я вродливий, коли я знаю, що на мене гидко глянути?

Тоді той, чий обладунок був прикрашений золотими квітами і на чийому шоломі замість гребеня був крилатий лев, підняв перед ним свого щита і крикнув:

– Чому мій повелитель не вірить, що він гарний?

І Хлопчик-зірка глянув у щит. І що ж він побачив? Його обличчя знову було гарне, як колись, і вся його колишня врода знов повернулася до нього, тільки в очах він побачив щось нове, чого раніше ніколи в них не бачив. А священнослужителі та найбільші вельможі впали перед ним на коліна й сказали:

– Було давнє пророцтво, що цього дня прийде до нас той, хто має владарювати над нами. Тож хай володар наш візьме цю корону і цей скіпетр¹ і стане нашим королем, справедливим і милосердним.

Але Хлопчик-зірка відповів їм:

– Я не гідний бути вашим королем, бо я зрікся матері, що породила мене, і я доти не матиму спокою, доки не знайду її і не випрошу в неї прощення. Тож відпустіть мене, бо я мушу далі йти по світу і не можу тут більше затримуватися, хоч ви й пропонуєте мені корону та скіпетр.

І по цих словах він відвернувся і глянув на вулицю, що вела до міської брами, і – леле! Серед людей, що товпились довкола сторожі, він побачив жебрачку, яка була його матір'ю, а поруч стояв той самий прокажений, що сидів перед міською брамою.

Крик радощів зірвався з його вуст, і він побіг до жебрачки і, впавши перед нею навколішки, обцілував рани на її ногах і омив їх своїми слізьми.

Він низько схилив голову, аж до пилюки, і, ридаючи так, що, здавалося, його серце ось-ось розірветься з болю, промовив такі слова:

– Мати моя! Я зрікся тебе в дні своєї гордині. Не відштовхни мене в годину мого смирення! Я ненавидів тебе. Даруй же мені любов. Я був відцурався тебе. Прийми ж своє дитя... (...)

І жебрачка поклала руку йому на голову й промовила:

¹ Скіпетр – особливої форми палиця, прикрашена коштовними каменями й різьбленням, знак влади.

– Устань!

І прокажений поклав руку йому на голову й теж сказав:

– Устань!

І він піднявся, глянув і – о диво з див! Перед ним були Король і Королева.

І Королева сказала йому:

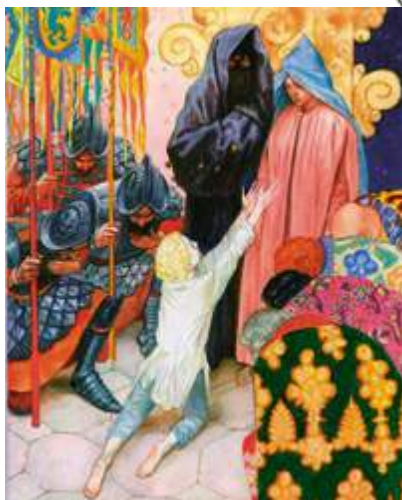
– Ось твій батько, якого ти пожалів у біді.

А Король сказав:

– Ось твоя мати, чиї ноги ти омив своїми слізьми.

І вони обняли й поцілували його, і повели його в палац та вбрали в дорогі шати, і наділи йому корону на голову та дали в руки йому скіпетр, і став він правити містом, що стояло над річкою. І він був милосердний і справедливий до всіх. Він прогнав геть лихого Чаклуна, а Лісорубові та його дружині послав багато дорогих подарунків, а дітей його зробив вельможами. Нікому не дозволяв він поводитися жорстоко з птахами й звірами і вчив усіх любові, добра та милосердя. Голодним він роздавав хліб, а голим – одіж, і в його державі панували мир і достатки.

Та правив він недовго. Надто багато зазнав він горя і надто тяжкі пройшов випробування, тож через три роки він помер. А після нього прийшов лихий володар.

В. Бритвін.

Ілюстрація до казки
«Хлопчик-зірка»

Переклад Ілька Корунця

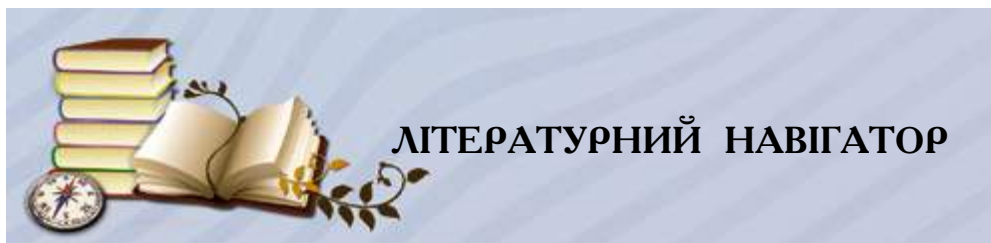
Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Чому Хлопчик-зірка виховувався в родині Лісоруба? Як він ставився до своїх названих батьків? Наведіть приклади з тексту.
2. Чим відрізнявся Хлопчик-зірка від своїх ровесників? На чому трималася його влада над іншими дітьми?
3. Чому герой втратив свою вроду?
4. Через які випробування довелося пройти Хлопчику-зірці, щоб заслужити прощення? Які наслідки своїх жорстоких учинків він усвідомив під час покарання?
5. Що змушувало героя щоразу віддавати монету прокаженому? Які душевні якості з'явилися у хлопчика впродовж служби в лихого Чаклуна?

6. Подискууйте! Зазвичай у казках краса й добро неподільні: вродливі персонажі мають добру душу й навпаки. Однак у казці Уайльда цей зв'язок порушено. Як ви вважаєте, чому?

Теми презентацій

1. «Образ Хлопчика-зірки в казці О. Уайльда та її екранізації “Казка про Зоряного хлопчика” (режисер Л. Нечаєв, 1983 р.)».
2. «Тема справжньої краси в казках “Хлопчик-зірка” О. Уайльда та “Соловейко” Г.К. Андерсена».
3. «Сторінками казок збірки “Гранатовий будиночок” О. Уайльда».

ЛІТЕРАТУРНИЙ НАВІГАТОР

Бажаєте розширити коло улюблених казок? Скористайтесь «Літературним навігатором». Він розповість вам про героїв, з якими варто познайомитися, та підкаже, які твори для цього треба прочитати.

● ● ● ● ● ● Парад казкових героїв ● ● ● ● ● ● ➡

Момотаро – персонаж японської народної казки «Момотаро, або Хлопчик-персик». Він народився з персика крихтним, але швидко виріс і став прегарним юнаком. Спритний і сміливий Момотаро наважився на битву з чудовиськами, які жили неподалік на острові. Проте навряд чи йому вдалося б досягти успіху без допомоги друзів, яких він зустрів дорогою...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Що було незвичайного в народженні Момотаро? У яких казках описано схожі ситуації? Назвіть українську народну казку, герой якої теж народився з рослини.
2. Як у Момотаро з'явилися друзі?
3. Завдяки чому Момотаро переміг чудовиськ?
4. Порівняйте образи Іссумбосі та Момотаро. Назвіть їхні спільні риси.

Бременські музиканти – осел, пес, кіт і півень, герої однойменної німецької народної казки зі збірки братів Грімм. Колись вони вірою і правдою служили людям, але на схилі віку стали зайвим тягарем для своїх господарів. Довідавшись, що їх хочуть позбутися, осел, пес, кіт і півень вирішили піти до міста Бремена, щоб заробляти на життя, розважаючи городян музикою і співом. Дорогою вони натрапили на будинок, у якому бенкетували розбійники. Згодні й стомлені тварини замислили захопити цей притулок...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як повелися з ослом, псом, котом і півнем їхні господарі?
2. Які риси характеру допомогли героям уникнути лихої долі?
3. Що допомогло тваринам перемогти розбійників? Які риси характеру герої виявили у цій пригоді?
4. Хто з бременських музикантів вам найбільше сподобався? Чому? Підготуйтеся до виразного читання ролі цього персонажа.

Непохитний олов'яний солдатик – персонаж однойменної казки Андерсена. Цього іграшкового солдатика, як і його двадцятьох чотирьох братів, виготовили з олов'яної ложки. Однак на відміну від інших він мав лише одну ногу – на другу не вистачило олова. Коли непохитного олов'яного солдатика вперше дістали з коробки, він закохався в паперову балерину, яка стояла на порозі іграшкового палацу. А невдовзі у його житті розпочалися небезпечні пригоди...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Яким постає іграшковий світ у казці? Назвіть його мешканців.
2. Чим непохитний олов'яний солдатик розсердив злого гнома?
3. Як поведився головний герой казки під час своїх пригод? Наведіть приклади з тексту.
4. Як ви зрозуміли фінал казки? Доведіть свою думку.

Еліса – героїня казки Андерсена «Дикі лебеді». Вона народилася у великій королівській сім'ї, де крім неї було ще одинадцять синів. Після смерті королеви батько-король одружився вдруге. Нова дружина відразу зненавиділа названих дітей. Вона зачаклувала королевичів, а маленьку принцесу віддала чужим людям.

Згодом Еліса повернулася до палацу, але злостива королева не могла цього стерпіти. Знову вда-

вшись до ворожбитства, вона зробила дівчину такою потворною, що навіть батько не впізнав її. Відтак Еліса вирушила на пошуки братів. Якось уві сні вона побачила фею і дізналася, як можна звільнити їх від злих чарів. Умови були дуже важкими, але принцеса погодилася не вагаючись...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Розкажіть, як мачусі вдалося позбутися принців та Еліси.
2. Що зробила Еліса заради того, щоб зняти чари з братів?
3. Які душевні якості виявила героїня, намагаючись врятувати братів?
4. Які фантастичні події та побутові подробиці з казки вам найбільше запам'яталися?

Золота рибка – чарівний персонаж пушкінської «Казки про рибака та рибку». Якось золоту рибку впіймав старий рибалка. Благаючи відпустити її в море, рибка пообіцяла виконати будь-яке бажання чоловіка. Добрий рибалка звільнив свою полонянку, не взявши викупу. А невдовзі про цю пригоду дізналася його дружина. Стара вилаяла чоловіка й відрядила до рибки із завданням замінити старі розбиті ночви на нові. Однак

отримавши те, що хотіла, вередлива баба не вгамувалася. Тепер вона жадала отримати від рибки нову хату. Маленька чарівниця виконала й це бажання. Та стара не зупинялася...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Назвіть усі побажання рибалчиної дружини. Про що свідчить цей перелік? Як змінювалося ставлення старої до чоловіка після здійснення кожного з її бажань?
2. Які вади викриває в образі старої автор?
3. Простежте за змінами в описах моря впродовж розвитку дії. Як ви пояснюєте ці зміни?
4. У повсякденному мовленні досить часто можна почути російський вислів «*Остатсья у разбитого корыта*». Розкрийте його зміст.

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

СТЕЖКАМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ

Казки Пушкіна в музиці

Музичні твори на теми казок Пушкіна стали окрасою російської культури. Зокрема, 1842 р. в Петербурзі відбулася прем'єра опери «Руслан і Людмила», створеної за однойменною казковою поемою зі збереженням віршів оригіналу. Її автор – видатний композитор **Михайло Іванович Глінка (1804–1857)**. Як і пушкінська поема, опера Глінки розпочинається вступом – увертюрою¹, сповненою настроями свята, перемоги світлих сил. Нині її нерідко виконують окремо, як самостійний твір, визнаний візитівкою російської класичної музики.

Інший відомий композитор, Микола Андрійович Римський-Корсаков, написав за пушкінськими творами опери «Казка про царя Салтана» (1900) та «Золотий півник» (1907).

У «Казці про царя Салтана» композитор увиразнив традиції російського фольклору, святковий настрій і м'який гумор пушкінського твору. Значне місце в цій опері посідають музичні картини природи. Найпопулярніший її фрагмент – «Політ джмеля», який захоплює шаленим темпом мелодії та віртуозним відтворенням дзижчання комах. А найпоетичнішим образом цього музичного твору є Царівна-Лебідь. Музика Римського-

¹ У вертюра – оркестровий вступ до опери або балету.

Корсакова передає і її плавне гойдання на хвилях, і чарівливі трелі її співу, і її фантастичне перетворення на прекрасну дівчину. У потрактуванні композитора Царівна-Лебідь постає втіленням мудрої краси російської казки.

1. Прослухайте увертюру до опери Глінки «Руслан і Людмила». Який настрій вона вам навіює? Порівняйте свої враження від цього твору і вступу до однойменної пушкінської поеми.
2. Прослухайте «Політ джмеля» з опери Римського-Корсакова «Казка про царя Салтана». Як у цьому музичному фрагменті передано стрімкий рух комахи?

Персонажі літературних казок на картинах та ілюстраціях

В. Панін. «Край лукомор'я дуб зелений...»

Окремою сторінкою пушкініани¹ є картини й малюнки, що зображують епізоди та героїв поетових казок. Знамениті картини до «Казки про Царя Салтана...», «Казки про золотого пів-

¹ Пушкініана – твори літератури й мистецтва, присвячені О. Пушкіну та його творчості.

ника», «Казки про рибака та рибку» було створено, зокрема, Іваном Білібіним. Оригінальні серії ілюстрацій до різних казок Пушкіна створили також художники Борис Зворикін, Олександр Куркін, Борис Дехтерьов, Володимир Панін. За всіх відмінностей ці картини об'єднує захоплення генієм поета й прагнення відтворити красу російської казки.

Справжнім шедевром російського малярства є картина «Царівна-Лебідь» **Михайла Олександровича Врубеля (1856–1910)**. Свого часу ху-

М. Врубель.
Царівна-Лебідь

дожник оформлював виставу за оперою Римського-Корсакова «Казка про царя Салтана», у якій партію Царівни-Лебеді виконувала його дружина, талановита співачка Надія Забела-Врубель. Саме її й зображено на полотні. Однак перед нами не просто костюмований портрет. Адже Врубелю вдалося створити образ, що втілює найвищу красу, таїну жіночих чар, поетичного натхнення. На своїй картині художник ніби зупинив мить чарівного перетворення птаха на дівчину...

Прониклива, багата на тонкі деталі казка Андерсена «Соловейко» завжди приваблювала художників-ілюстраторів як цікавий творчий матеріал. Яскраві малюнки до неї створили, зокрема, Вільгельм Педерсен, Едмунд Дюлак, Ніна Носкович та інші. Проте слава загальноновизнаного, неперевершеного ілюстратора цього твору належить нашому земляку **Георгію Івановичу Нарбуту (1886–1920)**.

Георгій Нарбут народився на Сумщині, закінчив Глухівську гімназію, вивчав філологію в Петербурзькому університеті. Згодом пристрасть до малювання привела його до славного російського об'єднання художників «Світ мистецтва». Співпрацюючи з провідними видавництвами, Нарбут оформив величезну кількість книжок оригінальними ілюстраціями й орнаментами. Завдяки дивовижній майстерності своїх робіт він посів найзначніше місце серед російських ілюстраторів дитячих книжок дореволюційного часу.

У 1917 р. Георгій Іванович оселився в Києві. Прибічник незалежності України, він активно використовував у своїх роботах національну символіку, ілюстрував твори вітчизняної

літератури, працював над оформленням «Української абетки». У 1918 р. Нарбута було обрано ректором Української академії мистецтва.

Візерунковий творчий почерк цього художника запам'ятовується назавжди й упізнається з першого погляду. Він вирізняється бездоганною графічною точністю, витонченістю ліній і декоративною вишуканістю.

Г. Нарбута. Ілюстрації до казки «Соловейко», відтворені на посуді

Г. Нарбута. Ілюстрація до казки «Соловейко»

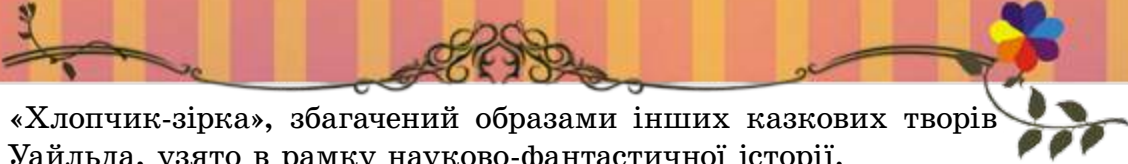

1. Розгляньте репродукцію картини Врубеля «Царівна-Лебідь». Як на ній передано казкову красу дівчини? Які кольори переважають на картині? Чому?
2. Розгляньте ілюстрацію Паніна до уривка «Край лукомор'я дуб зелений...» з поеми «Руслан і Людмила». Кого на ній зображено? Як на малюнку відтворено казкову атмосферу? Чому, на вашу думку, ілюстратор зобразив самого поета?
3. Розгляньте репродукцію обкладинки Нарбута до казки «Соловейко» (с. 83). Чим вона вирізняється серед інших відомих вам книжкових обкладинок?
4. Розгляньте ілюстрацію Нарбута до казки «Соловейко» (с. 88). Як ви гадаєте, чому косичку імператора зображено так, що він бачить її перед собою?

Хлопчик-зірка на кіноекрані

У 1983 р. радянський режисер Леонід Нечаєв зняв кінострічку «Казка про Зоряного хлопчика». У ній сюжет казки

«Хлопчик-зірка», збагачений образами інших казкових творів Уайльда, узято в рамку науково-фантастичної історії.

У кінофільмі йдеться про далеку цивілізацію, що досягла нечуваного технічного прогресу й позбулася усіх пристрастей, але несподівано постала перед проблемою: з планети Земля до неї котяться хвилі енергії людських почуттів. Аби вирішити цю проблему, на Землю було відправлено немовля з холодною душею. Воно мало вгамувати надто палкі серця людей. Це і був Хлопчик-зірка.

Перегляньте кінострічку «Казка про Зоряного хлопчика». Відстежте в ній найзначніші «відхилення» від літературного тексту. Як ви ставитеся до таких змін? Дайте розгорнуту відповідь.

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Як називається казка про хлопчика, якого було покарано за відмову від власної матері? Вкажіть її автора.
2. Який дар мав справжній соловейко з казки Андерсена?
3. Хто з письменників, згаданих у першій частині підручника, писав віршовані казки?

Другий рівень

1. За що мачуха з пушкінської «Казки про мертву царівну та сімох богатирів» зненавиділа свою пасербицю?
2. Як було покарано Хлопчика-зірку з однойменної казки Уайльда?
3. Як було врятовано від смерті імператора в казці Андерсена «Соловейко»?

Третій рівень

1. Поясніть антитезу двох солов'їв у казці Андерсена.
2. Схарактеризуйте вдачу царівни з пушкінської «Казки про мертву царівну та сімох богатирів».
3. Визначте основну думку казки Уайльда «Хлопчик-зірка».

Четвертий рівень

1. Що споріднює твір «Хлопчик-зірка» з чарівними казками?
2. На прикладах казок «Соловейко» й «Фарбований шакал» поясніть відмінності між літературною та фольклорною казками.
3. Знайдіть ознаки народної казки в пушкінській «Казці про мертву царівну та сімох богатирів».

Для книголюбів

1. Перечитайте опис лісу, яким розпочинається казка Уайльда «Хлопчик-зірка». Які деталі цього опису увиразнюють казковість зимової природи?

2. Пофантазуйте! Чому, на вашу думку, місцем подій у казці Андерсена «Соловейко» було обрано саме Китай? Уявіть, що сюжет казки розгортається в Данії чи в Україні. Як би він змінився у такому випадку?

3. Групова робота. Завдання для першої групи. **Порівняйте!** Порівняйте сюжет про злу мачуху й добру пасербицю в «Казці про мертву царівну та сімох богатирів» і в «Пані Метелиці». Визначте спільне й відмінне в цих сюжетах.

Завдання для другої групи. **Порівняйте!** Порівняйте сюжети китайської народної казки «Пензлик Маляна» й казки Андерсена «Соловейко». Які спільні теми розкрито в цих казках?

Завдання для третьої групи. **Порівняйте!** Порівняйте ідеали справжньої краси в казках «Соловейко», «Хлопчик-зірка», «Казка про мертву царівну та сімох богатирів». Що їх споріднює? Який висновок ви можете зробити на підставі цього порівняння?

Теми письмових робіт

1. «Перемога добра над злом у “Казці про мертву царівну та сімох богатирів” О. Пушкіна».

2. «Як у казці Г.К. Андерсена “Соловейко” розкрито тему всепереможної сили мистецтва?»

3. «Що таке справжня краса? (За казкою О. Уайльда “Хлопчик-зірка”)».

ЧАСТИНА ДРУГА

ПРИРОДА
І ЛЮДИНА

РОЗДІЛ 1

«ПОЕЗІЯ ЗЕМЛІ НЕ ВМРЕ НІКОЛИ...»

Літературна розминка

1. Прочитайте уривок з вірша Джона Кітса «Пісня про себе».

Жив-був пустельний хлопець,
Що тільки жарти знав;
Він не робив нічого,
А тільки віршував.
Узяв
Каламар¹
У руку,
Перо,
Що дістало б до хмар,
У другу,
Та й подавсь
Мимо поля та лугу
У гори,
На кручі,
Де води
Ревучі,
Де сині дими,
Де духи й відьми...

(Переклад Василя Мусика)

2. Визначте настрої прочитаного уривка.
3. Яким постає поет у цьому фрагменті?

У «Пісні про себе» англійський поет Джон Кітс постав безжурним поетом-мандрівником, залюбленим у красу світу. Навіть важко повірити, що насправді його життя було трагічно коротким, сповненим страждань і поневірянь.

¹ К а л а м а р – чорнильниця.

Кітс прожив лише двадцять шість років і написав не так вже й багато. Та й від творів, які поет встиг оприлюднити, втіха була невелика: надто часто недоброзичливці дорікали йому браком таланту. Однак час усе розставив по своїх місцях. За кілька десятиліть після смерті до митця прийшла слава.

Джон Кітс народився 31 жовтня 1795 р. в Лондоні. Батько поета, простий конюх, спромігся стати утримувачем платної конюшні. Проте його заробітків не вистачало на те, щоб дати дітям ґрунтовну освіту. Пізніше цей факт критики використовували як один з доказів творчої безпорадності Кітса. Вони невтомно твердили, що простолюдин, позбавлений належного культурного багажу, за самою своєю вдачею не здатний досягнути прекрасне. Насправді ж мало хто так глибоко розумів, так повно відчував і так самовіддано обожнював красу, як Джон Кітс...

Коли хлопчику виповнилося вісім років, батько загинув унаслідок трагічного випадку. Мати вийшла заміж удруге, але шлюб виявився невдалим і незабаром закінчився розлученням. Разом з матір'ю діти (їх у родині було п'ятеро) переїхали до бабусі. Однак затишне життя тривало недовго. За кілька років мати померла від сухот – хвороби, проти якої тогочасна медицина була безсилою. Так на п'ятнадцятому році життя Джон залишився сиротою.

Шукаючи професію, яка допомогла б прогодуватися й підтримати рідних, Кітс узявся студіювати медицину. Він мав здібності до цієї справи й дуже старанно вчився, тож незабаром отримав місце молодшого хірурга. Утім, понад усе юнак любив поезію. Він багато читав, надто ж творів давньогрецької літератури, які вважав неперевершеними взірцями для поетів усіх часів. Зокрема й для себе, адже на дозвіллі вправлявся у віршуванні.

От тільки вільного від роботи часу в нього було обмаль. Згодом Кітс постав перед важким вибором між медициною і поезією. Він вагався, бо не мав упевненості у своєму таланті й боявся втратити надійний заробіток. Та коли один з його творів було надруковано в престижному виданні, рішуче розпрощався з медициною і став на шлях вільної творчості.

Джон Кітс
(1795–1821)

Дж. Констебл. Узвишся Олд Сарум

Кітсові залишалося жити лічені роки. За цей час молодий поет оприлюднив низку своїх творів, здійснив дві захопливі подорожі до Шотландії, пережив кохання до Фанні Брон, з якою не зміг одружитися через нестатки. Однак хвороба, що передчасно забрала матір і брата, тяжіла над ним гнітючою чорною хмарою. Кітс намагався її подолати, з допомогою вірних друзів виїздив у південні країни, сподіваючись, що тамтешній клімат зупинить розвиток сухот. Та цього, на жаль, не сталося. Поет пішов із життя в Італії 23 лютого 1821 р. До останніх днів він складав чудові вірші, у яких оспівував красу довколишнього світу.

Поезії Кітса – це передусім замальовки його душевних переживань. Приводами для них є різноманітні, часто випадкові враження: від рядків улюбленого письменника, від знайомства з відомим поетом, від солов'їного співу, стрекотання коника, ба навіть від укусу гедзя... Вістря пера Кітс підхоплює мить, коли зароджуються почуття, і розкриває їх на повну силу свого таланту. Водночас його вірші пройняті щирою закоханістю в «поезію землі». Ця поезія, позбавлена штучних прикрас, видається невибагливою, можливо, надто простою. Її «творці» – комахи, птахи, звірі, рослини. Але Кітс тонко відчуває

щемливу красу й одухотворену силу природи. Саме тому його вірші, насичені точними деталями й спостереженнями, посіли місце серед найкращих творів європейської *пейзажної* поезії.

Словник Мудрої Сови

Пейзаж – опис природи в художньому творі. ~~~~~

У віршах пейзажі зазвичай особливо виразні. Адже поети змальовують природу барвисто, образно, часто наділяючи її людськими властивостями, підкреслюючи певний її настрій.

Літературна кухня

Які художні засоби використано в пейзажній поезії Кітса?

Природа, щедрість її розкішних дарунків викликає в Кітса щире захоплення. Саме цим почуттям забарвлений опис травневої ночі в його вірші «До солов'я»:

Що там цвіте внизу, я не помітив,
Мені не видно ні кущів, ні трав;
Я тільки з пахощів незримих квітів
Пізнав дари, що травень розіслав
На галяви, кущі й дерева гаю:
Шипшину пасторальну¹, білий глід,
Недовговічний цвіт фіалки в листі
Й найстаршу доньку Маю,
Троянду, між її колючих віт –
Притулок мух у вечори росисті.

(Переклад Василя Мисика)

У наведеному перекладі багато образних висловів. Зокрема, художніх означень – так званих *епітетів*: «*незримі квіти*», «*пасторальна шипшина*», «*недовговічний цвіт*», «*росисті вечори*». Надзвичайно яскравим є образ вечірньої троянди, яку уподібнено до гостинного притулку для мух. Таке уподібнення називається *метафорою*. ~~~~~

¹ Пасторальний – від *пастораль*: твір, що зображує мирне, безтурботне життя пастухів і пастушок на лоні природи.

Словник Мудрої Сови

Метафора – образний вислів, який вживається в переносному значенні й ґрунтується на уподібненні одного предмета (чи явища) іншому. Метафору також можна схарактеризувати як приховане порівняння, у якому опущено притаманні відкритому порівнянню слова «немов», «неначе» тощо.

Епітет – художнє означення, яке надає образу додаткових емоційних і змістових відтінків. Найчастіше такі означення виражені прикметниками.

Дж. Констебл. Маки

На відміну від звичайного прикметника епітет має образне забарвлення. Звичайний прикметник «не художньо» характеризує предмет або явище, виокремлюючи його з-поміж подібних. Наприклад, у словосполученні «жовте листя» прикметник «жовтий» лише вказує на ознаку, яка відрізняє конкретне листя від іншого (скажімо, зеленого), і не викликає особливих почуттів. Проте якщо ми замінімо прикметник «жовте» на «золоте», то словосполучення відразу стане поетичним, здатним збудити уяву. Отже, завдяки епітету образ набуває художньої виразності, яскравості та емоційності.

Якось Кітс зауважив: *«Краса – це правда, правда – це краса. Ось усе, що ти знаєш на землі, й усе, що тобі треба знати»*. Власне, найкращою ілюстрацією цієї думки є його поезія, яка увійшла до скарбниці європейської літератури.

Літературний практикум

1. Прочитайте уривок з вірша Кітса «Зимової ночі» й запропонуйте свої означення на місце пропущених.

Коли у поле ...
Від снігу не пройти,
О деревце ... ,
Яке ... ти!
Стоїш собі в негоду,

Ждеш маю-омолоду
І не боїшся льоду,
Що всі калюжі стяг.

(Переклад *Василя Мусика*)

2. Знайдіть наприкінці розділу означення, вжиті перекладачем, і порівняйте їх зі своїми варіантами. Розкрийте художнє значення епітетів у наведених поетичних рядках.

Перевірте себе

1. Які факти з життя Кітса вам запам'яталися?
2. Схарактеризуйте вірші цього автора.
3. **Подискууйте!** Перечитайте вислів Кітса про красу. Чи згодні ви з думкою поета?
4. Дайте визначення понять «метафора» та «епітет». Наведіть відповідні приклади.
5. Що таке пейзаж у художньому творі?
6. Наведіть приклади пейзажних віршів.
7. **Пофантазуйте!** Придумайте метафори та епітети для образів дощової краплі, крижинки й хмари.

ПРО КОНИКА ТА ЦВІРКУНА

Поезія землі не вмере ніколи.
Опівдні, як мовчать серед гілок
Птахи в гаю, невтомний голосок
Обнизує покоси й частоколи.
Це коник, він поймає гори й доли,
На стернях довгий ведучи танок,
А стомиться – стихає на часок
У затінку стебла або стодоли.

Поезія землі не оніміє:
Коли зима в мовчання крижане
Поля заковує, цвіркун у хаті
Заводить пісню, що в теплі міцніє,
Нагадуючи всім, хто задрімне,
Спів коника в траві на сіножаті.

Переклад *Василя Мусика*

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Розкрийте зміст поезії «Про коника та цвіркуна».
2. Які «дрібниці» природного життя оспівує Кітс у цьому творі?

- 3. Знайдіть!** Знайдіть у вірші антитезу. На чому вона наголошує?
- 4.** Як ви розумієте вислів «поезія землі»? У яких образах вірша втілено цю «поезію»?
- 5. Знайдіть!** Знайдіть у перекладі вірша епітети. Які емоційні та змістові відтінки вони передають?
- 6.** Підготуйтеся до виразного читання поезії «Про коника та цвіркуна». Продумайте інтонації для відтворення її настрою.

Епітети, пропущені в перекладі вірша «Зимової ночі»: млисте, безлисте, щасливе.

Літературна розминка

- 1.** Розгляньте репродукції картин Каспара Давіда Фрідріха «Подорожній над морем туману» та «Пейзаж із самотнім деревом». Яким настроєм забарвлена кожна з них?

К.Д. Фрідріх.
Подорожній над морем туману

К.Д. Фрідріх.
Пейзаж із самотнім деревом

- 2.** Яка з картин вам більше сподобалася? Чому? Які думки вона у вас вікликала?

У Німеччині Йоганна Вольфганга Гете шанують як «духовного батька» вітчизняної літератури. Він – митець, учений,

мислитель і культурний діяч, ім'ям якого позначена ціла епоха в історії країни. На батьківщині письменника час, коли він жив і творив, так і називають: «епоха Гете». Водночас його багатогранна творча діяльність – не лише національне культурне явище. Адже Гете належить до геніїв всесвітнього значення, які справили вагомий вплив на розвиток культури всього людства.

Йоганн Вольфганг Гете народився у вільному купецькому місті Франкфурті-на-Майні. Сім'я письменника належала до багатії верхівки міста. Батько його шанував науку, тому зробив усе можливе, щоб дати синові якнайкращу освіту. Завдяки унікальним здібностям

Гете ще в період домашнього виховання опанував латину, давньогрецьку, французьку, англійську й італійську мови, здобув глибокі знання з багатьох дисциплін, зокрема з історії мистецтва й літератури.

У шістнадцять років юнак за бажанням батька вступив на юридичний факультет Лейпцизького університету, який на той час вважався одним з найкращих навчальних закладів Європи. Учився Гете легко, хоча й не надто цікавився юриспруденцією. Захоплений модою на віршування, він понад усе переймався власною поетичною творчістю. Відповідно до смаків університетської молоді Гете писав здебільшого про любов, оспівуючи її як пустотливу втіху юності. Ті ранні спроби пера ще не мали самостійної художньої вартісності, але засвідчували літературні здібності поета-початківця.

Тим часом звичний плин студентського життя Гете несподівано перервався. Захворівши на сухоти, він змушений був покинути університет і повернутися до батьківської домівки. Рятувати його взялися найкращі лікарі, тож недуга поволі відступила. Одужуючи, Гете багато перечитав і передумав, переоцінив свої літературні вподобання й творчі орієнтири. Незабаром, коли юнак продовжив навчання у Страсбурзькому університеті, почався справжній розквіт його літературного таланту. Власне, тоді з'явився «справжній» Гете, якому передрікали велике май-

Йоганн Вольфганг
Гете
(1749–1832)

бутнє. Адже надто помітно він вирізнявся з-поміж однолітків, надто яскраве враження справляв на товаришів і викладачів...

Важливу роль у творчому становленні митця відіграло спілкування з видатним німецьким мислителем і вченим Йоганном Гердером. Саме він переконав молодого поета в цінності національних фольклорних традицій. Відтак, узявши за взірець народну творчість, Гете домагався щирості, свіжості й правдивості вираження почуттів у кожному своєму вірші.

Бурхлива емоційність, притаманна віршам молодого Гете, поєднувалася з глибоким філософським змістом – роздумами про сенс людського життя й моральні закони, про природу й Усесвіт. Ця особливість визначила коло *тем* та *ідей* його творів.

Словник Мудрої Сови

Тема – те, про що йдеться в художньому творі.

Ідея – основна думка художнього твору. ~~~~~

Згодом буяння емоцій у віршах Гете поступилося місцем спокійному, виваженому й спостережливому погляду на речі.

За шістьдесят п'ять років літературної праці Гете написав близько півтори тисячі поезій, низку романів і п'єс, численні статті про літературу й мистецтво та кілька наукових розвідок. Ще зовсім молодим, у двадцять п'ять років, він уславився як автор чи не найпопулярнішого серед сучасників роману «Страждання молодого Вертера». До речі, одним з палких прихильників цього твору був сам Наполеон Бонапарт. Та головним мистецьким здобутком Гете стала трагедія «Фауст», без якої нині неможливо уявити світову літературу.

Український мотив

У 1827 р. за ініціативи графа Северина Потоцького Гете було обрано почесним членом Ради Харківського університету. Того ж таки року відомий український письменник і перекладач Петро Гулак-Артемовський створив переспів його вірша «Рибалка».

Перед генієм німецького поета щиро схилявся Тарас Шевченко. Особливо високо Кобзар оцінював «Фауста». З величезною повагою до цього твору ставився й Іван Франко. Він здій-

снів переклад значної частини «Фауста» і написав про нього наукову розвідку. Крім того, перу Франка належать численні переклади гетевських віршів.

Серед перекладачів творів німецького поета чимало тих, кого вважають окрасою української перекладацької школи. Це, зокрема, Максим Рильський, Микола Бажан, Микола Терещенко, Микола Лукаш. Саме Лукаш зробив повний переклад «Фауста». Завдяки зусиллям цих та інших перекладачів творчість Гете міцно вкорінилася в українській культурі. ~~~~~

Перевірте себе

1. Що вам відомо про дитинство та юність Гете?
2. Розкажіть про становлення Гете як поета. Хто і як вплинув на молодого митця? Як цей вплив позначився на його подальшій творчості?
3. Наведіть факти, які свідчать про інтерес до творчого доробку Гете з боку українських письменників і перекладачів.
4. Що таке тема та ідея літературного твору?

Теми презентацій

1. «Портрети Й.В. Гете».
2. «Й.В. Гете – поет, мислитель, учений».
3. «Твори Й.В. Гете в українських перекладах».

НІЧНА ПІСНЯ МАНДРІВНИКА

На всі вершини
Ліг супокій...
Вітрець не лине
В імлі нічній.
Замовк пташиний грай.
Не чути шуму бору.
Ти теж спочинеш скоро, –
Лиш зачекай.

Переклад Миколи Бажана

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Яку картину природи змальовано у вірші? Опишіть її своїми словами.
2. **Знайдіть!** Які образи передають непорушну тишу ночі?
3. **Подискутуйте!** Чи можна назвати описаний у вірші сон природи спокійним і щасливим?

4. Хто в «Нічній пісні мандрівника» приховується за займенником «ти»? Чи вписується цей персонаж у загальну картину нічного спокою? Доведіть свою відповідь.

5. Вивчіть вірш напам'ять.

РОЗДІЛ 3

«НА КРИЛАХ ПІСНІ ПОЛИНУ...»

Літературна розминка

1. Які вірші про різні пори року ви знаєте? Виразно прочитайте їх.

2. Схарактеризуйте настрої, притаманні цим поезіям.

3. Яка пора року вам найбільше до вподоби? Чому? Що ви зобразили б на картині, присвяченій улюбленій порі року?

Генріх Гейне
(1797–1856)

Німецький поет Генріх Гейне був одним з найвидатніших ліриків ХІХ ст. Під його талановитим пером німецька мова набула дивовижної гнучкості й милозвучності, а німецька поезія – мелодійності й легкості.

Митець з'явився на світ 13 грудня 1797 р. в Дюссельдорфі. На той час городяни єврейського походження, до яких належала і його сім'я, були обмежені в багатьох правах. Однак після завоювання міста Наполеоном Бонапартом там було впроваджено новий «Громадянський кодекс». Він надав євреям усю повноту прав. Не дивно, що для Генріха Наполеон став кумиром, який уособлював суспільний прогрес. Про

захоплення юнака особистістю французького імператора свідчить його вірш «Два гренадери». У ньому йдеться про те, як

двоє французьких солдатів, повертаючись із російського полону, зі щирим співчуттям оплакують долю ув'язненого Наполеона.

Поетичні здібності Гейне виявив досить рано. Однак батьки не надавали жодного значення творчим уподобанням свого первістка. Як люди практичні, вони воліли бачити сина заможним і успішним. А тому й відправили його до Гамбурга в науку до дядька-багатія.

Батьківських сподівань Генріх не виправдав. Відкрита на його ім'я крамниця розорилася аж надто швидко, бо замість рахувати гроші, він писав вірші, натхнені нещасливим коханням. Зрештою дядько визнав норовливого племінника непридатним для комерції, але погодився оплатити його навчання на юридичному факультеті університету. Юнак мусив пристати на цю пропозицію, хоча сама думка про необхідність зубрити підручники з права викликала в нього відразу.

У 1819 р. Генріх вступив до Боннського університету; за рік перевівся до університету міста Геттінгена, який невдовзі залишив через дуель; а 1821 р. знову став студентом – тепер уже Берлінського університету. Так йому вдалося повчитися в кількох найкращих освітніх закладах Німеччини. Важливо, що завдяки цьому поет отримав можливість відвідувати лекції з тих дисциплін, якими насправді цікавився, а саме з літератури, філософії та мистецтва. Водночас він чесно «відпрацював» дядькові гроші, 1825 р. успішно захистивши дисертацію на ступінь доктора права.

Та насамперед Гейне турбувався публікацією своєї першої поетичної збірки «Книга пісень». Вона вийшла друком 1827 р. й уславила тридцятирічного митця спочатку в Німеччині, а згодом і в усьому світі. За життя автора «Книгу пісень» було видано тринадцять разів. Лише впродовж другої половини XIX ст. вона витримала понад сотню перевидань. До сьогодні ця збірка залишається найвідомішим твором Гейне.

К. Шпіцвег. Люба Німеччина

Літературна кухня

Чим поетичний твір відрізняється від прозового?

На перший погляд відповідь на це запитання видається досить простою. На відміну від прозового тексту поетичний твір розбито на окремі рядки, які називають *віршовими*. Проте це лише зовнішня відмінність. Якщо механічно розбити прозовий текст на приблизно однакові за довжиною відрізки, вірша з нього все одно не вийде. Адже при цьому не буде дотримано двох важливих законів поезії – мелодійності й рівномірності звучання. Такого звучання можна досягти за допомогою *рими й ритму*.

Римою називають співзвучність закінчень віршових рядків. Наприклад, у «Нічній пісні мандрівника» –

На всі вершини
Ліг супокій...
Вітрець не лине
В імлі нічний –

співзвучними між собою є закінчення першого й третього рядків (*вершини – лине*) та другого й четвертого рядків (*супокій – нічний*).

Щодо віршового **ритму**, то він утворюється впорядкованим чергуванням наголошених і ненаголошених складів у рядку. Скажімо, у рядках з Кітсової «Пісні про себе» чітко простежується чергування першого ненаголошеного і другого наголошеного складів:

Жив-бу́в пу-сте́нь-кий хлѡ-пець,
Що тіль-ки жа́р-ти зна́в...

Існують різні схеми чергування складів, і кожна з них визначає певний ритмічний малюнок поетичного твору.

Утім, римований, ритмічний текст не завжди можна назвати справжньою поезією. Річ у тім, що на відміну від прози лірика не так зображує події або героїв, як виражає думки й почуття автора. Тому віршована мова зазвичай відрізняється від прозової *більшою емоційністю*.

Величезний успіх «Книги пісень» не приніс Гейне ані великих статків, ані міцного становища в суспільстві. Нищівна критика, з якою митець виступав проти потворних явищ німецької

дійсності у своїх віршах і статтях, драгувала багатьох його співвітчизників. Влада намагалася чинити перепони публікаціям поета-бунтаря. Раз у раз він стикався з образливими заборонами й брутальними втручаннями у свої тексти.

Усе це змусило Гейне переїхати до Парижа – найпрогресивнішого, на його думку, міста Європи. Там йому й справді писалося набагато вільніше. Цікаво, що у Франції поет друкував не лише художні твори, у яких висміював вади німецького суспільства, а й матеріали про німецьку культуру. Водночас на батьківщину він надсилав статті про французьке життя. Отже, у добровільній еміграції Гейне виконував важливу місію посередника між двома культурами.

Перевірте себе

1. Розкажіть про юнацькі роки Гейне.
2. Назвіть збірку, яка принесла поетові світову славу. Наведіть факти, які свідчать про її великий успіх у читачів ХІХ ст.
3. Що змусило Гейне залишити батьківщину? Яке культурне значення мала літературна діяльність митця в Парижі?
4. Назвіть особливості поезій Гейне.
5. Чим поетичний твір відрізняється від прозового?

* * *

Задзвени із глибини
Тихої печалі,
Мила пісенька весни, –
Линь все далі й далі!

Линь, дзвени, знайди той дім,
В квітах сад зелений,
І троянду перед ним
Привітай від мене.

Переклад Леоніда Первомайського

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Як ви гадаєте, про який дім і про яку троянду йдеться в цій поезії?
2. З якою темою поєднано тему природи у вірші Гейне?
3. Визначте основну думку прочитаного вірша.
4. Вивчіть поезію «Задзвени із глибини...» напам'ять.

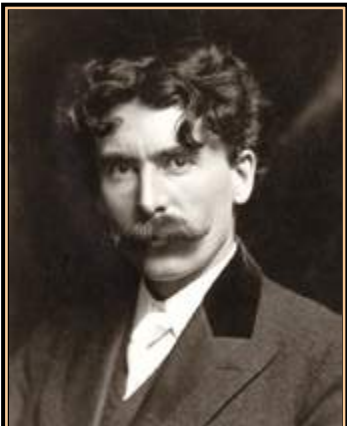
РОЗДІЛ 4

ЗАХИСНИК «НАШИХ ВОЛОХАТИХ І ПЕРНАТИХ РОДИЧІВ»

Літературна розминка

1. Якими постають тварини в казках? Чим відрізняються казкові оповідки про тварин від творів, у яких викладено їхні реальні історії?
2. Як ви гадаєте, що має знати й уміти письменник, аби правдиво змалювати життя тварин?

Ернест
Сетон-Томпсон
(1860–1946)

«Тварини, яких я знав» – так називалася перша книжка Сетона-Томпсона. Темі, зазначеній у заголовку цієї збірки, письменник був відданий упродовж усього життя і саме їй завдячує славою вірцевого живописця світу природи. Збірка оповідань «Тварини, яких я знав», за словами автора, *«започаткувала новий, реалістичний напрям у літературі про тварин»*. *«У ній уперше, – зазначав письменник, – правдиво змалювано поведінку тварин. До цього часу були відомі лише байки, казки про тварин та оповідання, де тварини розмовляють і поведяться, як люди, вдягнені в шкури звірів»*.

Ернест Сетон-Томпсон (ім'я при народженні – Ернест Еван Томпсон) з'явився на світ 14 серпня 1860 р. в британському приморському містечку Саут-Шилдс. На цій землі здавна жили його предки – вихідці з Шотландії, які володіли кораблями. Дідівськими слідами пішов і батько письменника. На зароблені морською торгівлею гроші він побудував для своєї дружини й десятиох синів просторий кам'яний будинок.

Зростаючи в мальовничій місцині, Ернест щиро цікавився життям природи. Його дитинство було багате на маленькі відкриття і незабутні враження. Глибоко запали в хлоп'ячу душу й сімейні легенди, почуті від матері. Найбільше Ернеста захоплювали історії про Непереможного Джорді. *«Він, – згодом писав Сетон-Томпсон у книжці “Моє життя”, – уславився своїми видатними подвигами в битвах за Шотландію. Часто в життєвих битвах, коли... згасав останній промінь надії, я згадував розповіді матері про відважного предка й казав собі: “Він ніколи не здавався, ніколи не зазнавав поразки, і я так само маю вийти переможцем”. І завжди ця думка підносила мої сили, сповнювала впевненістю моє серце, а потім приносила перемогу...»*

Здавалося, життя мало котитися надійною колією багато років. Однак до прикладу героїчного пращура Ернестові довелося звернутися доволі рано. Коли хлопчикові виповнилося шість років, батькові справи пішли шкереберть. У пошуках кращої долі родина перебралася до Канади й почала займатися фермерством. Виснажливої фізичної роботи вистачало на всіх, тож певні обов'язки було покладено й на Ернеста.

Батько намагався заощадити кожна копійку, тому на розваги для синів не витрачався. Іграшки вони робили самі, у домашній майстерні. Так майбутній письменник навчився вирізати з дерева своїх улюбленців – птахів і звірів.

Того ж року Ернест розпочав навчання. До школи він діставався пішки, долаючи понад півтора кілометра. У морози хлопчикові велося особливо важко. А зими були суворими й тривалими... Одного разу малий ледь на замерз дорогою. Від загибелі його врятував старший брат. Так, крок за кроком, Ернест учився не здаватися й перемагати скрутні життєві обставини.

Сетон-Томпсон рано почав вести щоденник, у якому ретельно записував спостереження над природою. До кінця його життя зібралось п'ятдесят грубих томів таких нотаток.

Довідка Кота Ученого

Якось Ернест прочитав повідомлення про вихід книжки «Птахи Канади». Не зволікаючи, схвилюваний хлопець кинувся до книгарні й одразу ж помітив видання у вітрині. За тогочасними мірками воно коштувало дуже дорого – цілий долар. Таких грошей Ернест не мав, а допомоги від батька годі було й чекати. Аби самостійно заробити

потрібну суму, хлопець продав пару кролів, допоміг по господарству сусідам, наловив комах для колекції однієї англійки, а потім упродовж двох місяців за спеціальну «премію» змагався з братом у рубанні дров. Нарешті гроші було зібрано. Придбавши книжку, якою марив увесь цей час, Ернест почувався найщасливішою людиною у світі.

Прагнучи розгадати таємниці життя птахів і звірів, Ернест мріяв стати вченим-природознавцем, або, як тоді говорили, натуралістом. Однак батько мав свої плани щодо його майбутнього. Помітивши здібності хлопця до малювання, він вирішив, що саме цим син має заробляти на життя. Сперечатися з батьком у родині не наважувався ніхто, тож юнак вирушив вивчати образотворче мистецтво.

Малюнок
Е. Сетона-Томпсона

Завдяки таланту й старанності Ернест досягнув неабияких успіхів. Щоправда, найкраще в молодого художника виходили тварини, у зображенні яких він вправлявся з великим задоволенням.

Здобувши освіту, а відтак і можливість самостійно вирішувати свою долю, Ернест все ж таки обрав шлях ученого-натураліста. Він багато мандрував, тривалий час жив у лісах і преріях¹. Не раз приклад Непереможного Джорді допомагав йому знаходити вихід зі складних ситуацій, долати небезпеки й уперто прямувати до своєї мети.

Зрештою Сетон-Томпсон досягнув того, чого прагнув: став знаним науковцем, автором ґрунтовних праць із зоології. У Канаді він отримав посаду «державного натураліста», а в США його наукові досягнення було відзначено золотою медаллю «Еліот».

Та не менш значущим був письменницький доробок Сетона-Томпсона. За свій довгий вік він написав десятки чудових художніх книжок про звірів і птахів. Широкі знання про природний світ, тонкі спостереження над психологією тварин, багатий особистий досвід життя в «дикій природі» – усе це втілювалося

¹ Прерія – широка рівнина зі степовою рослинністю в Північній Америці.

в яскравих і містких *оповіданнях*, які завоювали серця читачів усього світу.

Словник Мудрої Сови

Оповідання – невеликий за обсягом прозовий твір, у якому зазвичай описано один епізод із життя героя.

Головні герої оповідань Сетона-Томпсона – звірі й птахи, змальовані з великою любов'ю і ніжністю. Кожен із цих персонажів випромінює часточку краси й мудрості природи. Кожен з них – своєрідна особистість, що має свою долю й зазнає своїх життєвих випробувань. Такими постають герої найкращих творів письменника – мустанг-винохід¹, пес Бінго, вовк Лобо, бультер'єр Снап, чорно-бурий лис Доміно, поштовий голуб Арно... За силою почуттів і характерів вони не поступаються людям. Тому, напевне, до них важко застосувати поширений вислів «брати наші менші». Радше назвати їх «нашими волохатими і пернатими родичами», як це зробили письменники Віталій Біанкі та Микола Сладков у своїй статті про канадського митця.

Авторитетна цитата

У статті Біанкі й Сладкова про Сетона-Томпсона є такі слова: «Він не боявся малювати життя лісів, гір, прерій таким, як воно є, з усією його жорстокістю. Нерідко його герої-тварини гинуть наприкінці оповідання. Але це – правда життя... Усі герої цього життєлюбного письменника є такими повнокровними, що, хоч би якою трагічною була їхня смерть, вона розчиняється в загальному плині могутнього земного життя й ніколи не залишає після себе відчуття глухого кута».

Примітно, що здебільшого в загибелі героїв Сетона-Томпсона винні люди. Мисливець зі зброєю в руках, на думку письменника, здатен знищити все прекрасне в природі. Тривогою про долю природного світу й прагненням захистити кожну звіринку пройняті всі твори канадського автора.

¹ Винохід – кінь (або інша тварина), який бігає водночас виносячи вперед дві ліві або дві праві ноги.

Довідка Кота Ученого

Сетон-Томпсон власноруч ілюстрував свої оповідання про тварин. Його малюнки почасти нагадують точні замальовки натураліста. Однак водночас вони передають характери й настрої зображених персонажів, а тому мають самостійне художнє значення. Побіжні, але виконані з любов'ю малюнки письменника виступають наочним доповненням до його літературних текстів.

Отже, у книжках Сетона-Томпсона поєдналися три його таланти: ученого-природознавця, письменника й художника.

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитинство та юність Сетона-Томпсона. Які здібності, захоплення й риси характеру майбутнього письменника виявилися в той час?
2. Як на літературну творчість канадського письменника вплинули його освіта й професійна діяльність?
3. Як називалася перша книжка Сетона-Томпсона? На чому наголошує ця назва? У чому вбачав новизну своєї збірки сам автор?
4. Дайте визначення поняття «оповідання».

Теми презентацій

1. «Природа Північної Америки у творах Е. Сетона-Томпсона».
2. «Наукові дослідження Е. Сетона-Томпсона».
3. «Е. Сетон-Томпсон як ілюстратор своїх книжок».

ЛОБО¹ – ВОЛОДАР КУРУМПО

(Скорочено)

I

Курумпо – велика скотарська округа на півночі Нью-Мексико. Це край соковитих пасовищ, де вигулюють незліченні стада, край високих гір, грімкотливих потоків, що впадають у річку Курумпо, від якої і походить назва місцевості. Могутнім володарем, чия свавільна влада простяглася на весь край, був тут старий сірий вовк.

Старий Лобо, або Володар Лобо, як його називали мексиканці, був ватажком зграї сірих вовків, що спустошували долину Курумпо впродовж багатьох років. Усі місцеві скотарі та пасухи добре знали цього хижака. Кожні відвідини Лобо і його

¹ Л о б о – у перекладі з іспанської: вовк.

вірної зграї наганяли смертельний жах на тварин і викликали напад безсилої люті у їхніх господарів. Старий Лобо – справжній велетень – був надзвичайно дужим і хитрим звіром. Його нічне виття враз розпізнавали всі тутешні люди. Звичайний вовк годинами вив обіч пастушого табору, і ніхто на те не зважав, а коли луна доносила з ущелини могутнє виття старого ватажка, пастухів огортав неспокій: вони готувалися дізнатися вранці про нові безчинства сірої ватаги.

Зграя Лобо була невеликою. Я не міг зрозуміти чому. Звичайно навколо такого виняткового в усьому звіра завжди збирається чималий гурт. Може, він сам не хотів збільшувати ватаги, а може, всіх відлякувала його аж надто лиха вдача. Без сумніву одне: протягом останніх років його панування в нього було лише п'ятеро підлеглих, кожен із яких зажив слави своїми величезними розмірами.

Особливо виділявся помічник Лобо, справжній гігант, але й він поступався перед ватажком силою і завзяттям.

Кожен член ватаги мав свою характерну рису. Одного красивого білого вовка мексиканці звали Бланкою¹. Гадали, Бланка – самиця, подруга Лобо. Інший вовк, рудої масті, відзначався нечуваною спритністю. Ходили чутки, буцім він легко наздоганяв прудкогогу антилопу.

Життя вовків тісно перепліталось із життям скотарів, тим-то не дивно, що вони прагнули будь-що і якнайшвидше спекатися зграї. Кожен скотар ладен був віддати чимало молодих бичків за скальп бодай одного вовка з ватаги Лобо.

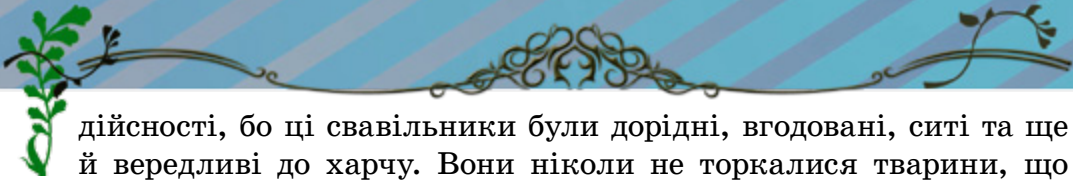
Тим часом сіроманці насолоджувалися полюванням, зневажаючи всі виверти мисливців. Вони ніби глузували з них, нехтуючи отруєною приманкою, і збирали й далі, принаймні останні п'ять років, данину зі скотарів Курумпо в розмірі однієї корови щодня. Таким чином, здобич зграї становила, за грубими підрахунками, щонайменше дві тисячі добірних голів.

Застаріле поняття, що вовк завжди голодний і пожирає все поспіль, у даному разі не відповідало

Малюнок
Е. Сетона-Томпсона

¹ Б л а н к а – у перекладі з іспанської: біла.

дійсності, бо ці свавільники були дорідні, вгодовані, ситі та ще й вередливі до харчу. Вони ніколи не торкалися тварини, що здохла сама або сконала в пошесть, гребуючи навіть тією, що її забив скотар. Свій вибір зупиняли на гладкій телиці, яку щойно самі зарізали, ласували лише найніжнішою частиною. Старою коровою чи бугаєм просто гидували. Відомо також, що вони не любили баранини, однак часто, розважаючись, загризали овець. Якось уночі, у листопаді 1893 року, Бланка і рудий вовк, охочі до таких забав, вигубили двісті п'ятдесят овець, навіть не скуштувавши їхнього м'яса.

За голову Лобо було призначено велику нагороду. Навмисно для нього розкидали кругом отруєне м'ясо, але він ніколи не схибив: завжди непомильно розпізнавав приманку.

Лобо боявся лише вогнепальної зброї. Він знав, що всі тутешні чоловіки носять із собою рушниці, тим-то ніколи не нападав на людину й всіляко уникав зустрічі з нею. Непорушним законом для зграї був порятунок втечею, хоч би на якій відстані майнула людська постать. Звичка Лобо дозволяти вовкам жертви лише здобич, яку самі вполювали, не раз ставала їм у великій пригоді, а гострий нюх ватажка завжди визначав людський запах і давав їм можливість уникнути неминучої загибелі.

Якось один ковбой почув могутній клич старого Лобо. Покрадьки він наблизився до улоговини й побачив, що зграя оточила невелику череду корів.

Лобо сидів на пагорбі, а Бланка й решта вовків намагалися відбити від стада телицю, вибрану на обід. Але худоба згуртувалася в коло і виставила до ворога суцільний ліс рогів. Однак оборона не була щільною: кілька передніх корів, настрахані наскоками грізного суперника, рвалися всередину. Саме через цей злам в обороні вовкам вдалося поранити облюбовану телицю.

Терпець Лобо урвався, з горла вихопилося глухе виття, він стрімголов помчав на череду. Очманіла від переляку череда сахнулася і розпалася навпіл. Лобо з розгону увірвався в розколину. Корови кинулися врозтіч, наче відламки розірваної вибухом бомби. Обрана жертва й собі рвонула бігти, але кількома стрибками Лобо наздогнав її, люто вп'явся в горло і, вгрузаючи в землю лапами, різко спинився. Від могутнього ривка телиця повалилася, задерши ратиці догори. Лобо теж перекинувся на спину, але миттю скочив на ноги. Зграя в лічені хвилини прикінчила нещасну телицю.

Старий ватажок не брав участі в розправі. Він повалив жертву і всім своїм виглядом, здавалося, говорив: «Чому ніхто з вас не зробив так само, а лише марно гаяв час?».

Ковбой з голосним гиканням помчав на вовків, і ті кинулися навтьоки. Ковбой тут-таки посипав зарізану тушу стрихніом¹ у трьох місцях і подався геть, упевнений, що згряя повернеться за здобиччю.

Наступного ранку, коли він прийшов поглянути на сподівані трупи, з'ясувалося, що вовки і справді ласували телицею, але перед тим старанно відокремили й викинули геть усі отруєні частини.

Страх перед ватагою Лобо дедалі зростав. Щороку винагорода за його голову підвищувалася, аж поки сягнула нечуваної суми – тисячі доларів. За людську голову, голову небезпечного злочинця, призначалася набагато менша ціна. (...)

~ Найкращі мисливці намагалися впіймати Лобо. Вони вдавалися до всіляких хитрощів, але вовк щоразу виявлявся розумнішим і оминав їхні пастки. ~~~~~

Літературний практикум

1. Яке враження справив на вас Лобо?
2. Знайдіть у тексті першу згадку про ватажка вовків. Як характеризує автор свого героя?
3. Наведіть епізоди, у яких Лобо виявляє неабиякий розум, тонкий нюх і дивовижну обережність.
4. Як місцеві жителі ставилися до Лобо? Розкажіть про їхні спроби позбутися хижака.

II

Я не надто йняв віри розповідям ковбоїв, аж поки восени 1893 року випала нагода стрітися із сірим пронозою² і вивчити його краще, ніж інші.

За кілька років до цих подій, коли іще був живий Бінго³, я частенько полював на вовків. Відтоді змінив заняття на інше, що прикувало мене до письмового столу і стільця. Мені dokonче потрібен був рухливий спосіб життя, тим-то, коли мій дав-

¹ Стрихні́н – сильна отрута.

² Пронóза – спритний, хитрий.

³ Бі́нго – герой оповідання Сетона-Томпсона «Бінго. Історія мого собаки».

ній друг – фермер із Курумпо – запросив приїхати до нього і спробувати покласти край розбійницьким нападам сірої зграї, я погодився без вагань, радіючи можливості познайомитися з її ватажком.

Аби ліпше вивчити місцевість, я багато їздив верхи. Часом мій проводир показував на кістяк тієї чи іншої тварини, що на ній поприсихало сухе шкураття, й говорив: «Це його робота».

Я зрозумів: шкода й думки вполювати Лобо в горах верхи на коні. Лишалось єдине – капкани й отрута. Та нам бракувало достатньої кількості капканів, тим-то я вдався до отрути. Не описуватиму з усіма подробицями десятки хитромудрощів, на які я пускався, щоб обвести «вовка-перевертня». Годі було знайти таку суміш стрихніну, миш'яку, синильної кислоти, якої б я не випробував як отруту для Лобо. Годі було знайти такий сорт м'яса, якого б не підкинув цьому лиходію для приманки. Минали дні, а мої зусилля йшли нанівець. Старий пройдисвіт був хитріший. (...)

Малюнок *Е. Сетона-Томпсона*

Нарешті прибули довгождані капкани. Я та ще двоє мисливців тиждень, не шкодуючи сил, поралися з ними, аби їх поставити. Робили все, що, на наш погляд, могло сприяти успіхові.

Наступного дня, коли я поїхав оглянути капкани, тут-таки натрапив на сліди Лобо, що в'юнилися від одного пристрою до іншого. Сліди розповіли історію його нічних походеньок.

Він шастав у темряві і, хоч капкани були ретельно замасковані, відразу викрив перший з них. Лобо наказав зграї зупинитися, а сам заходився розгрібати землю навколо, доки розкопав і капкан, і ланцюг, і колоду. Лобо перебігав від капкана до капкана і з кожним робив те саме. Невдовзі я помітив: старий проноза спинявся і збочував щоразу, помічаючи на дорозі якийсь підозрілий предмет.

Тоді в мене визрів новий план. Я розставив капкани у формі літери «Н». Замаскував їх уздовж обох боків стежки, а один поставив, мов поперечку для літери, посередині. Спливали дні. Я визнав, що вкотре мене спіткала невдача.

Лобо вільно біг стежкою і вже був між двома паралельними рядами капканів, як завважив «поперечку». Старий пройда зупинився саме вчасно.

Як він здогадався – не знаю. Певно, якийсь добрий звіриний янгол літав над ним і охороняв від небезпеки, що чигала на нього. Лобо не збочив ні на дюйм¹ уліво чи вправо, обережно, повільно позадкував, ставлячи кожну лапу в свій попередній слід, доки опинився в безпечному місці. Перегородом обійшов капкани з іншого боку і задніми ногами заходився загрибати землю, так що камінняччя і грудки летіли навкруг, аж поки механічні пружини спрацювали й заклацнулися.

Точнісінько так само він робив і в інших випадках. Попри всі мої хитромудрі виверти, Лобо ні разу не схибив, неухильно обминав небезпеку, розв'язуючи всі мої головоломки, й досі чинив би він свої спустошливі набіги, якби глибока прихильність до подруги не занапастила його, поповнивши іменем сіроманця довгий список героїв, що були нездоланні наодинці й загинули через необережність друга, якому сліпо довіряли.

III

Я не раз помічав, що у зграї Лобо не все гаразд. Скажімо, чому попереду слідів ватажка видно відбитки меншого вовка? Я не міг збагнути причини, та ось один ковбой мені сказав:

– Бачив їх сьогодні. Стрій порушує і відривається від зграї Бланка.

Отже, Бланка – справді самиця. Жоден вовк-самець не дозволить собі йти попереду ватажка, інакше накладе життям.

¹ Дю й м – міра довжини, що дорівнює приблизно два з половиною сантиметри.

Це нашттовхнуло мене на новий план.

Вовки мали за звичку підходити до кожної туші, що траплялася їм на шляху, навіть не маючи наміру їсти. Я сподівався, що ця їхня звичка стане мені в пригоді, хоча здогадувався, що Лобо розкусить мою хитрість з м'ясом і заборонить зграї наблизитися до нього, але я покладав великі надії на голову, яка мала цілком безневинний вигляд.

Наступного ранку я вирушив обстежити капкани. Яка радість! Земля навколо них була густо поцяткована свіжими вовчими слідами, а місце, де лежала голова з капканом, було порожнє.

Побіжний огляд слідів переконав, що Лобо справді не дозволив зграї наблизитися до м'яса, але один, менший вовк, легко-важно підійшов понюхати голову, що лежала осторонь, і потрапив у сталеві лабеті.

Ми подалися слідами і за милю¹ побачили цього горопашного вовка – Бланку. Зауваживши людей, вовчиця наддала бігу, але голова телиці, що важила понад п'ятдесят фунтів², добряче їй заважала. Однак Бланка сильно випередила мого помічника, який ішов пішки. Ми перехопили її поблизу скелястого узгір'я: голова телиці міцно застрягла рогами між камінням.

Ніколи раніше не доводилося мені бачити такої красивої вовчиці. М'яка густа шерсть Бланки була срібно-сірого відтінку.

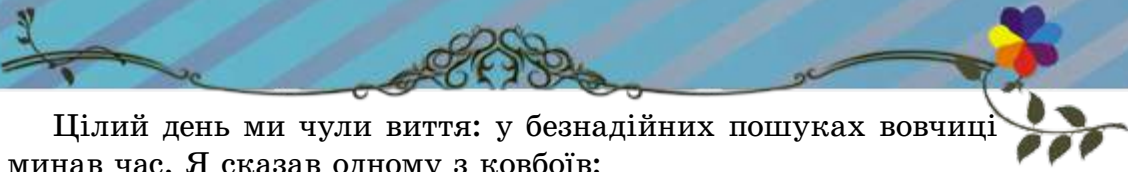
Вона обернулася, готуючись стати до бою, і завилала. Її голос був сповнений розпачу. Луна відкотила його далеко в гори. Неподалік з ущелини басовитим виттям озвався вірний Лобо. То був останній поклик Бланки: ми підступали ближче, біла вовчиця мала берегти сили, щоб боронитися.

Невдовзі сталася неминуча трагедія, від згадки про яку мені стає моторошно. Кожен з нас накинув на шию приречений тварині ласо і погнав коня в протилежний бік. Мотузки зашморгнулися, кров хлюпнула з горла Бланки, очі оскляніли, кінцівки витягнулися і знерухоміли. Ми поскакали додому, волочачи мертву вовчицю, і раділи, що завдали зграї Лобо першого смертельного удару.

Дорогою ми чули тужливе завивання. Старий ватажок блукав мов неприкаяний, сподіваючись знайти Бланку. Він-бо не хотів її кидати, але нічим не міг зарадити біді, порятувати; страх перед вогнепальною зброєю глибоко сидів у ньому.

¹ М і л я – тут: міра довжини, що дорівнює 1609 м.

² Ф у н т – тут: міра ваги, що дорівнює приблизно 454 г.

Цілий день ми чули виття: у безнадійних пошуках вовчиці минав час. Я сказав одному з ковбоїв:

– Тепер я певен, що Бланка була його подругою.

Надвечір Лобо став ніби наближатися до нашої ущелини: його виття чимраз ближчало. Як різке воно змінилося. Войовничий клич воїна-звитяжця, хижу лютя і нескореність заступили відчай, горе і глибокий сум.

Лише проти ночі він, певно, знайшов місце, де сконала Бланка: протягливий стогін вихопився з грудей Лобо. Від його скорботи хололо в серці. Я ніколи б не повірив, що відчуватиму таке гостре почуття жалю до нього. Суворі, стримані ковбої не уявляли, щоб вовк так гірко побивався. Лобо зрозумів, що сталося: земля на тому місці була скривавлена.

Він побіг слідами наших коней аж до ранчо¹ мого друга. Що гнало його – жадоба помсти чи сподівання знайти там Бланку – не знаю. Принаймні частково відплатити за кривду йому вдалося. За п'ятдесят ярдів² від воріт ранчо він напав на нашого сторожового собаку й роздер сердегу на шматки. Очевидно, Лобо приходив сам, на ранок я не помітив більше нічиїх слідів. Він знавісніло гасав навколо ранчо, втративши страх. Я чекав на це і понаставляв по всьому пасовиську багато нових капканів. Перегодом переконався, що він таки попався в один, але завдяки своїй могутній силі вирвався зі сталевих лещат.

Я був переконаний, що Лобо ганятиме довкіл, доки відшукає труп Бланки, тож усі зусилля спрямував на те, щоб покінчити з ним, перш ніж він угамується і назавжди покине місце. Я зрозумів, що припустився великої помилки, коли вбив білу вовчицю і не скористався нею як живою приманкою, тоді б мені вдалося заскочити Лобо тієї-таки ночі.

Я зібрав усі капкани – сто тридцять міцних сталевих вовчих пасток – і поставив їх по чотири вздовж усіх стежок, які вели в ущелину. Кожен капкан окремо кріпився до колоди, а кожна колода в свою чергу окремо прикидалася землею. Маскуючи їх, я ретельно знімав дерен, клав його на полотно, щоб по закінченні роботи знову покласти на місце, аби старий вовк не помітив бодай найменшого сліду людини.

Коли капкани були надійно сховані, я протяг між ними труп бідолашної Бланки. Потім відтяв вовчиці одну лапу і наслідив

¹ Р а н ч о – тваринницька ферма.

² Я р д – міра довжини, що дорівнює приблизно 91 см.

нею над кожним капканом. Я вдавався до всіляких хитрощів і вживав усіх пересторог, аби забезпечити успіх.

Пізно ввечері я повернувся додому. Вночі мені чувся голос Лобо, але я не був того певен. Назавтра згуслі вечірні сутінки не дали мені об'їхати всієї північної частини ущелини і довідатися щось про старого ватажка. За вечерею один з ковбоїв сказав:

– Уранці худоба в Північній ущелині чогось страшенно рев-ла. Може, в капкан упіймалася якась звірина?

Лише пополудні наступного дня мені пощастило дістатися до вказаного місця. Іще здалеку я побачив велику сіру тінь, що при моїй появі підвелася із землі, марно намагаючись метнути-ся кудись убік. Переді мною виріс сам Лобо, могутній володар Курумпо, міцно стиснутий сталевими лещатами.

Безталанний герой! Він ні на мить не припиняв пошуків сво-єї подруги, натрапив на її слід, сліпо, не роздумуючи, кинувся вперед і потрапив у пастку.

Чотири капкани намертво стиснули в своїх сталевих обіймах чотири лапи звіра, а густа мережа слідів на землі свідчила про те, що худоба збиралася навколо переможеного кривдника, щоб поглузувати з нього, але близько підійти не наважувалася.

Два дні й дві ночі пролежав він прикутий і геть знесилив-ся. Та коли я підійшов до нього майже впритул, звір підвівся, шерсть на ньому наїжилася. Востаннє я почув його могутній, оглушливий голос. Він завив, скликаючи своїх підданців. Але ніхто не озвався, не прибіг на поміч. І тоді він зібрав останні сили й кинувся на мене. Марно. Кожен капкан важив щонай-менше триста фунтів. Лобо був безсилий проти них.

Він скреготав могутніми іклами, кусаючи ненависні ланцю-ги, а коли я спробував торкнутися до нього рушницею, схопив її зубами і залишив на ній глибокі прим'ятини. Очі звіра по-темніли від люті й ненависті, щелепи грізно клацали, але мене й коня, що тремтів від страху, годі було дістати. Лобо сильно виснажився від голоду й втрати крові і невдовзі знесилено впав на землю.

Щось схоже на жалість ворухнулося у мене в грудях, коли я збирався вчинити з ним те, що він звично робив зі своїми жертвами.

– Старий невгамовний свавільнику! Герою незліченних спустошливих набігів! – сказав я, звертаючись до нього. – За хвили-ну ти станеш купою мертвечини. Так буде справедливо!

Ласо майнуло в нього над головою.

Але ватажка не так легко було обдурити. Перш ніж петля зашморгнулася в нього на шиї, він на льоту схопив її зубами, легко перекусив і кинув під себе.

Звісно, я мав напихваті рушницю, але мені шкода було псувати його чудову шкуру. Тож я погнав коня до табору й повернувся з ковбоєм і новим ласо. Ми кинули вовку цурпалок, який він міцно схопив зубами, і перш ніж Лобо встиг випустити його, наші ласо просвистіли в повітрі і впали йому на шию. Промінь життя поволі згасав в очах могутнього володаря Курумпо.

Я гукнув до свого помічника:

– Стривай! Захопимо його живцем і відвеземо до табору.

Лобо так знемігся, що ми легко просунули йому в пащу товсту палицю, пообсновували щелепи міцним мотуззяччям і прив'язали до палиці. Палиця тримала мотузку, мотузка – палицю. Так ми убезпечили себе від грізного звіра. Лобо вгамувався і байдуже позирав на нас, наче хотів сказати: «Ваше зверху. Ви здолали мене. Тож робіть зі мною, що хочете!...».

Відтоді він перестав нас помічати.

Ми надійно зв'язали йому ноги. Лобо не загарчав, не завив, навіть не підвів голови. Хекаючи, ми ледве завдали вовка коневі на спину. Лобо дихав рівно й спокійно, мов уві сні. Очі знову стали ясними й чистими. Але на нас вони не дивились. Погляд його линув у далечінь, обіймав колишні володіння, де щасливилось йому та його грізній зграї.

Ми їхали поволі і незабаром дісталися до ранчо. Накинули на Лобо ошийник, сталевими ланцюгами прип'яли його до стовпа на пасовиську й розв'язали йому ноги. (...)

Я поставив перед ним воду і м'ясо, але він навіть не повернув голови. Лежав нерухомо, жовтаві очі пильно дивилися на вхід в ущелину, у прерії, широкі й безкраї. Він не здригнувся й тоді, коли я доторкнувся до нього. Сонце сідало за обрій, а Лобо невідривно дивився вдалину. Я сподівався, що вночі старий ватажок скликатиме свою зграю, навіть приготувався до цього. Але він уже кликав її в скрутну мить, і ніхто не прибіг на допомогу. Більше він кликати не схотів.

Кадр з кінофільму «Лобо.
Вовк, який змінив Америку»
(Велика Британія, 2007 р.)

Кажуть, лев, який позбувся сили, орел, що втратив волю, і голуб, котрого розлучили з подругою, гинуть від розбитого серця. Тож чи можна було сподіватися, що серце цього нескореного свавільця стерпить потрібний удар? Він втратив і силу, і волю, і подругу.

Коли зарожевів світанок, Лобо лежав так само спокійно, немовби спочивав. Але старий ватаг уже був мертвий.

Я зняв ланцюг з його могутньої шиї. Один з ковбоїв допоміг мені відтягти труп у повітку, де лежала й Бланка. Ми поклали Лобо поруч із нею, і ковбой сказав:

– Нарешті ти знайшов її. Тепер ви знову разом.

Переклад *Лариси Боженко*

Запитання і завдання до прочитаного уривка

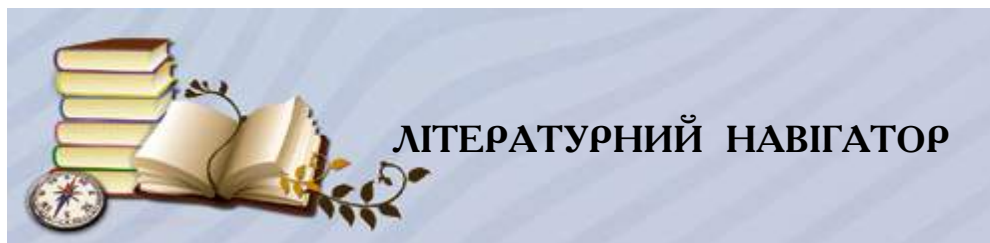
1. Які спостереження за поведінкою вовків підказали оповідачу успішний план подальшого полювання? На чому ґрунтувався розрахунок мисливця?
2. Що відчував оповідач у хвилини перемоги над Бланкою? А як сприйняли цю подію ви?
3. Як змінилася поведінка Лобо після втрати подруги? Які деталі свідчать про глибину його горя?
4. Як було схоплено старого вовка? Чому оповідач хотів зберегти йому життя?
5. Схарактеризуйте поведінку Лобо в полоні. Чому він збайдужів до власного становища? Знайдіть у тексті відповідний коментар оповідача. Чи поділяєте ви думку мисливця?

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Назвіть основні риси характеру Лобо. У яких епізодах виявляється могутність, внутрішня сила та велич цього звіра?
2. **Доведіть!** На які почуття здатен старий вовк? Чи можна назвати їх людськими? Як ставиться до Лобо оповідач? Доведіть свою відповідь.
3. Схарактеризуйте оповідача та його ставлення до природи. Обґрунтуйте відповідь прикладами з тексту.
4. **Подискутуйте!** Сетону-Томпсону часто дорікали, що він закінчив оповідання загибеллю вовка. На це письменник відповідав, що почуття, які викликають вовк і мисливець у фіналі твору, мають допомогти читачеві зрозуміти його зміст. Отож обговоріть з товаришами такі питання:

- Чи був оповідач гідним суперником Лобо?
- Чи можна назвати їхній двобій чесним?
- Кому із супротивників ви співчуваєте? Чому?
- Чи вважаєте ви перемогу мисливця над вовком беззастережною? Чому?
- Як ви зрозуміли фінал твору?

5. Пофантазуйте! Запропонуйте свої варіанти назви оповідання «Лобо – володар Курумпо». Прокоментуйте їх. На якій думці автора вони мали б наголошувати?

Бажаєте більше дізнатися про життя тварин? Скористайтесь «Літературним навігатором». Його рубрика «Книжка за книжкою» підкаже вам, які твори Сетона-Томпсона треба для цього прочитати.

● ● ● ● ● ● ● **Книжка за книжкою** ● ● ● ● ● ● ● ➡

«Доміно. Історія одного чорно-бурого лиса». У цій повісті письменник розповідає історію чорно-бурого лиса на прізвисько Доміно. Ще дитинчам він вирізнявся з-поміж інших лисенят спритністю й розумом. А коли подорослішав, став найкращим серед лисів своєї місцевості. Жоден з них не міг перевершити Доміно в красі, силі, хитрості й сміливості. Та був у Доміно запеклий ворог – собака Гекла. Гекла постійно полювала на лиса, але схопити його не могла. Проте якось вони зішлись в смертельному двобої...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. На скільки частин поділено повість «Доміно»? Розкрийте зміст назви кожної з них.
2. Які особливості поведінки лисиць та інших тварин зображує в цьому творі письменник?

3. Визначте основні риси характеру Доміно. Доповніть відповідь прикладами з твору.
4. Кому із супротивників симпатизує автор – Доміно чи Геклі? А ви? Поясніть чому.

«Снап. Історія бультер'єра». Головним героєм цього невеличкого оповідання є бультер'єр на прізвисько Снап. Оповідач отримав його в подарунок від шкільного товариша, схильного до жорстких жартів. Записка, що

докладалася до посилки з песиком, містила кілька речень: *«Надсилаю тобі чудове щеня. Будь з ним ввічливим. Так безпечніше»*. Щойно Снапа було випущено з коробки, він показав свою вдачу, гнівно кинувшись на нового господаря. Кілька днів оповідач витратив на те, щоб перетворити маленького, але грізного песика на відданого товариша. Снап був відчайдушно сміливим. Здавалося, він узагалі не відчував страху. Саме тому оповідач вирішив скористатися допомогою бультер'єра в полюванні на вовків...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як оповідачеві вдалося приборкати Снапа?
2. Чим відрізнявся Снап від інших собак?
3. Як повадився бультер'єр під час полювання на вовків?
4. Із чим письменник порівнює Снапа в сцені полювання? Розкрийте зміст цього порівняння.

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

ОБРАЗИ Й КАРТИНИ ПРИРОДИ В РІЗНИХ ВИДАХ МИСТЕЦТВА

У той час, коли Джон Кітс оспівував «поезію» рідної землі у віршах, його талановитий співвітчизник **Джон Констебл (1776–1837)** увічнював її в чудових живопис-

них полотнах. До цього художника в англійському малярстві природа була лише тлом для зображуваних сцен і постатей. Констебл же зробив її головною темою своєї творчості.

Дж. Констебл. Дедхемська долина

Митець не змальовував вишуканих краєвидів. Його увагу привертали непоказні, на перший погляд цілком звичайні куточки рідного краю. Саме в них, на переконання художника, варто було шукати первісну красу та щиру поезію.

Аби досягти точності в зображенні природи, Констебл читав наукові праці й підручники з природознавства, консультувався з ученими-ботаніками. Та головним своїм учителем він вважав саму природу, а тому й намагався якомога більше писати її «з натури». Пояснюючи, чим є для нього живопис, художник

наголошував: *«Живопис – це синонім відчуття. Я радше відчуваю, ніж бачу веселку, іскрясте світло й свіжість, зливу, що віддаляється, чи яскраве сонце, яке піднімається над обрієм... Схід сонця – ось що таке живопис!»*.

Відкривачем одухотвореного пейзажу в німецькому малярстві став **Каспар Давід Фрідріх (1774–1840)**. Щодо картин цього художника мистецтвознавець Марк Депюті зазначав: *«Вони увиразнюють душевне напруження людини, яка усвідомлює себе лише маленькою часточкою світобудови... Мистецтво Фрідріха демонструє нам переваги природи над людиною, закликає захоплюватися її величчю й досконалістю»*.

До речі, картини Фрідріха високо оцінював Гете. У 1805 р. поет організував у Веймарі конкурс «Друг мистецтва», і Фрідріх надіслав туди кілька своїх робіт. Гете відразу помітив талант молодого художника. Він особисто вручив Фрідріху головний приз конкурсу й назвав його видатним діячем німецького мистецтва.

К.Д. Фрідріх. Гора Вацманн

1. Розгляньте репродукцію картини Констебла «Дедхемська долина». Як на ній передано настрій ранкового пробудження природи? Зверніть увагу на те, як побудована картина: дерева зображено на передньому плані, а долина, якою тече звивиста річка, губиться за обрієм. Чого досягає художник такою побудовою?

2. Розгляньте репродукцію картини Фрідріха «Гора Вацманн». Що зображено на її передньому плані? Як змінюються пейзаж і кольори на задньому плані? Як художник передає величний спокій природи? Чи може бути ця картина ілюстрацією до вірша Гете «Нічна пісня мандрівника»? Обґрунтуйте свою думку.

Цікавий варіант перекладу «Нічної пісні мандрівника» належить видатному поетові **Михайлу Юрійовичу Лермонтову (1814–1841)**. Його вірш, що є вільною варіацією на тему гетевського твору, визнано шедевром російської лірики XIX ст.

Прочитайте вірш Лермонтова і порівняйте його з українським перекладом «Нічної пісні мандрівника», виконаним Миколою Бажаном (с. 125).

Михайло Лермонтов

ИЗ ГЁТЕ

Горные вершины
Спят во тьме ночной;
Тихие долины
Полны свежей мглой;
Не пылит дорога,
Не дрожат листы...
Подожди немного,
Отдохнёшь и ты.

Чимало віршів з «Книги пісень» Гейне було покладено на музику відомими композиторами. Зокрема, – Робертом Шуманом, Францом Шубертом, Йоганнесом Брамсом, Петром Чайковським та іншими. Такий інтерес до збірки німецького поета з боку представників музичного світу цілком зрозумілий. Адже вміщені в ній вірші, відповідно до загальної назви, вирізняються надзвичайною мелодійністю. Значною мірою це зумовлено не лише особливостями поетичного обдаровання Гейне, а й міцним зв'язком з німецькою народнопісенною традицією. Не випадково деякі з творів поета набули популярності народних пісень.

Тема природи в різні пори року втілювалася в доробку багатьох композиторів. Деякі з них навіть створили «музичний портрет» повного календарного року. До найвідоміших з таких творів належать цикл скрипкових концертів¹ «Чотири пори року» **Антоніо Вівальді (1678–1741)** та цикл фортепіанних п'єс «Пори року» **Петра Ілліча Чайковського (1840–1893)**.

Цикл «Чотири пори року» Вівальді об'єднує концерти «Весна», «Літо», «Осінь», «Зима». Кожен із цих творів складається з трьох частин (за кількістю місяців) і супроводжується віршем, який визначає настрій певної пори року. Вважається, що ці поезії належать самому композитору. Загалом цикл вражає багатством і розмаїттям музичних картин природи. Знайшлося тут місце й «жартам»: Вівальді майстерно відтворив гавкіт собак, дзижчання мух, ревіння звіра, виття хуртовини...

Водночас пори року у Вівальді набувають ширшого значення. Вони співвідносяться з чотирма періодами людського життя (дитинство, молодість, зрілість, старість), чотирма сторонами світу та чотирма частинами Італії. Завдяки своїй мистецькій досконалості цикл італійського композитора зажив слави неперевершеного шедевра світової музичної класики.

Фортепіанний цикл «Пори року» Чайковського – це серія витончених музичних замальовок, які охоплюють окремі миттєвості життя природи й народу Росії. Поруч із особливостями природного світу (п'єси «Білі ночі», «Пролісок», «Пісня жайворонка») у циклі відображено давні російські обряди («Масляна», «Святки»), селянську працю («Жнива», «Пісня косаря»), традиційні розваги («Полювання», «На трійці»).

1. Прослухайте концерт Вівальді «Весна» із циклу «Чотири пори року». Які картини навіює вам ця музика?
2. Прослухайте п'єсу «Пісня жайворонка» із циклу «Пори року» Чайковського. Визначте в ній дві музичні теми. Схарактеризуйте їх. Який настрій навіює вам цей твір?
3. Які музичні весняні пейзажі ви обрали б для супроводу виразного читання вірша Гейне «Задзвени із глибини...»? Поясніть свій вибір.

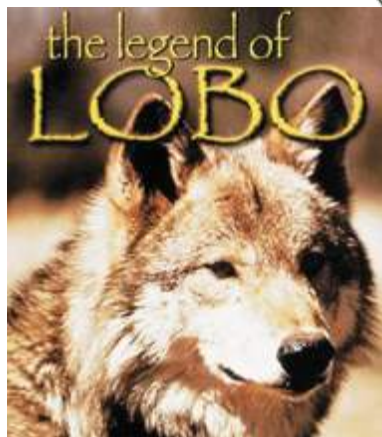

На основі оповідання Сетона-Томпсона «Лобо» було створено кілька екранізацій. Так, 1962 р. в США вийшла стрічка «Легенда про Лобо», у якій поєдналися особли-

¹ Концерт – тут: великий музичний твір для одного інструмента, що виконується в супроводі оркестру.

вості науково-популярного й художнього кіно. Замальовки з життя вовків доповнено в ній музичними вставками – піснями завойовників Дикого Заходу. Фільм не лише ознайомлює глядачів із цікавими відомостями про життя та вдачу вовків, а й навчає їх любити й поважати природу.

Ідею любові до природи ще виразніше втілено в другій кіноверсії оповідання Сетона-Томпсона, створеній у Великій Британії 2007 р. Назва фільму – «Лобо. Вовк, який змінив Америку» – відбиває думку його авторів про те, що викладена канадським письменником історія загибелі вовка вплинула на ставлення людей до природи, змусивши їх усвідомити відповідальність за долю кожного представника тваринного світу.

Постер кінофільму
«Легенда про Лобо»
(режисери Дж. Алгар,
Дж. Коуффер, 1962 р.)

Перегляньте одну з кіноверсій оповідання «Лобо – володар Курумпо» і порівняйте її з прочитаним твором. Висловіть свою думку з приводу цієї екранізації.

Тідсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Назвіть автора вірша «Про коника та цвіркуна».
2. Хто такий Лобо?
3. Назвіть характерні ознаки віршованого твору.

Другий рівень

1. Чому Лобо вважали володарем Курумпо?
2. Що таке пейзажна поезія? Наведіть відповідні приклади.
3. Що таке рима і ритм? Наведіть відповідні приклади.

Третій рівень

1. У якому вірші є рядок «Поезія землі не вмере ніколи»? Якого змісту набуває ця думка у творі?
2. Як мисливцям вдалося зловити Лобо? Які риси характеру вовка розкрилися в цьому епізоді?
3. Дайте визначення епітета. Наведіть приклади з прочитаних творів.

Четвертий рівень

1. У чому полягає правдивість зображення життя природи у творах Сетона-Томпсона? Обґрунтуйте відповідь прикладами з прочитаного оповідання канадського письменника.
2. Визначте основну думку поезії Гете «Нічна пісня мандрівника».
3. Визначте настрій вірша Гейне «Задзвени із глибини...». Обґрунтуйте відповідь прикладами з тексту.

Для книголюбів

1. У чому, на вашу думку, полягають труднощі написання реалістичних творів про тварин?
2. **Пофантазуйте!** Придумайте епітети до образів вершин, вітру та бору з вірша «Нічна пісня мандрівника».
3. Підготуйте виступ на тему «*Поезія Г. Гейне в перекладах Лесі Українки*».

Теми письмових робіт

1. «Поетичні картини природи (за вивченими віршами)».
2. «Незвичайний вовк Лобо».
3. «Мій улюблений літературний твір про природу».

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

СВІТ
ДИТИНСТВА

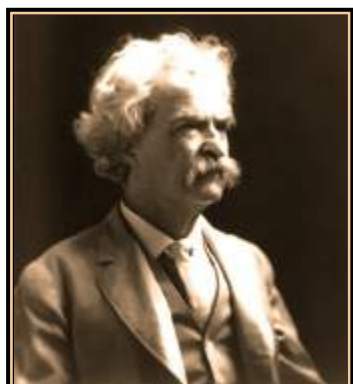
РОЗДІЛ 1

НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ ЗВИЧАЙНОГО БЕШКЕТНИКА

Літературна розминка

1. Як ви розумієте слово «пригода»? Наведіть приклади творів літератури, кіно та мультиплікації, у яких зображено пригоди дітей.
2. Які риси характеру зазвичай мають герої пригодницьких творів?

Марк Твен
(Семюел Ленгхорн
Клеменс)
(1835–1910)

Творами, що розповідають про пригоди Тома Соєра та його друга Гекльберрі Фінна, от уже понад сто років захоплюються хлопчики й дівчатка з усього світу. У них панує атмосфера щирого сміху, дух внутрішньої свободи й романтики.

Цікаво, що описані в цих книжках кумедні й зворушливі історії про веселі, а часом і небезпечні витівки двох американських хлопчаків, не були цілковитою вигадкою автора – відомого американського письменника Марка Твена. Адже більшість пригод, так само як і найважливіші риси вдачі самих героїв, Твен узяв з реального життя.

Справжнє ім'я письменника – Семюел Ленгхорн Клеменс. Народився він у селищі Флорида (штат Міссурі). Коли хлопцеві виповнилося чотири роки, його родина перебралася до містечка Ганнібал, що на березі Міссісіпі. Саме це містечко згодом було описане в книжках про Тома Соєра та Гека Фінна.

У дванадцятирічному віці Сем утратив батька. Змушений самотужки заробляти на життя, хлопець влаштувався на роботу в друкарню: спершу був учнем майстра, потім – складачем. Згодом Марк Твен жартував, що саме ці обставини підштовхнули його до літературної діяльності: працюючи з книжками, він, мовляв, навчився непогано в них розбиратися й просто-таки не міг не стати літератором. У сімнадцять років майбутній письменник вирушив мандрувати Америкою.

Довідка Кота Ученого

Під час однієї з подорожей Семюел познайомився з лоцманом на ім'я Біксбі. Той так захоплено розповідав про свої морські пригоди, що юнак вирішив також стати моряком. Чотири роки він прослужив лоцманом на пароплаві, який курсував уздовж Міссісіпі. До речі, саме тоді й виник його псевдонім¹: «Марк-твен!²» – вигукували матроси, пересвідчившись, що глибина річки сягає двох морських сажнів, тобто в тому, що мілини немає і судно може просуватися призначеним курсом. Зачарований красою Міссісіпі письменник згодом не раз змальовував цю величну річку у своїх творах. ~

Чимало пригод пережив Марк Твен перш ніж узятися за перо. Йому випало брати участь у Громадянській війні, що спалахнула в США 1861 р., був він і шукачем золота, щоправда, невдатним. Тим часом удача чекала його на шляху до творчості.

Першим літературним успіхом Твена стало невеличке оповідання «Знаменита стрибуха жаба з Калавераса». Повною ж мірою його письменницький талант розкрився в *повісті* «Принц і злидар» та *романі* «Янки з Коннектикуту при дворі короля Артура».

Словник Мудрої Сови

Повість – прозовий твір, який має більший, ніж оповідання, обсяг. У повісті зазвичай змальовано низку подій із життя головного героя й детально зображено пов'язаних з ним другорядних персонажів.

¹ Псевдонім – вигадане ім'я чи прізвище, яким користуються письменники, журналісти, актори та інші замість власного.

² Марк-твен – з англійської буквально: мірка-два.

Роман – великий за обсягом прозовий твір, у якому на тлі суспільних подій зображено значну частину життя головного героя або його долю в цілому. У романі діє багато персонажів, і не всі вони пов'язані з головним героєм.

Ф. Хаббард.

Пам'ятник Тому Соєру
та Геку Фінну в Ганнібалі

Найбільшу славу Марку Твену принесли твори «Пригоди Тома Соєра» та «Пригоди Гекльберрі Фінна». Обидва вони – виразно «американські», адже детально й точно відтворюють американську дійсність кінця XIX ст. Працюючи над ними, Твен спирався на історії, почуті від фермерів, золотошукачів, лісорубів, матросів, інших людей з народу. Та й головні герої цих творів – втілення характерних особливостей «американської вдачі». Том Соєр і Гек Фінн, які вирізняються заповзятливістю, енергійністю й вірою в щасливий випадок, нагадують перших

переселенців, що обживали землі Північної Америки. Водночас ці персонажі мають душевні якості, близькі їхнім ровесникам з усього світу, що сприяє великому читацькому успіху книжок про їхні пригоди.

Літературна кухня

*У чому полягає секрет популярності
«Пригод Тома Соєра»?*

«Пригоди Тома Соєра» підкорюють своєю життєрадісною атмосферою. Насамперед вона виявляється в численних жартах і розіграшах Тома, у його дивовижній здатності знаходити кумедні моменти в буденних ситуаціях і перетворювати будь-яку справу на захопливу гру. Водночас ця атмосфера має глибше коріння. Вона заснована на впевненості Тома та його приятеля Гека у власних силах, у їхній вірі в щасливу долю, а також на переконанні самого автора в непереможності добра, справедливості й шляхетності. У цьому полягає глибока людяність твору Марка Твена.

Важливо, що Тома та Гека зображено не лише як типових для пригодницької літератури шибайголов, а й як звичайних хлопчаків. Вони ж бо відчують і страх, і слабкість, і муки каяття. Кожен з героїв має свої звички, забобони, захоплення й мрії. Однак незважаючи на різну вдачу, обое вміють посправжньому дружити. Їхня дружба разом зі щирістю, фантазією, творчим ставленням до життя належить до найзначніших цінностей, які утверджує твір Марка Твена.

Прижиттєва популярність Марка Твена була величезною. Досить сказати, що листи співвітчизників і зарубіжних читачів знаходили його просто за адресою «Америка, Марку Твену». Сьогодні ж є всі підстави стверджувати, що ця популярність витримала найскладніше випробування – випробування часом.

Український мотив

Чи знаєте ви, що під час однієї зі своїх подорожей Марк Твен відвідав Одесу, Ялту й Севастополь? Це – один з «містків», які пов'язують американського письменника з нашою країною. Іншим таким «містком» є українські переклади його книжок. До найкращих із них належить переклад «Пригод Тома Сойєра», здійснений Юрієм Корецьким.

Окрім того, традиції пригод твенівських героїв продовжуються у творчості українських авторів. Зокрема, – у книжках відомого письменника Всеволода Нестайка, визнаного класиком національної дитячої літератури. Його творчість відзначено численними преміями на батьківщині й за кордоном. Найбільшу популярність завоювала книжка Нестайка «Тореадори з Васюківки», до якої увійшли три цікаві історії: «Надзвичайні пригоди Робінзона Кукурузо...», «Незнайомець з тринадцятої квартири...» й «Таємниця трьох невідомих...».

Перевірте себе

1. Назвіть справжнє ім'я письменника Марка Твена. Як виник його псевдонім?
2. Що вам відомо про дитячі та юнацькі роки письменника? Як обставини тих часів вплинули на його творчість?
3. Про що йдеться у творі «Пригоди Тома Сойєра»? Які життєві цінності утверджує в ньому автор?
4. Чим Том і Гек відрізняються від інших героїв пригодницької літератури?
5. Дайте визначення понять «повість» і «роман».

(Уривки)

~ У маленькому американському містечку Санкт-Петербурзі¹, розташованому на мальовничому узбережжі Міссісіпі, живе невгамовний бешкетник Том Сойєр. Витівки хлопчика завдають чималого клопоту тітоньці Поллі, у домі якої він виховується. Одного літнього ранку тітонька доручила Томові побілити паркан... ~~~~~

Розділ другий

Чудовий маляр

Настала субота. Ранок видався ясний і свіжий. Життя вирувало. Кожне серце співало, а якщо серце було ще й молоде, то з уст зривалася пісня. В усіх людей усміхнені лиця, усі йшли весело. Цвіли акації, наповнюючи п'янким запахом повітря.

Кардівська гора, що височіла над містом, зазеленіла, здаля вона здавалася чудовою привабливою країною, повною миру та спокою.

Том з відром вапна та довгою щіткою вийшов на вулицю. Він глянув на паркан, і навколишня радість природи поблякла, душу його оповив глибокий смуток. Тридцять ярдів дерев'яного паркану в дев'ять футів² заввишки! Життя здалося йому безглуздом, а існування – важким тягарем. Зітхаючи, він умочив щітку в вапно й провів нею по верхній дошці. Знову умочив, ще раз провів і спинився: яка мізерна ця біла смужка порівняно з неосязним нефарбованим парканом. (...)

Однаке енергії в Тома вистачило ненадовго. Він згадав, як збирався весело провести сьогоднішній день, і смуток його побільшав. Невдовзі хлопці, вільні від будь-якої роботи, вийдуть гуляти й розважатися. Вони, звісно, гратимуться і глузуватимуть з нього, що йому доведеться так важко працювати! Його вогнем палила сама вже думка про це. Він дістав усі свої скарби і став оглядати їх: уламки іграшок, мармурові кульки, всілякий мотлох – цього не вистачить, щоб купити собі хоч півгодини

¹ У США існувала традиція давати маленьким провінційним містечкам назви великих міст світу. Інколи такі назви отримували відразу декілька містечок. Так, у США є кілька Парижів, Константинополів, Афін, Венецій тощо.

² Фут – міра довжини, що дорівнює приблизно тридцять з половиною сантиметрів.

цілковитої волі. Він засунув своє злиденне багатство в кишеню й відмовився від думки підкупити товаришів. У цю важку й безнадійну хвилину його раптом окрило натхнення – не що інше, як натхнення, геніальна, блискуча думка.

Він узяв щітку і спокійно почав працювати. Ось удалині з'явився Бен Роджерс. Кепкувань цього хлопця Том боявся найбільше. Бен не йшов, а підстрибував і пританцьовував. Це означало, що на серці в нього легко і що він багато чекає від нинішнього дня. Він гриз яблуко, а в проміжках голосно гудів і дзвінко кричав: «Дінь-дон-дон, дінь-дон-дон», бо вдавав із себе пароплава. Підійшовши ближче, Бен притишив хід, зупинився посеред вулиці, повільно завернув, нахилився і почав обережно повертатися, адже він – пароплав «Велика Міссурі», що сидить на дев'ять футів у воді. (...)

Том білів далі й не звертав ніякісінької уваги на пароплав. Бен отетерів на хвилинку, а потім ледве спромігся сказати:

– Гі-гі! Таки спіймався!

Але відповіді не було. Том кинув погляд митця на свій останній мазок, потім ще раз легенько торкнув щіткою паркан і знову оглянув наслідки. Бен підійшов і став поряд. У Тома слинка потекла, коли побачив яблуко, але він знову взявся до роботи.

Нарешті Бен сказав:

– Що, голубе, тебе змусили працювати?

– Га, це ти, Бене? Я й не помітив!

– Слухай, я йду купатися. Тобі, мабуть, теж хочеться, га? Але, звичайно, не можна, бо тобі треба працювати. Інакше пішов би купатися.

Том зневажливо глянув на хлопця й сказав:

– Що ти називаєш роботою?

– А хіба це не робота?

Том оглянув паркан і недбало промовив:

– Кому робота, а кому й ні. Одне тільки знаю: Томові Соєру вона до вподоби.

– Чи не хочеш ти часом сказати, що це дуже приємно?

Кадр з кінофільму
«Пригоди Тома Соєра
та Гекльберрі Фінна»
(режисер С. Говорухін, 1981 р.)

Щітка рухалася далі.

– Приємно? А що ж тут неприємного? Хіба щодня щастить білити паркани?

Це обернуло все по-новому. Бен перестав гризти яблуко. Том м'яко водив щіткою вгору і вниз, відходив трохи, щоб помилуватися, підмазував то тут, то там, критичним поглядом окидав зроблене. Бен стежив за кожним його рухом і дедалі більше зацікавлювався.

Нарешті Бен не витримав:

– Слухай, Томе, дай я трохи побілю.

Том замислився, ладен був погодитися, але потім передумав:

– Ні, Бене, нічого не вийде. Бачиш, тітка Поллі надто вже дбає про цей паркан: адже він виходить на вулицю. Коли б це в дворі – то інша річ, але тут треба фарбувати дуже й дуже дбайливо. Я вважаю, що навряд чи знайдеться хоч хтось один на тисячу, навіть на дві тисячі хлопців, хто може це зробити як слід.

– Невже? Дай я тільки спробую трішечки. Я б тобі дав, аби ти був на моєму місці. Дай, Томе!

– Бене, я б залюбки, слово честі. Але тітка Поллі... Знаєш, Джим уже просив, але вона не дозволила йому. Сід¹ теж просився – не пустила й Сіда. Тепер ти сам бачиш, що я не можу тобі довірити цю роботу. Почнеш фарбувати паркан, і що-небудь вийде не так...

– Та що ти, Томе! Я старатимусь. Мені б тільки спробувати! Слухай: я тобі дам серединку ось цього яблука.

– Ну, гаразд! Проте ні, Бене, краще не треба. Я боюсь...

– Я тобі дам усе яблуко. Все, що лишилось.

Том віддав щітку, на його обличчі виписувалась нехіть, зате в серці буяла радість. І поки колишній пароплав «Велика Міс-сурі» працював та обливався потом на осонні, сам художник сидів на діжці в холодку, дригав ногами, уминав яблуко й міркував, як спіймати нових простаків. А їх не бракувало: хлопці з'являлися щохвилини. Вони приходили поглузувати, але залишалися білити. Тим часом Бен утомився. Том продав наступну чергу Біллі Фішеру за зовсім нового повітряного змія. А коли й Фішерові забракло сил, Джонні Міллер купив собі місце за дохлого пацюка зі шворкою, щоб крутити його в повітрі. І так

¹ Сід – молодший зведений брат Тома, слухняний і вдавано ввічливий. Він постійно стежить за Томом, жаліється на нього тітоньці Поллі й завдає хлопцеві неприємностей.

далі, і так далі, година за годиною. Із злидаря, яким Том був уранці, опівдні він перетворився на багатія, що купався в розкошах. Крім тих речей, про які говорилося, він мав ще дванадцять мармурових кульок, сюрчок, шматочок синього скла від пляшки, щоб дивитися крізь нього, гармату, зроблену з котушки для ниток, ключ, яким нічого не можна було відімкнути, шматок крейди, скляний корок від карафки, олов'яного солдата, двох пуголовків, шість тріскавок, однооке кошеня, мідну ручку від дверей, собачий нашийник, – собаки, правда, не було, ручку від ножа, чотири апельсинові шкуринки і стару поламану раму од віконця на горіщі. Він прегарно провів час у великім товаристві, нічого не робив, а на паркані з'явився аж потрійний шар вапна! Аби в Тома було вапна більше, він розорив би всіх хлопців у містечку.

Отже, жити на світі не так уже й погано. Сам того не відajući, Том відкрив великий закон, який керує вчинками людей, а саме: коли хлопчикові або дорослому забагнеться чогось, треба, щоб цього нелегко було досягти. (...)

~ Повернувшись додому, Том доповів тітці, що виконав доручення. Вона йому не повірила, проте, оглянувши паркан, була вражена. ~

Літературний практикум

1. Перечитайте початок розділу «Чудовий маляр». Як у ньому передано життєрадісний, світлий настрій літнього ранку? Прочитайте відповідні рядки твору.
2. З яким почуттям Том узявся до роботи? Чому?
3. Як героєві вдалося залучити до побілки паркана інших дітлахів? Який «великий закон», що керує вчинками людей, він відкрив? Прочитайте відповідні рядки.
4. Які ситуації чи деталі з розділу «Чудовий маляр» вас розсмішили? Чому?

Розділ шостий

Том знайомиться з Беккі

(...) Невдовзі Том зустрівся з Гекльберрі Фінном, сином місцевого п'янички. Всі матері в містечку ненавиділи Гекльберрі і водночас боялися, бо це був ледащо, поганий, невихований хлопчисько, який не визнавав ніяких законів. І ще тому, що всі діти заздрили йому, були в захопленні від нього і намагалися наслідувати його в усьому. Том, як і всі інші хлопці з «поряд-

них родин», заздри́в Гекльберрі, бо той міг цілий день нічого не робити. Томові теж було суворо заборонено гратися із цим голодранцем. Саме тому він, коли міг, грався з ним. Гекльберрі одягався в недоноски з плеча дорослих людей; одяг його всякої пори року цвів різнокольоровими плямами і звисав лахміттям. Його бриль – цілковита руїна величезних розмірів, від крис якого вирвано чималий шмат у вигляді півмісяця; куртка, у ті рідкісні дні, коли він її одягав, сягала аж до п'ят, а задні гудзики метлялися значно нижче спини; штани висіли на одній підтяжці і ззаду теліпалися величезним порожнім мішком, хльоскали по грязюці, коли він забував їх підкачати.

Гекльберрі був вільний птах. Він блукав, де йому заманеться, в погожу годину ночував десь на чужому ганку, а в негоду – в порожніх діжках. Йому не треба було ходити ні до школи, ні до церкви, він нікого не слухав, бо не мав над собою господаря. Він міг ловити рибу, чи купатися, коли й де йому заманеться, і сидіти у воді, скільки хочеться. Лягав спати він, коли хотів. Навесні перший з усіх хлопців починав ходити босий, а восени взувався останній. Йому не треба було ні митися, ні одягати чисту білизну, а лаятися він умів напрочуд. Словом, цей хлопець мав усе, що надає смак життю... Так думали всі вимучені, сковані по руках і ногах «добре виховані» хлопці з «порядних родин» у містечку.

Том привітав романтичного волоцюгу:

– Гей, Гекльберрі! Здоров!
– Здоров і ти, коли хочеш...
– Що це таке в тебе?
– Дохла кішка.
– Дай подивитися, Геку! Ач, зовсім уже залякла. Де ти її взяв?

– Купив в одного... у хлопця.
– Скільки заплатив?
– Синій квиток і бичачий пузир... я його поцупив на різниці.
– А де ти дістав синій квиток?
– Купив у Бена Роджерса два тижні тому... за батіжок.
– Слухай, Геку, а на що годиться дохла кішка?
– На що годиться? Бородавки виводити.
– Та ну? Я знаю кращий засіб.
– Б'юсь об заклад, не знаєш. Який це засіб?
– Гнила вода.
– Гнила вода? Нічого вона не варта, твоя гнила вода.

-
- Нічого не варта?! А ти її коли-небудь пробував?
 - Ні, я не пробував. А Боб Таннер – той пробував.
 - А хто тобі сказав?

– Бачиш, він казав Джефові Течеру, а Джеф казав Джонні Беккеру, а Джонні казав Джиму Холмсу, а Джим казав Бену Роджерсу, а Бен казав одному негрові, а негр сказав мені. От і знаю.

– Ну й що з того? Всі вони брешуть. Принаймні всі, крім негра, я його не знаю. Нісенітниця! Тепер ти мені скажи, Геку, як Боб Таннер робив це?

– А так: він узяв та й засунув руку в гнилий пень, де була дощова вода.

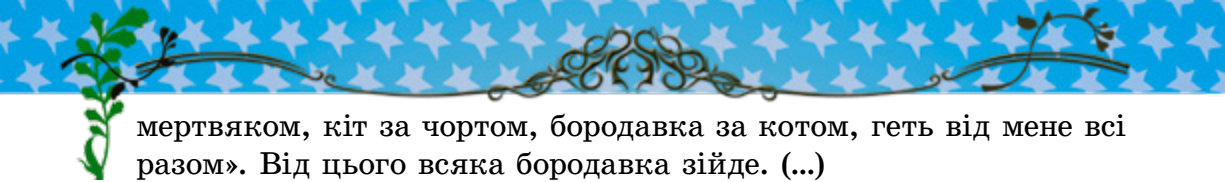
- Вдень?
- Авжеж.
- І стояв обличчям до пенька?
- Ага. Ніби так.
- І казав він щось при цьому?
- Мабуть... Не знаю.

– Отак! А ще захотів виводити бородавки гнилою водою, коли берешся за діло таким безглуздим способом. Ні, так нічого путнього не буде. Треба піти самому в гущавину лісу, подивитися, де є пень з гнилою водою, рівно опівночі стати спиною до пенька, засунути руку в воду і приказувати: «Ячмінь-зерно, ячмінь-зерно, розмелись мукою, гнилі води, візьміть бородавки з собою». А потім, заплющивши очі, швиденько відійти на одинадцять кроків, обернутися тричі довкола, після цього піти додому й нікому нічого не казати, бо коли скажеш – усі чари зникнуть.

– Так, це схоже на правду. Тільки Боб Таннер... він робив не так...

– Та певно, що не так! І тому з усіх хлопців у містечку в нього найбільше бородавок. А коли б він знав, як поводитися з гнилою водою, у нього не було б жодної бородавки. Я сам їх тисячі вивів у себе таким чином, Геку. У мене їх було дуже багато, бо я частенько граюся з жабами. А то я ще виводжу їх гороховим стручком. (...) Ну, а як же ти вводиш їх дохлою кішкою?

– А ось як: візьми кішку і йди з нею на кладовище, у таке місце, де поховано якусь злу людину. Опівночі прийде чорт, а може, й два-три, але ти їх не побачиш, тільки почуєш шум вітру, принаймні почуєш, як вони розмовлятимуть. Коли вони потягнуть чолов'ягу геть, жбурни їм навздогін кішку і приказуй: «Чорт за

мертваком, кіт за чортом, бородавка за котом, геть від мене всі разом». Від цього всяка бородавка зійде. (...)

– Слухай, Геку, коли ти думаєш пробувати з кішкою?

– Цієї ночі. Думаю, чорти цієї ночі неодмінно прийдуть до старого Вільямса.

– Та його ще в суботу поховали, Геку. Вони вже, мабуть, викрали його в суботу вночі.

– Що ти таке кажеш? Як вони могли його викрасти до півночі? А опівночі вже була неділя. У неділю чорти не дуже люблять шльондрати по землі.

– Це правда. Я й не подумав. А мені можна з тобою?

– Звичайно, якщо не боїшся.

– Отакої! Боюсь! Ти нявкнеш під вікном?

– Добре... І ти нявкни у відповідь, якщо тобі можна буде вийти. А то минулого разу я нявкав під вікнами, поки старий Гейс не почав жбурляти в мене камінці й кричати: «Чорти б забрали цю кішку!». За такі слова я йому цеглиною вибив шибку, тільки нікому не кажи!

– Тієї ночі я не міг тобі нявкати, бо за мною стежила тітка. Але тепер я таки нявкну. Слухай, Геку, що це в тебе таке?

– Нічого особливого – кліщ.

– Де ти його взяв?

– У лісі.

– Що візьмеш за нього?

– Не знаю. Я його не збирався продавати.

– Як знаєш. Та й кліщ такий малесенький.

– Ну, ще б пак! Чужого кліща кожен може лаяти. А я ним задоволений. Для мене і цей кліщ добрий.

– Та кліщів у лісі хоч греблю гати! Я б їх тисячу назбирав, аби захотів.

– Чого ж ти їх не назбираєш? Ага! Сам знаєш, що не вдасться. Я тобі скажу, що цей кліщ дуже ранній – перший кліщ, якого я бачив цього року.

– Слухай, Геку, я тобі дам за нього свого зуба.

– Покажи.

Том дістав папірець, обережно розгорнув його. Гекльберрі уважно розглянув зуба. Спокуса була дуже велика. Нарешті він спитав:

– Справжній?

Том підняв верхню губу й показав порожнє місце.

– Гарзд, – сказав Гекльберрі. – Отже, по руках!

Том поклав кліща в коробочку з-під пістонів, де ще недавно був жук, і хлопці розійшлися, причому кожен почував себе багатшим, ніж перед тим. (...)

Попрощавшись із Геком, Том вирушив до школи. Учитель добряче відлупцював його за спізнення, а потім наказав сісти поруч із новенькою ученицею. Дівчинка, що звалася Беккі Течер, одразу сподобалася Томові. Щоб показати свою прихильність, хлопчик пригостив її перси-ком. А потім на грифельній дошці намалював для неї будиночок. І, зрештою, на тій-таки дошці написав: «Я вас люблю». Беккі вдала, що розсердилась...

Розділ дев'ятий

Трагедія на цвинтарі

Уночі Том і Гек потайки пішли на цвинтар, аби випробувати «рецепт» лікування бородавок за допомогою дохлої кішки.

(...) Старовинне кладовище було на пагорку, милі за півтори від містечка. Старий дощаний паркан, що оточував його, місцями повалився всередину, місцями – назовні, але ніде не стояв рівно. Усе кладовище поросло травою й бур'яном, старі могили осіли. Пам'ятників не видно, над могилами бовваніли гнилі старі дошки, заокруглені вгорі, сточені червою й похилені до землі, шукаючи підпори і не знаходячи її. «Вічна пам'ять такому-то...» – було написано колись на дошках, але на більшості з них написів не можна прочитати навіть удень.

Тихий вітер жалібно стогнав між деревами, і Том боявся, що це, мабуть, душі померлих ремствують на неспокій. Хлопці говорили мало і тільки пошепки, бо час, місце, навколишня урочистість і тиша гнітили їх. Вони знайшли свіжу могилу, яку шукали, і стали за кілька кроків від неї, біля трьох великих ясенів.

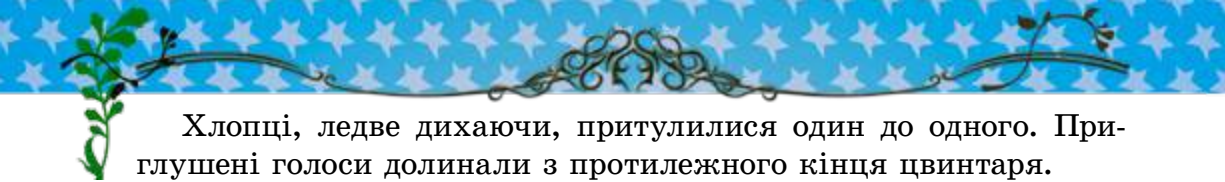
Чекали вони, як їм здавалося, дуже довго. Десь крикнула сова, і тільки цей звук порушив мертву тишу. Томові ставало дедалі моторошніше, йому хотілося щось сказати. Відтак він не витримав:

– Геккі, як ти думаєш, – почав він пошепки, – мертві не розсердяться, що ми тут?

Гекльберрі прошепотів у відповідь:

– Не знаю! А моторошно тут. Правда?

– Атож! (...)

Хлопці, ледве дихаючи, притупилися один до одного. Приглушені голоси долинали з протилежного кінця цвинтаря.

– Дивись! Глянь туди! – прошепотів Том. – Що це таке?

– Це диявольський вогонь! Ой, Томе, страшно!

У темряві з'явилися якісь невиразні постаті. Перед ними гойдався старовинний бляшаний ліхтар, розсипаючи по землі іскорки світла. Гекльберрі, тремтячи, прошепотів:

– Це, мабуть, чорти. Аж три! Томе, ми пропали. Ти вмієш молитися?

– Спробую. Але ти не бійся, вони нас не зачеплять. «Отче наш, іже еси...» – почав Том вечірню молитву.

– Тс-с!

– Що таке, Геку?

– Це люди! Принаймні один із них. У нього голос Мефа Поттера.

– Невже?

– Найправедніша правда. Лежи й не дихай. Він нас не помітить, бо, як завжди, п'яний. Я знаю.

– Гаразд. Я буду тихо. Ось вони стали. Щось шукають. Не можуть знайти. Ось знову йдуть сюди. Ач, як біжать. Знову ближче. Тепер далі. А зараз ідуть просто на нас. Слухай, Геку, я знаю голос другого: це індіанець Джо!

– Ну, звичайно, це клятий метис¹! Мабуть, краще, аби то були чорти. І чого їм тут треба, хотів би я знати?

Шепіт урвався, бо трое людей дійшли до могили й зупинилися неподалік від того місця, де сховалися хлопці.

– Ось тут, – сказав третій і підняв ліхтар, від чого світло впало на його обличчя. Це був молодий лікар Робінзон.

Поттер та індіанець Джо несли ноші, мотузку й дві лопати. Вони поклали ноші на землю й почали розкопувати могилу. Лікар поставив ліхтар у головах могили, сам сів на землю й притупився спиною до одного з ясенів. Він був так близько, що хлопці могли доторкнутися до нього.

– Швидше, швидше, – квапив він. – Щохвилини може зійти місяць.

Ті буркнули щось у відповідь і копали далі. Якийсь час чути тільки стукіт лопат та одноманітне й сумне гупання землі й піску, що їх викидали на поверхню з ями. Нарешті одна лопата наткнулася на труну, і за одну-дві хвилини копачі витягли

¹ Метис – нащадок від шлюбу між представниками різних рас.

домовину нагору... Тими самими лопатами вони скинули віко, витягли труп і зневажливо кинули його на землю. З-за хмар вийшов місяць і освітив бліде лице покійника. Труп поклали на ноші, вкрили ковдрою і прив'язали мотузкою. Поттер витяг великого складаного ножа, відрізав кінець мотузки, що теліпався, і проказав:

– Ну от, костоправе, проклята робота готова. А тепер женіть ще золотого, а то ми його тут і кинемо.

– Точно сказано! – крикнув індіанець Джо.

– Що це означає? – здивувався лікар. – Ви правили гроші наперед, і я заплатив вам сповна.

– Ви заплатили, але в нас є ще й інші рахунки, – сказав Джо, підходячи до лікаря. Той підвівся на ноги. – П'ять років тому я прийшов на кухню до вашого батька, а ви мене вигнали утришії, я просив поїсти, а ви вигнали мене, наче злодія. А коли я присягнувся відплатити вам за це хоч би через сто років, ваш батько запроторив мене до в'язниці, як волоцюгу. Ви думали, я забув? Індіанська кров тече в мені дарма. Тепер ви у мене в руках, і ми з вами поквитаємось, так і знайте!

Він загрозило підняв кулака до обличчя лікаря. Той несподівано одним ударом звалив індіанця на землю. Поттер від подиву впустив ножа й гукнув:

– Гей ви! Що це таке? Не чіпайте мого товариша!

І він кинувся на лікаря. Вони зчепилися, стали молотити один одного, топтали траву й рили землю каблуками. Індіанець Джо скочив на ноги, очі його палали ненавистю, він підняв ножа, випущеного Поттером, і, вигнувшись, наче кішка, почав бігати навколо, шукаючи нагоди вдарити. Раптом лікар схопив дошку з труни Вільямса і так уперіщив нею Поттера, що той повалився на землю. Цієї миті індіанець загнав ножа по саму ручку в груди лікареві. Робінзон захитався і впав на Поттера, заливаючи його своєю кров'ю. Тут хмари затягнули місяця й закрили це жахливе видовище.

Перелякані хлопці притьмом кинулися тікати, не вибираючи дороги.

Коли місяць знову виринув з-за хмар, індіанець Джо в глибокій задумі стояв над двома тілами. Лікар прохрипів щось невиразне, зігхнув разів зо два і вмер. Метис тихо сказав:

– Ми поквиталися. Ну й чорт тебе забирай! – він обшукав кишені вбитого, потім уклав злощасного ножа в розкриту праву руку Поттера й сів на порожню домовину.

Минуло три, чотири, п'ять хвилин... Поттер заворушився й застогнав. Він стиснув у руці ножа, підніс його до очей, здригнувся й випустив додолу. Потім підвівся й сів, відштовхуючи від себе труп лікаря, глянув на нього, каламутним поглядом озирнувся довкола й зустрівся з очима метиса.

- Боже мій, як це сталося, Джо?
- Кепські справи, – сказав той, не здригнувшись.
- Навіщо ти це зробив?
- Я? І не думав.
- Розкажуй! Тут балачками не допоможеш!

Поттер сполотнів і затремтів, мов осиковий лист.

– Я думав, що вже протверезів. Не слід мені було пити ввечері. У мене й досі гуде в голові, – ще дужче, ніж тоді, коли ми йшли сюди. Я наче в тумані, нічого не пригадую. Скажи мені, Джо, по щирості скажи, друже, невже це я його ухекав? Адже я не хотів убивати, у мене й на думці не було, душею й честю присягаюся. Скажи мені, Джо, як це вийшло? О який жах! Він був такий молодий, талановитий...

– Ви зчепилися, він ударив тебе дошкою по голові. Ти впав, а потім підвівся, хитаючись, мов п'яний, схопив ножа й штрикнув його в груди саме тоді, коли він знову бив тебе. Потім ви обидва попадали й лежали, як мертві.

– Ой, я й сам не знав, що роблю. Щоб я крізь землю провалився, коли брешу. Це все від горілки... А я ж ножем навіть орудувати не вмію. Битися бився – це так, але без ножа. Це всі знають... Джо, голубе, будь другом, не видавай мене! Дай слово, що не викажеш, Джо! Я завжди тебе любив, завжди стояв за тебе. Ти сам знаєш... Ти ж нікому не скажеш, нікому не скажеш, Джо?

Нещасний упав на коліна перед убивцею і благально простягнув до нього руки.

– Гаразд, Мефе, ти завжди чесно й щиро повадився зі мною, я тобі віддячу тим самим. Будь певний, слово моє тверде. Тут і говорити більше нема про що.

– Джо, ти просто ангел. Я благословлятиму тебе до останнього дня свого життя, – і Поттер заплакав.

– Ну, годі! Тепер не час рюмсати! Іди он тією дорогою, а я піду цією. Та дивись, слідів за собою не лишай!

Поттер пішов, потім почав бігти. Метис стояв і дивився йому вслід, бурмочучи:

– Якщо він справді здурів від удару й горілки, то не скоро згадає про ножа, а коли й згадає, то буде так далеко, що побоїться вертатися сюди, куряча душа!

Минуло кілька хвилин, і на вбитого, на загорнутий у ковдру труп, на домовину без віка, на розриту могилу дивився тільки місяць з неба. Навколо знову була тиша. (...)

~ Боячись жорстокого індіанця Джо, Том і Гек запрягнулися нікому не розповідати про побачене на цвинтарі. Тим часом поліцейське розслідування показало, що злочин скоїв Меф Поттер. Чоловіка було кинуте до в'язниці. Містечко чекало на суд і найсуворіший вирок для вбивці. Думка про те, що буде покарано невинного, не давала хлопцям спокою. Однак страх перед Джо й вірність клятві були сильнішими за голос сумління...

Розділ двадцять третій

Порятунок Мефа Поттера

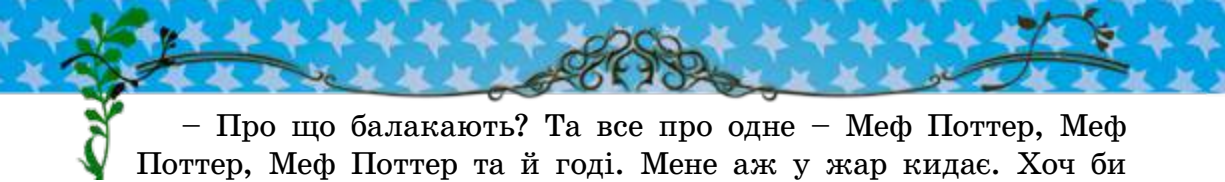
Нарешті дрімотна нудьга в містечку струнулася й дуже сильно. Призначено було день суду над убивцею. Тепер усі про це тільки й говорили. Том не знав, куди сховатися від розмов. Кожен натяк на вбивство змушував його тремтіти, бо нечиста совість підказувала, що такі розмови ведуться тільки для того, аби спіймати його. Правда, він не знав, як люди довідалися, що він дещо знає про вбивство, але міські пересуди не могли не бентежити його. Тома весь час кидало в жар. Він одвів Гека в затишне місце поговорити по щирості. Треба ж було хоч на деякий час дати волю своєму язикові й поділитися з товаришем. Крім того, Том хотів ще раз довідатися, чи Гек не проговорився. (...)

Кадр з кінофільму
«Пригоди Тома Сойера
та Гекльберрі Фінна»
(режисер С. Говорухін, 1981 р.)

~ Том завів розмову з Геком і, переконавшись, що приятель дотримується клятви мовчання, наважився поділитися з ним своїми сумнівами. ~

– А про що балакають, Геку? Я наслухався всячини.

– Про що балакають? Та все про одне – Меф Поттер, Меф Поттер, Меф Поттер та й годі. Мене аж у жар кидає. Хоч би кудись сховатися.

– Отаке й зі мною. По-моєму, він пропаща людина! Йому смерть! А тобі не буває його шкода... іноді?

– Дуже часто... так, дуже часто. Нетямуща він людина. Але ж він і зла нікому не робив. Нікому ніколи. Ловить собі рибку – заробляє, щоб випити. А потім швендяє... Та, Боже мій, адже ми всі такі. Принаймні більшість із нас. Але він дуже добрий: одного разу він дав мені піврибини, а сам голодний залишився. І частенько захищав мене та визволяв з біди!

– А мені він лагодив повітряних зміїв і прив'язував гачки до вудочок. Хотів би я, щоб ми допомогли йому втекти з в'язниці.

– Отакої! Як ми йому допоможемо, Томе? Та це й ні до чого. Він утече, а його спіймають.

– Так, спіймають, це правда. Але я прямо чути не можу, коли вони лають його казна-як, а він зовсім невинний.

– Я теж, Томе. Розумієш, я чув... говорять, що він найкровожерніший убивця в нашому штаті, і дивуються, як це його досі не повісили!

– Весь час отаке говорять. Я чув, казали, що коли суд його виправдає, то його повісять за законом Лінча.

– Так і зроблять, повісять.

Довго говорили хлопці, але розмова їх не заспокоїла. Коли смеркло, вони почали вештатися біля маленької самотньої в'язниці, мабуть, з невиразною надією на якесь диво, що розв'яже всі їхні труднощі. Але нічого не сталося: очевидно, ні ангели, ні добрі чарівниці не зацікавилися нещасним в'язнем.

Хлопці зробили так, як робили частенько й раніше: підійшли до ґрат і дали Поттерові трохи тютюну й кілька сірників. Він сидів на першому поверсі, вартових поблизу не було.

Його вдячність за такі подарунки й раніше бентежила їхню совість. А цього разу вона вразила їх ще дужче. Вони почували себе боягузами й зрадниками, коли Поттер сказав їм:

– Дуже добрі ви до мене, хлопці, ніхто в цьому містечку не жаліє мене. Лише ви. І я не забуду цього, не забуду. Частенько я кажу собі: адже я колись лагодив повітряні змії всім хлопцям, показував їм, де краще ловиться риба, приятелював з ними й допомагав їм, як тільки міг. Тепер усі забули старого Мефа, коли він ускочив у біду. Але Том не забув, і Гек не забув, вони не відцуралися мене, – кажу я, – і я не забуду їх... Ох,

хлопці, вчинив я жахливу річ – був п'яний, з глузду з'їхав... ось воно й сталося... А тепер мене на шибеницю поведуть... І це справедливо, справедливо... Та це й краще, слово честі, краще. (...) А станьте-но один одному на плечі, щоб я міг торкнутися вас. Ось так. Дайте потисну руку – ваші руки пролізуть крізь ґрати, а мої лапи занадто великі. Маленькі рученята, слабенькі, але вони таки здорово допомогли Мефові Поттеру, і ще більше допомогли б, аби тільки могли.

Том повернувся додому геть пригнічений, і сни його цієї ночі були сповнені жаху. Наступні два дні він вештався навколо будинку суду. Якась непереможна сила тягла його всередину, але він змушував себе лишатися на вулиці. Те саме було і з Геком. Вони старанно уникали один одного. Кожен намагався одійти від суду, але завжди тут же повертався. Том уважно слухав усі новини, що їх виносили люди із зали суду, але весь час він чув лише погані вісті: зашморг дедалі тугіше стягувався на шиї бідолашного Поттера. На кінець другого дня в містечку говорили, що свідчення індіанця Джо були незаперечні і що не було жодного сумніву в тому, яким буде вирок присяжних.

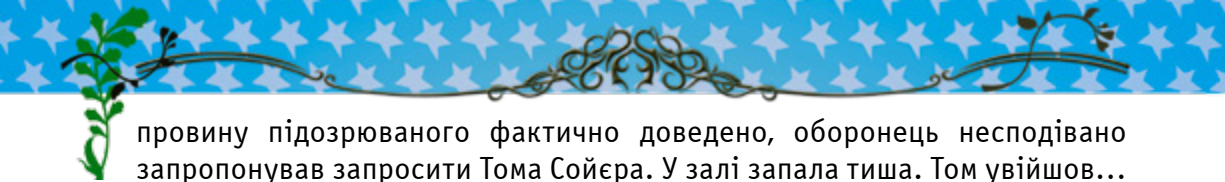
Том повернувся додому пізно ввечері і вліз до спальні через вікно. Він був страшенно схвилюваний і довго не міг заснути. Наступного дня все містечко зранку юрилося біля будинку суду, бо це був вирішальний день. Залу суду заповнили чоловіки й жінки. Нарешті ввійшли довгождані присяжні і сіли на свої місця. Незабаром після цього ввели Поттера, блідого й розгубленого, в кайданах. Його посадили на лаву підсудних, де всі цікаві могли бачити його. На такому ж видному місці сидів індіанець Джо, спокійний і байдужий, як завжди. Знову запанувала мовчанка, потім прибули судді, і шериф відкрив судове засідання. Адвокати перешіптувалися, писарі шелестіли паперами. Усе створювало урочисту атмосферу тривожного напруженого чекання.

Викликали свідка, що бачив, як Меф Поттер умивався біля струмка рано-вранці того дня, коли стало відомо про вбивство. Він засвідчив, що, побачивши його, Меф Поттер негайно кинувся тікати. Спитавши ще дещо, прокурор звернувся до оборонця:

– Тепер ваша черга. Допитуйте свідка. Підсудний підняв на хвилину очі, але опустив їх знову, коли оборонець сказав:

– Я не маю запитань. (...)

~ Інших свідків оборонець теж не допитував. Його дивна поведінка дедалі більше обурювала публіку. Проте коли прокурор оголосив, що

провину підозрюваного фактично доведено, оборонець несподівано запропонував запросити Тома Соєра. У залі запала тиша. Том увійшов...

У хлопця був розгублений вигляд, бо він страшенно боявся. Його змусили присягнути.

– Томасе Соєр, де ви були приблизно опівночі сімнадцятого червня?

Том глянув на залізне обличчя індіанця Джо, і йому заціпило. Слухачі затамували подих, але Том не міг вимовити жодного слова. Проте за мить-другу хлопець трохи опанував себе і спромігся сказати так, що дехто в залі навіть почув його:

– На цвинтарі.

– Трохи голосніше, будь ласка. Не бійтеся. Отже, ви були...

– На цвинтарі.

Зневажлива посмішка майнула на обличчі індіанця Джо.

– Чи не були ви десь поблизу могили Горса Вільямса?

– Так, сер.

– Будь ласка, трохи голосніше. Чи близько ви були від неї?

– Так близько, як тепер від вас.

– Ви сховалися чи ні?

– Сховалися.

– Де?

– За ясенами, край могили.

Індіанець Джо ледь помітно здригнувся.

– З вами був ще хтось?

– Так, сер. Я пішов туди з...

– Стривайте, почекайте хвилинку. Не треба називати ім'я вашого супутника. Ми допитаємо і його. Ви принесли із собою що-небудь на цвинтар?

Том вагався. Він був, очевидно, збентежений.

– Кажіть, мій друже, не бійтеся. Істина завжди почесна. Що ви принесли із собою туди?

– Тільки... дохлу кішку.

У залі пролунав сміх. Суддя закалатав дзвіночком.

– Ми покажемо суду скелет цієї кішки. А тепер, мій друже, розкажіть нам усе, що ви бачили, розкажіть нам своїми словами, нічого не пропускаючи, і не бійтеся.

Том почав – спершу нерішуче, потім поступово захопився. Розповідь його полилася жвавіше. Незабаром у залі суду не чути було жодного звуку, крім його голосу. Всі погляди втупилися в нього. Роззявивши рота й затамувавши подих, публіка ловила

кожне його слово, не помічаючи часу, зворушена й захоплена моторошним оповіданням. Загальне хвилювання дійшло краю, коли Том почав описувати сцену вбивства:

– А коли лікар схопив дошку й торохнув нею Мефа Поттера, а той упав, індіанець Джо кинувся на нього з ножом і...

Торох! Метис розштовхав усіх, хто намагався його затримати, блискавкою майнув у вікно, та тільки його й бачили!

~ Завдяки своєму мужньому вчинку Том став справжнім героєм міста. Однак якщо вдень хлопчик насолоджувався славою, то вночі тремтів від страху, чекаючи на помсту індіанця Джо...

Невдовзі Беккі запросила Тома на пікнік. У великій компанії вони вирушили на пароплаві до мальовничої місцини. Розважившись досхочу й пообідавши, товариство пішло оглядати печеру. Під час екскурсії Том і Беккі відстали від гурту. Усі повернулися на пароплав, не помітивши їхнього зникнення. Незабаром містечко облетіла звістка про те, що Том і Беккі загубилися. На пошуки дітей кинулися всі, хто міг. Тим часом друзі блукали підземеллям.

Розділ тридцять перший

Заблукали в печері

(...) Діти довго йшли покрученим коридором, петляючи то праворуч, то ліворуч, забираючись дедалі глибше в таємниче підземелля, зробили ще одну позначку і пішли в бічний коридор, шукаючи нових чудес, щоб розповісти про них там, нагорі.

В одному місці вони знайшли простору печеру, зі стелі якої звисали безліч блискучих сталактитів¹ завдовжки й завширшки з людську ногу. Діти обійшли печеру, дивуючись і захоплюючись її красою. Сюди вело багато коридорів. Друзі пішли одним із них і незабаром побачили в самісінькому центрі печери чудове джерело, дно якого було вистелено сяючими кристалами. Стелю печери

Кадр з кінофільму «Пригоди Тома Соєра та Гекльберрі Фінна» (режисер С. Говорухін, 1981 р.)

¹ Сталактіти – затверділі вапнякові маси, що спускаються зі стель деяких печер на кшталт великих бурульок. Назустріч їм з підлоги печери підіймається така сама маса у вигляді конусів – сталагміти.

підтримував ряд фантастичних колон, що утворилися внаслідок поєднання великих сталактитів і сталагмітів від безнастанного спадання крапель води протягом століть. Під склепінням печери звили гніздо зграї кажанів, у кожній зграї їх було не менше кількох тисяч. Світло стривожило їх, вони сотнями ринули вниз і з огидним вереском стали люто кидатися на свічки. Том знав їхні звички і добре розумів, яка небезпека загрожує від цих створінь. Він схопив Беккі за руку, кинувся разом з нею в перший же коридор, і саме вчасно, бо один кажан загасив крилом свічку Беккі – тоді, коли вона вибігла з печери. Кажани довго гналися за дітьми, але втікачі щохвилини завертали в нові переходи і нарешті позбулися небезпечних тварин. (...)

~ Невдовзі Том і Беккі збагнули, що заблукали. Певний час вони відчайдушно намагалися знайти вихід... ~~~~~

Вони повернули в якийсь коридор і довго йшли мовчки, зазираючи в кожен бічний хід, чи не здасться він їм знайомим, але ні, то були невідомі місця. Беккі щоразу вдивлялася в Томове обличчя, шукаючи в ньому розради, і Том весело говорив:

– Це ще не той, яким ми йшли, але ти не турбуйся, ми зараз дійдемо до того.

Та з кожною новою невдачею він дедалі більше занепадав духом і незабаром почав звертати в перші-ліпші завулки... Він твердив і далі: «Усе гаразд», але на серці йому було так важко, що слова його звучали так, ніби він казав: «Усе пропало». Перелякана Беккі притулилась до нього й щосили намагалася стримати сльози, але вони лились і лились. (...)

Том гукнув. Голос його пролунав у порожніх провулках і завмер десь легеньким звуком, що нагадував глузливий сміх.

– Ой Томе, не гукай більше. Це так страшно! – сказала Беккі.

– Страшно воно-то страшно, Беккі, але краще гукати. Вони, може, почують нас.

І він знову гукнув. Це «може» було ще жахливіше, ніж той моторошний сміх, воно означало, що надія вмерла. Діти стояли тихо й слухали, але ніхто не відгукнувся. Том квапливо повернув назад. Якесь нерішучість у всіх його рухах і в погляді відкрили Беккі іншу жахливу істину: він уже не міг знайти дорогу до тієї печери, де були кажани. (...)

– Томе, Томе, ми пропали! Ми пропали! Ми ніколи, ніколи не вийдемо звідси! Ах, і навіщо ми пішли від усіх?

Вона сіла й так гірко заплакала, що Тома охопив відчай: він подумав, що вона зараз помре або збожеволіє. Хлопець сів поряд, обняв дівчину. Беккі заховала обличчя в нього на грудях, пригорнулася й вилила в сльозах весь свій страх, усе своє каяття. А далека луна перетворювала її слова в глузливий сміх. Том просив бадьоритися, не втрачати надії, але вона казала, що не може. Тоді він став лаяти й картати самого себе за те, що приніс таке нещастя. Це вплинуло краще за все. Дівчинка пообіцяла взяти себе в руки, вона згодилася йти за Томом туди, куди він поведе, тільки хай більше не говорить таких слів, вона й сама винна не менше за нього.

І вони пішли навмання, просто аби не сидіти на місці, – адже їм нічого більше не лишалося робити. (...)

Нарешті втомлені ноги Беккі відмовилися нести її. Вона сіла, Том примостився поруч. Вони говорили про домівку, про друзів, про зручні ліжка, а найголовніше, про сонячне світло. Дівчинка плакала. Хлопець намагався якось розважити її, але всі його слова були даремні та скидалися на глузування. Беккі так утомилася, що врешті-решт стала дрімати й заснула. Том зрадів. Він сидів і вдивлявся в її сумне обличчя. Він бачив, як воно набирало звичайного спокійного виразу під впливом приємних снів. І помалу легка усмішка заграла на її вустах. Безтурботність обличчя дівчинки трохи заспокоїла Тома, і він думками полетів у минуле. Хлопець так заглибився в спогади, що й не помітив, як Беккі прокинулася й тихенько засміялася. Але сміх тут же завмер на її вустах, і вона застогнала.

– О, як я могла заснути! Я хотіла б ніколи... не прокидатись! Ні, ні, Томе, не дивись на мене так! Я не говоритиму так більше!

– Я радий, що ти поспала, Беккі. Тепер ти відпочила, і ми підемо знову шукати дорогу.

– Спробуймо, Томе, але я бачила уві сні таку чудову країну! Мені здається, ми скоро туди потрапимо.

– Може, потрапимо, а може, й ні. Ну, Беккі, дивись веселіше. Ходімо!

Вони встали й пішли вперед, рука в руку, але вже без усякої надії. Вони хотіли визначити, чи довго були в печері: їм здавалося, що минули вже дні й тижні. Та, ясна річ, це було не так, бо навіть їхні свічки ще не згоріли.

Спливло чимало часу, а скільки – вони й самі не знали. Том сказав, що вони мусять іти тихенько й прислухатися, чи не капає вода, – треба знайти джерело.

Незабаром діти й справді набрали на струмок, і Том вирішив, що пора знову відпочити. (...)

Потім Беккі порушила мовчанку:

– Томе, я така голодна.

Том витяг щось із кишені.

– Ти пам'ятаєш? – спитав він.

Беккі ледве всміхнулася.

– Це наш весільний пиріг, Томе.

– Я хотів би, щоб він був завбільшки з діжку, бо це все, що в нас є.

– Я сховала його на пікніку, хотіла покласти під подушку, щоб бачити одне одного уві сні. Так завжди роблять дорослі люди зі своїм весільним пирогом. Але це буде наш останній...

Беккі не доказала. Том розділив пиріг на дві частини. Беккі їла з апетитом, але Том ледве торкнувся до своєї. Запити цей весільний пиріг вони мали чим, – холодної води було вдосталь. Незабаром Беккі запропонувала їти далі. Том нічого не відповів і, помовчавши, сказав:

– Беккі, ти зможеш спокійно вислухати, що я тобі скажу?

Дівчина поплотніла, але відповіла, що, мабуть, зможе.

– Я хочу сказати ось що: нам треба лишитися тут, бо тут є вода. Це наш останній недогарок.

Дівчинка почала плакати й голосити. Том, як міг, утішав її, але даремно. Нарешті вона сказала:

– Томе!

– Що, Беккі?

– Вони ж помітять, що ми заблукали, й шукатимуть нас.

– Атож. Безперечно, шукатимуть.

– Може, вони вже шукають нас, Томе?

– Звичайно ж, мабуть, шукають уже. Сподіваюся, що шукають. (...)

Години минали, почав знову дошкуляти голод. Лишився шматочок від Томової частки пирога, вони розділили його й з'їли. Але після цього стали начебто ще голодніші, ніж досі. Жалюгідний шматочок лише посилив голод.

Незабаром Том сказав:

– Тс-с! Чуєш?

Обоє затамували подих і прислухалися. Десь далеко ніби хтось гукнув. Том негайно відгукнувся і, тримаючи Беккі за руку, став навромацки пробиратися коридором у той бік. Незабаром він знову прислухався: хтось гукнув ще раз, цього разу ніби ближче.

– Це вони! – радісно вигукнув Том. – Вони йдуть! Ходімо, Беккі, не бійся, тепер усе гаразд.

Друзі раділи неймовірно, але бігти вони не могли, бо боялися ям, що траплялися на кожному кроці. Незабаром діти підійшли до однієї такої ями й мусили зупинитися. Вона була футів три завглибшки, а може, і всю сотню – в усякому разі, перейти через неї було неможливо. Том ліг на живіт і перекинувся вниз так далеко, як тільки міг. Дна не дістав... Їм треба стояти тут і чекати, поки до них прийдуть. Вони прислухалися, але вигук лунали дедалі глухіше. Ще кілька хвилин, і голоси зовсім зникли. Який жаль, який сум! Том кричав, поки не охрип, але ніхто не відгукнувся. Та хлопець усе-таки підбадьорював дівчину. Минула ціла вічність, вони напружено чекали, але голосів не було чути.

Діти навпомацки повернулися до свого струмочка. Час минав поволі. Вони знову заснули і прокинулися голодні, пригнічені горем. Том гадав, що вже вівторок.

Раптом у нього з'явилася одна думка. Поблизу було кілька бічних коридорів. Краще дослідити їх, ніж отак марнувати час. Він витяг з кишені шворку від повітряного змія, прив'язав її до скелі, і вони з Беккі вирушили, розмотуючи за собою шворку. Десь кроків за двадцять коридор закінчився. Там було щось подібне до майданчика для стрибків. Том став навколішки, помацав руками спереду, праворуч, ліворуч. І цієї миті за якихось двадцять ярдів від нього з-за скелі висунулася людська рука зі свічкою. Том радо скрикнув. І відразу слідом за рукою висунулася постать... індіанця Джо! Том заціпенів, він не міг ворухнути ні рукою, ні ногою і дуже зрадив, коли «іспанець» тієї ж хвилини кинувся тікати і незабаром зник. Том дивувався, чому Джо не впізнав його голосу, не кинувся на нього і не вбив за свідчення на суді. Але, очевидно, луна змінила голос хлопця. Від страху кожен м'яз Томового тіла закам'янів. Том вирішив, що коли в нього вистачить сили повернутися до струмка, то він там і залишиться, нікуди вже не піде, щоб не зустрітися з індіанцем Джо.

Том приховав од Беккі, що бачив його. Він сказав їй, що гукнув просто так, «на щастя».

Але голод і втома зрештою переважили страх. Засмучені, сиділи діти біля струмка, потім заснули, спали довго і прокинулися з іншими почуттями. Муки голоду ставали нестерпними. Том гадав, що тепер уже середа або четвер, може, навіть,

п'ятниця чи субота, і що шукачі, втративши надію знайти їх, махнули на них рукою. Він запропонував дослідити ще один коридор. Хлопець уже ладен був зустрітися з ким завгодно, навіть індіанець Джо вже не лякав його. Але Беккі була занадто квола. Вона немов заціпеніла від жаху. Дівчина казала, що залишиться тут, де сидить, і помре – до цього залишилося небагато. Нехай Том бере шворку і йде собі, коли хоче. Але вона благала його частіше повертатися назад і розмовляти з нею; він мусив обіцяти їй, що коли настане страшна хвилина, він сидітиме біля неї й триматиме її руку, поки все скінчиться.

Том поцілував її. Сльози лоскотали йому горло. Він удавав, що не втрачає надії знайти шукачів або вихід з печери. Потім він узяв шворку в руку й навпомацки побрів уздовж одного з коридорів. Його мучили голод і лихі передчуття.

Розділ тридцять другий

«Виходьте! Знайшлися!»

Ось і вівторок. Западали вже вечірні сутінки. Містечко Санкт-Петербург усе ще в жалобі: загублених дітей не знайдено. (...)

Серед ночі раптом закалатали дзвони на міській дзвіниці. За мить вулиці заповнилися схвильованими напіводягненими людьми, які несамовито гукали:

– Виходьте! Виходьте! Знайшлися! Знайшлися!

Забили в залізні сковороди, засурмили в ріжки. Все населення юрбою рушило до річки назустріч Томові та Беккі. Вони їхали у відкритому екіпажі, який з криками везли мешканці містечка. Юрба оточила екіпаж, приєдналася до процесії і врочисто пішла за дітьми головною вулицею.

– Ура! Ура! – лунало навколо.

Скрізь сяяли вогні. Ніхто вже не лягав спати. Ще ніколи містечко не переживало такої чудової ночі. (...)

Том лежав на дивані, оточений жадібними слухачами, і розповідав їм про свою дивовижну пригоду, прикрашуючи її багатьма яскравими вигадками. Він закінчив на тому, як залишив Беккі і вирушив на розвідку; як він обстежив дві галереї, скільки вистачило шворки, як пішов третьою і вже ладен був повертатися, коли раптом помітив щось яскраве, ніби сонячне світло, кинув шворку й поповз туди, потім просунув голову і плечі в маленьку дірку і побачив широкі хвилі Міссісіпі. А коли б це було вночі, він не помітив би яскравого світла

і, звичайно, не дійшов би до кінця галереї. Потім він розповідав, як повернувся до Беккі з радісною новиною, і вона просила, щоб він не чіплявся до неї з такими дурницями, бо вона втомилася і знає, що скоро помре, і хоче вмерти. За його словами, він умовляв і переконував її, а вона мало не вмерла від радості, коли, приповзши туди, на власні очі побачила синій клаптик денного світла; він розповів, як проліз у дірку і потім допоміг Беккі; як вони сіли на землю й заплакали від радощів, а в цей час якісь незнайомі люди пропливали повз них на човні, і Том гукнув до них і сказав: «Ми щойно з печери, і нам страшенно хочеться їсти». Люди спершу їм не повірили, бо, – казали вони, – цього ніяк не може бути: «Печера не тут, печера за п'ять миль звідси, там, угорі вздовж річки, в долині», а потім усе-таки взяли їх у човен, довели до якогось будинку, нагодували, дали їм відпочити, а потім через дві-три години відвезли додому. (...)

Переклад Юрія Корецького

Запитання і завдання до прочитаних уривків

1. Чому Том і Гек вирушили вночі на цвинтар? Як вони почувалися на початку своєї пригоди? Обґрунтуйте відповідь рядками тексту.
2. Розкажіть про злочин, свідками якого стали Том і Гек. Яким постає в цьому епізоді індіанець Джо?
3. Чому хлопці вирішили нікому не розповідати про те, що бачили на цвинтарі? А чому Том все ж таки виступив на захист Мефа Поттера? Які риси характеру юного героя розкрилися в цій ситуації? А як на його місці вчинили б ви?
4. Що Том і Беккі пережили в печері? Як вони поводитися під час цієї пригоди?
5. Чим Гек відрізнявся від своїх однолітків? Знайдіть опис зовнішності (портрет) цього героя. Що ви можете розповісти про характер і спосіб життя хлопчика за цим описом?
6. **Порівняйте!** Складіть план порівняльної характеристики образів Тома й Гека.
7. **Групова робота.** Завдання для першої групи. **Пофантазуйте!** Як, на вашу думку, складеться доля Тома й Гека в майбутньому? Придумайте свої версії їхнього дорослого життя.
Завдання для другої групи. Оберіть два найцікавіших, на ваш погляд, епізоди роману й підготуйте їх інсценізації.
Завдання для третьої групи. Підготуйте запитання для літературної вікторини «Сторінками “Пригод Тома Сойєра”». Проведіть вікторину в класі.

Теми презентацій

1. «Том і Гек на кіноекрані».
2. «Сторінками дитячих книжок Марка Твена».
3. «“Пригоди Тома Соєра” Марка Твена і “Тореадори з Васюківки” В. Нестайка».

РОЗДІЛ 2

ГРА, ЦО РОБИТЬ УСІХ ЩАСЛИВИМИ

Літературна розминка

1. Пригадайте твори, у яких ідеться про ігри. Чим ці ігри захоплюють літературних героїв?
2. Які ігри вам найбільше подобаються? Чому?

Елеонор Портер
(1868–1920)

Коли 1913 р. на полицях американських книгарень з'явилася повість «Полліанна», ніхто й гадки не мав, що невдовзі вона сколихне всю країну. Тим часом зворушлива розповідь про дівчинку з дивним ім'ям захопила читачів різного віку. Наклади книжки про Полліанну сягнули мільйона примірників, але й цього не вистачило, щоб задовольнити попит на неї. Лише за сім років після першої публікації повість було перевидано сорок сім разів! В Америці поширилася мода на створення «Клубів Полліанни». Їх організовували навіть у в'язницях. Здавалося, усю країну охопила лихоманка «гри в радість», якою втішалася маленька

Полліанна. А незабаром слава про повість Елеонор Портер перетнула океан і покотилася країнами Європи.

Для самої авторки неймовірна популярність книжки стала несподіванкою. Кілька її творів, надрукованих до «Полліанни», хоч і були схвально сприйняті читачами, проте великого успіху не мали. Тож важко було передбачити, що немудряща історія про дівчинку-підлітка зробить письменницю знаменитістю.

Свою літературну стежку Елеонор Портер знайшла, можна сказати, випадково. Адже в дитинстві вона мріяла стати співачкою.

Майбутня письменниця з'явилася на світ 19 грудня 1868 р. в заможній і шанованій сім'ї Ходжманів, що вела свій рід від перших британських поселенців на Американському континенті. У рідному місті Літлтон (штат Нью-Гемпшир) дівчинка відвідувала школу й училася музиці та співу. Там же вона відчула смак перших концертних успіхів і вирішила вступити до бостонської консерваторії.

Елеонор вдалося здійснити той задум, але з часом її життєві плани змінилися. У 1892 р. вона одружилася з підприємцем Джоном Лайманом Портером і заради сім'ї відмовилася від музичної кар'єри. Молоде подружжя кілька разів змінювало місце проживання й зрештою оселилося в опатному будинку з чудовим садом на пласкому даху. Елеонор почувалася цілком щасливою дружиною і матір'ю. Проте інколи все ж таки сумувала за своєю дитячою мрією... Якось їй спало на думку, що творчі здібності можна застосувати й в іншій царині. Отож, зручно вмотивившись у кріслі на даху, Портер узялася складати своє перше оповідання.

Написавши кілька невеличких творів, молода авторка ризикнула надіслати їх до редакцій часописів, але своє прізвище поставити не наважилася. Тож спершу її оповідання друкували під псевдонімом Елеонор Стюарт. Лише згодом письменниця вирішила публікуватися під справжнім прізвищем, про яке завдяки «Полліанні» дізналися мільйони читачів.

Після виходу цієї книжки Портер почала отримувати численні листи, у яких прихильники Полліанни цікавилися подальшою долею своєї улюблениці. І авторці не залишалося нічого іншого, як написати продовження повісті – «Юність Полліанни» (або «Полліанна виростає»). Крім того, Портер видала низку книжок про інших героїв: «Просто Девід» (1916) «Шлях до згоди» (1917), «О гроші, гроші!», «Світанок» (1919) та інші. Ці твори теж знайшли чимало шанувальників. Однак жоден з них не повторив успіху, який випав на долю «Полліанни». І хоча за своє життя Елеонор Портер написала чотирнадцять романів

і чотири томи оповідань, у пам'яті читачів вона залишилася передусім авторкою повісті про дівчинку, яка навчала дітей і дорослих бути щасливими.

Літературна кухня

Про що йдеться в повісті «Полліанна»?

Повість «Полліанна» починається з того, що до багатої самотньої міс Поллі приїздить одинадцятирічна небога – донька її покійної сестри Дженні. Колись Дженні проти волі батьків вийшла заміж за порядного й доброго, але бідного пастора. Ображені цим шлюбом рідні майже не підтримували з нею стосунків. Тим часом молоде подружжя поїхало місіонерами¹ на південь. Коли в Дженні народилася дівчинка, вона назвала її Полліанною, об'єднавши імена своїх сестер Поллі й Анни.

Зростала Полліанна у великій нужді. У неї навіть не було іграшок. Натомість вона мала безцінний скарб – «гру в радість», якої навчив її батько, пастор Джон Віттієр. Батькові ж цю гру підказала сама Біблія. Якось у тяжку годину він узявся перечитувати Святе Письмо й зауважив, що Господь часто закликає людей веселитися. Нарахувавши понад вісімсот таких закликів, пастор зробив висновок: *«Коли вже Бог узяв собі клопіт вісімсот разів звернутися до нас із закликом радіти й веселитися, то, напевне, Він дуже хотів, щоб ми навчилися радіти і веселитися»*. А невдовзі стався прикрий випадок, який надихнув його вигадати для своєї донечки «гру в радість».

Правила цієї гри такі: у будь-якій ситуації треба знаходити привід для радості. І той, хто їх опанує, перетворить кожен день життя на маленьке свято й стане щасливою людиною. Отже, «гра в радість» – і справді скарб, найдорожчий за всі коштовності світу, бо ж дарує найголовнішу цінність – щастя.

Саме із цим скарбом дівчинка й приходить до розкішного, але похмурого будинку тітоньки Поллі, яка не з любові і навіть не через співчуття, а суто з обов'язку дає притулок сироті-небозі.

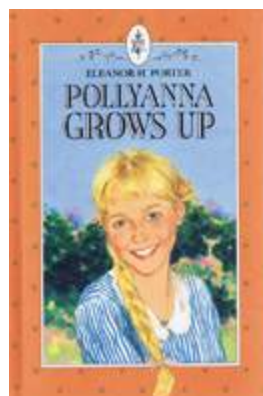
Власне, довкола «гри в радість» і обертається сюжет повісті. Життя й надалі випробовує Полліанну на відданість улюбленим

¹ Місіонер – особа, відряджена церквою для розповсюдження її вчення серед людей іншої віри.

грі, на здатність за будь-яких обставин бути щирою і вдячною. Дівчинці доводиться долати чимало прикросів: холодний при-йом у тітки, недовіру розчарованих життям дорослих, навіть тяжку хворобу, яка внаслідок аварії надовго приковує її до ліжка. Проте саме «гра в радість» допомагає їй не лише гідно пережити всі негаразди, а й змінити на краще своїх близьких, друзів, та й усе містечко.

Обкладинка українського видання повісті «Полліанна»

Обкладинка англomовного видання повісті «Полліанна виростає»

Важливо, що Полліанну в повісті змальовано як таку собі звичайнісіньку дівчинку. Підкреслено звичайним є навіть її *портрет*.

Словник Мудрої Сови

Портрет – опис зовнішності героя художнього твору.

Полліанна гарненька, але красунею її не назвеш. Вона розумна, але припускається кумедних помилок. Вона не має жодних переваг над своїми ровесницями. Хіба що на відміну від багатьох з них вже встигла спізнати нужду й справжнє горе. Незвичайною героїню робить саме її «гра в радість». Адже ця гра, що, власне, теж не є чимсь надприродним, здатна творити дива, не згірше від чарівної палички.

Коли прискіпливі журналісти допитувалися в Портер, чи не пропонує її «гра в радість» тікати від життєвих проблем, письменниця впевнено відповіла: *«Я ніколи не вважала, що*

слід заперечувати існування труднощів, страждань і зла. Просто, як на мене, значно ліпше сприймати невідоме бадьоро й радісно».

Утіленням такого мужнього й світлого ставлення до світу і є її Полліанна. Кожним своїм вчинком ця дівчинка доводить мудрість простих істин: життя – прекрасне, а бути щасливим – просто.

Перевірте себе

1. Що вам відомо про життя і творчість Елеонор Портер?
2. Які факти свідчать про широку популярність повісті «Полліанна» за життя її авторки?
3. Про що йдеться в повісті «Полліанна»? Навколо чого обертається сюжет цього твору?

ПОЛЛІАННА

(Уривки)

~ Отримавши звістку про те, що має приїхати небога Полліанна, міс Поллі наказала служниці Ненсі підготувати для неї кімнату на горищі. То була либонь найгірша кімната в будинку: тісна, задушлива влітку й холодна взимку. Вікна в ній ніколи не відчинялися, підлога й стіни були голими. «Хіба ж це місце підходить для самотньої дівчинки, яка втратила батьків і рідний дім?» – бідкалася Ненсі, вичищаючи жалюгідне помешкання, схоже на комірчину. Вона засуджувала господиню за безсердечне ставлення до бідолашної сироти.

А наступного дня Ненсі разом із сином садівника Тімоті вже зустрічала маленьку гостю на залізничній станції. Самотню дівчинку неважко було помітити серед пасажирів, які щойно зійшли з потяга. ~~~~~

Розділ 3

Приїзд Полліанни

(...) За мить Ненсі побачила її – худеньку дівчинку в червоній картатій сукні, з волоссям, заплетеним у дві товсті коси. З-під солом'яного капелюшка виглядало гарне личко в ластовинні – воно поверталось в різні боки, шукаючи когось очима.

Ненсі одразу ж упізнала Полліанну, але їй знадобилося трохи часу, щоб заспокоїтись – у неї чомусь тремтіли коліна. Дівчинка стояла на пероні сама, коли Ненсі нарешті зважилася підійти.

– Ви міс Полліанна? – затиноючись, запитала вона. Наступної миті вона відчула, як її міцно обняли маленькі ручки.

– О, я така рада, рада вас бачити, – закричала дівчинка просто у вухо Ненсі. – Так, я Полліанна, і я така щаслива, що ви мене зустрічаєте! Я сподівалася, що ви приїдете!

– Справді? – здивовано запитала Ненсі, не розуміючи, як узагалі Полліанна могла про неї знати. – Невже сподівалася? – повторила вона, намагаючись розправити капелюха.

– О так, і всю дорогу я намагалася уявити, як ви виглядаєте, – зізналася дівчинка, пританцьовуючи навшпиньках та розглядаючи Ненсі з голови до п'ят. – Та зараз я нарешті знаю, які ви, і ви мені подобаєтесь!

Ненсі відчула деяке полегшення, коли до них нарешті приєднався Тімоті, бо слова Полліанни її бентежили.

– Знайомся, це Тімоті. У тебе є валіза? – запитала Ненсі.

– Так, є, – поважно кивнула Полліанна. – Причому нова і дуже гарна. Леді з Жіночої допомоги¹ придбали її для мене, і це дуже мило з їхнього боку, адже натомість вони могли купити килим. Щоправда, я не уявляю, якої довжини міг бути цей килим, однак, мабуть, його мало б вистачити не менше як на половину проходу в церкві. Як гадаєте? А ще в моїй сумочці є цікава річ – квитанція. Містер Грей сказав, що я маю віддати її вам, перш ніж ми заберемо валізу. Містер Грей – це чоловік міс Грей. Вони родичі дружини пастора Карра. Я подорожувала з ними на Схід, і це було просто чудово! Ось, я знайшла – квитанція! – і дівчинка подала їм папірець після довгих пошуків у сумочці.

Ненсі зробила глибокий вдих. Вона інстинктивно відчувала, що мала щось відповісти, і кинула оком на Тімоті. Той, однак, намагався дивитися в інший бік.

Нарешті троє всілися у візок, розмістивши позаду валізу Полліанни. Полліанна ж умостилася між Ненсі й Тімоті. Увесь цей час маленька дівчинка щось розповідала й сипала запитаннями. Ненсі спочатку намагалася відповідати, але скоро відчула, що просто не встигає за летом її думки.

Кадр з кінофільму
«Полліанна» (режисер
С. Хардінг, 2003 р.)

¹Жіно́ча допомо́га – одне з численних благодійних товариств у США.

– Погляньте! Хіба не чудовий краєвид?! А нам далеко їхати? Сподіваюсь, що далеко, дуже вже я люблю подорожувати, – зітхнула Полліанна, коли вони нарешті рушили. – Звісно, якщо це недалеко, я не буду засмучуватись, це теж дуже добре – адже тоді ми швидко дістанемося будинку, правда ж? Яка гарна вулиця. Я знала, що тут так гарно – мені ще тато розповідав...

Згадавши про батька, дівчинка раптом замовкла, ніби їй перехопило дух. Ненсі занепокоєно поглянула на неї і побачила, що маленьке підборіддя злегка тремтить, а оченята налились слізьми. Однак за мить дівчинка, опанувавши себе, знов почала щебетати.

– Так, тато мені розповідав. Він чудово пам'ятав ці місця. А ще, мабуть, треба вам дещо пояснити. Принаймні місіс Грей так вважає. Річ у цій червоній картатій сукенці. Знаєте, я мусила б носити чорне, і місіс Грей дивувалася, чому я не в чорній сукні. Вона сказала, що вам це може видатися навіть дивним. Та в місії не було одягу чорного кольору, окрім чорної вельветової сукні однієї леді, однак пастор Карр сказав, що це не підходить. До того ж вона була трохи витерта на ліктях та в інших місцях – знаєте, як це буває. Кілька леді з Жіночої допомоги хотіли купити мені чорну сукню і капелюшок, однак інші вважали, що доцільніше було б придбати килим для церкви, як я вже казала. Місіс Вайт вирішила, що так буде навіть краще, надто вже їй не подобаються діти в чорному. Тобто дітей вона любить, але не в чорному одязі.

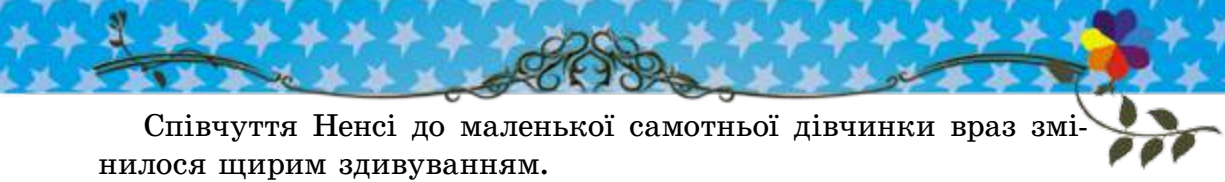
Полліанна на хвилюку замовкла, щоб набрати повітря, а Ненсі вдалося нарешті сказати:

– Гадаю, нічого страшного в цьому немає.

– Я рада, що ви так думаєте, бо і я так вважаю, – кивнула Полліанна, у якої знов перехопило дух. – Мабуть, мені було б значно важче радіти в чорному.

– Радіти?! – здивовано вигукнула Ненсі.

– Так, радіти, що тато пішов на небо, щоб бути там із мамою та іншими дітьми. Він казав, що я маю радіти за них. Та знаєте, це досить важко, навіть коли на мені червона картата сукня, бо мені так його бракує. Не можу не думати про те, як сильно мені хочеться, щоб він був зі мною, бо ж поряд з мамою та дітьми є Бог і янголи, а в мене не лишилося нікого, окрім леді з Жіночої допомоги. Однак тепер мені буде значно легше, бо зі мною ви, тітонько Поллі! Я така щаслива, що ви в мене є!

Співчуття Ненсі до маленької самотньої дівчинки враз змінилося щирим здивуванням.

– Ох, дороженька, ти помилилася! – затинаючись, мовила вона. – Я Ненсі, а не твоя тітка Поллі!

– То ви не тітонька Поллі? – розчаровано мовила дівчинка. (...)

– Я Ненсі, хатня робітниця. Я виконую всю домашню роботу, хіба що не перу й не прасую – це робить міс Даргін.

– Але тітонька Поллі існує? – схвильовано запитала дівчинка.

– У цьому можеш навіть не сумніватися, – втрутився Тімоті. Дівчинка враз заспокоїлася.

– О, тоді все гаразд. – Після короткої паузи вона продовжила: – А знаєте, я навіть рада, що вона не приїхала мене зустрічати, бо наша зустріч попереду, а в мене вже є ви.

Ненсі не знала що їй казати. (...)

Полліанна задоволено зітхнула. (...)

– Вона для мене дуже важлива. Знаєте, це ж моя єдина тітка, а я взагалі не знала, що вона в мене є. А потім мені тато все розповів. Він сказав, що тітка Поллі живе в чудовому великому будинку на пагорбі.

– Це справді так, он він видніється, – мовила Ненсі. – Великий білий будинок, а на вікнах – зелені фіранки.

– Та він просто чудовий! А скільки навколо дерев і трави, я ніколи не бачила стільки трави! А моя тітонька Поллі багата?

– Так, міс.

– Я дуже рада, адже, мабуть, це чудово – мати багато грошей. У мене ніколи не було багатих знайомих, хіба що Вайти, але і в них статки не такі вже значні. Однак у кожній кімнаті вони мають килим, а щонеділі їдять морозиво. У тітоньки Поллі їдять морозиво по неділях?

Ненсі заперечно похитала головою і насмішкувато кинула оком на Тімоті.

– Ні, міс, ваша тітонька не любить морозива. Принаймні я ніколи не бачила його на столі.

На обличчі Полліанни з'явилося розчарування.

– О, справді? Як прикро! Навіть не знаю, як можна не любити морозива. Однак це навіть на краще – адже якщо з'їси забагато, може заболіти живіт, як одного разу трапилося з місіс Вайт. Саме вона й пригощала мене морозивом. А килими в тітоньки є?

– Килими є.

– У кожній кімнаті?

– Майже в кожній, – відповіла Ненсі, спохмурнівши, бо якраз згадала, що в кімнатці на горищі килима немає.

– Я дуже рада! – вигукнула Полліанна. – Обожаю килими! У нас їх не було, тільки два крихітні килимки, причому один вимащений чорнилом. А ще в місіс Вайт були картини – просто чудові – з трояндами, маленькими дівчатками на колінах, кошеним, ягнятами, левом. (...) У нас їх, щоправда, не було, знаєте, у місіях вони рідко трапляються. Але потім з'явилося дві. Одна була така гарна, що тато вирішив її продати, адже мені знадобилися черевики. А інша впала й розбилася, щойно ми почепили її на стіну, – знаєте, скло часто б'ється. І я плакала. Але так навіть краще – що я не звикла до гарних речей, бо тепер мені сподобається все в будинку тітоньки Поллі. Знаєте, це як яскраві стрічки, що знаходиш у пожертвах замість вицвілих і темних. Ах, який же гарний цей будинок! – не стрималася Полліанна, коли вони нарешті виїхали на простору алею, що вела до будинку. (...)

Літературний практикум

1. Знайдіть! Знайдіть портрет Полліанни. Зверніть увагу на опис одягу дівчинки. Як характеризує героїню опис її зовнішнього вигляду?

2. З якими словами Полліанна вперше звертається до Ненсі? Чим вони зумовлені?

3. Як повелася дівчинка, дізнавшись, що помилилася, прийнявши служницю за свою тітку? Наведіть відповідні рядки тексту.

4. Про які подробиці свого життя розповідає Полліанна? Чи скаржиться дівчинка на поневірвання, що випали на її долю? У якій частині розмови стає помітним, що Полліанна важко переживає смерть батька? Прочитайте відповідні рядки тексту.

5. Як Полліанна ставиться до тітоньки Поллі? Чого вона очікує від свого переїзду?

6. Яке враження дівчинка справила на Ненсі? А на вас?

Розділ 4

Маленька кімнатка на горищі

Міс Поллі Гаррінгтон не підвелася, щоб зустріти племінницю. Вона поглянула на неї поверх книги, яку саме читала,

коли Ненсі з Полліанною увійшли до кімнати, і простягнула руку. На кожному пальці, здавалося, було холодно написано: «Обов'язок».

– Як почуваєшся, Полліанно, я... – почала було міс Поллі, але закінчити не встигла. Дівчинка побігла через усю кімнату й припала до колін тітки, яка була зовсім не готова до такого повороту.

– О, тітонько Поллі! Я така щаслива, що ви дозволили мені приїхати жити з вами, – плачучи, заговорила дівчинка. – Це так чудово, що в мене з'явилися ви і Ненсі – після того, як у моєму житті були лише леді з Жіночої допомоги!

– Цілком можливо, хоч я і не мала честі познайомитися із цими леді, – сухо відповіла міс Поллі, намагаючись звільнити свої коліна від пальчиків дівчинки. Потім вона поглянула на Ненсі, яка все ще стояла біля дверей.

– Ненсі, ти можеш іти. Полліанно, встань, будь ласка, щоб я могла тебе роздивитися.

Полліанна відступила назад, нервово засміявшись.

– Звісно! Адже ви мене ще ніколи не бачили. Хоча й дивитися нема на що – окрім хіба що ластовиння. Ох, і я маю ще пояснити вам дещо з приводу червоної картої сукні і чорного кольору. Я розповідала Ненсі, як тато сказав...

– Мені нецікаво, що сказав твій тато, – перервала її тітка Поллі. – Гадаю, у тебе є валіза?

– Так, тітонько, чудова валіза – мені її подарували в Жіночій допомозі. Хоча там майже немає речей – моїх речей. Пожертв із дитячими речами останнім часом у місії було зовсім мало. Та у валізі є всі татові книжки, місіс Вайт сказала, що я маю взяти їх із собою. Знаєте, тато...

– Полліанно, – знову перервала її тітка, – ти маєш запам'ятати одну річ, але раз і назавжди: ніколи не говори зі мною про твого батька!

У дівчинки перехопило дух від хвилювання.

– Чому, тітонько Поллі, хіба ви... – вона завагалася, а тітка скористалася паузою.

– Зараз ми підемо нагору до твоєї кімнати. Твоя валіза, гадаю, вже там, принаймні я веліла Тімоті занести її туди. Іди за мною, Полліанно.

Дівчинка слухняно пішла за тіткою. Вона ледве втримувалася, щоб не розридатися, в її очах стояли сльози, але за хвилину вона вже гордо підняла голову. «Мабуть, це й на краще, що вона

не хоче говорити про мого батька, – міркувала Полліанна. – Мені буде навіть легше, якщо я не говоритиму про нього. Може, саме тому тітонька й заборонила це робити». І, впевнена в тому, що тітонька саме про неї піклується, Полліанна змахнула сльози й почала роздивлятися навсібіч.

Вони якраз піднімалися сходами – попереду колихалася тітчина шовкова спідниця. Позаду в одній із кімнат двері лишилися прочиненими, і дівчинка помітила яскравий килим та стільці, обтягнуті атласною тканиною. Під ногами Полліанна побачила розкішний килим, який нагадував м'якенький мох. У кімнатах висіли картини, освітлені сонячними променями, що пробивалися крізь мереживні фіранки.

– О, тітко Поллі! Тітонько! – захоплено видихнула дівчинка. – Який же у вас прекрасний будинок! Мабуть, ви неймовірно раді з того, що багаті!

– Полліанно! – обурено вигукнула тітка, рвучко повернувшись на вершині сходів. – Я шокована тим, що ти дозволяєш собі говорити! (...)

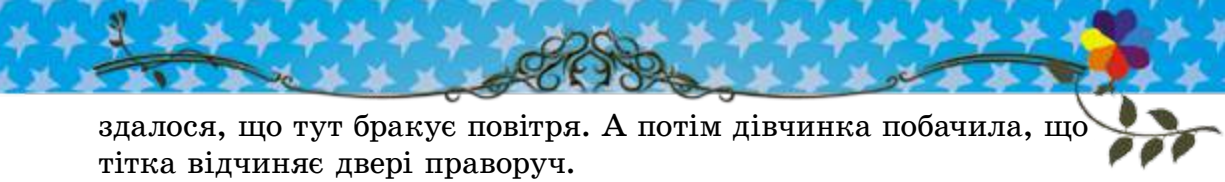
Міс Поллі повернулася і пішла коридором туди, де виднілися сходи на горище. Тепер вона була навіть рада, що розмістила дівчинку саме тут. Спочатку вона прагнула поселити племінницю якнайдалі від себе і водночас там, де вона не могла зіпсувати коштовні речі й меблі. Тепер, після такого прояву марнославства, було навіть краще, що в кімнаті Полліанни немає нічого зайвого, усе просто й скромно. Так собі міркувала міс Поллі.

Полліанна охоче тупцяла за тіткою. Її оченята намагались роздивитися все довкола, щоб нічого не прогавити. А ще вона спробувала уявити, за якими розкішними дверима її власна кімната – з фіранками, килимами й картинами. Кімната, яка відтепер належатиме тільки їй! Раптом тітка прочинила ще одні двері і почала підніматися сходами.

Кадр з кінофільму
«Полліанна» (режисер
С. Хардінг, 2003 р.)

Тут не було нічого, вартого уваги, – лише голі стіни з кожного боку. Нагорі було темно, особливо в кутках, де дах сягав підлоги. Тут стояли численні скрині й коробки. На горищі було задушливо. Полліанна навіть підняла голову вище, їй

здалося, що тут бракує повітря. А потім дівчинка побачила, що тітка відчиняє двері праворуч.

– Ось, Полліанно, це твоя кімната. Твоя валіза вже тут. (...) Думаю, тут ти знайдеш усе необхідне, – додала міс Поллі, поглянувши на рушники та глек з водою. Я пришлю Ненсі – вона допоможе тобі розібрати валізу. Вечеря почнеться о шостій, – закінчила жінка й пішла сходами вниз.

Після того як тітка пішла, Полліанна якусь мить стояла нерухомо, дивлячись їй услід. Потім її очі перемістилися на голі стіни, підлогу й вікна. Нарешті погляд упав на маленьку валізу, яка ще зовсім недавно стояла у її власній кімнатці в місії. За мить вона опустила на коліна біля валізи й затулила обличчя долонями.

У такому стані її побачила Ненсі, яка прийшла на горище через кілька хвилин.

– Годі, заспокойся, маленьке ягнятко, – мовила вона, опускаючись на підлогу поряд із дівчинкою та обіймаючи її. – Я боялася, що знайду тебе такою!

Полліанна лише похитала головою.

– Просто я дуже погана й зіпсована, Ненсі, – жахливо зіпсована, – плачучи, мовила дівчинка. – І ніяк не можу зрозуміти, чому мій тато потрібен Богу та янголам більше, аніж мені.

– Не думаю, що він їм був потрібен, – відказала на це Ненсі.

– О-о-о! Ненсі! – в очах Полліанни плескався жах, аж сльози висохли.

Ненсі збентежилась і витерла свої очі від сліз.

– Пробач, люба, я зовсім не це хотіла сказати, – швидко виправилася вона. – Ну ж бо, давай ключа, треба розібрати твою валізу. У нас мало часу!

Усе ще схлипуючи, Полліанна простягла ключа.

– Там не так вже й багато речей, – пролепетала вона.

– Ну й добре – швидше із цим покінчимо! – мовила Ненсі.

Раптом на обличчі Полліанни засяяла усмішка. – А й справді! Я можу навіть радіти, правда? – вигукнула вона.

Ненсі здивовано подивилася на дівчинку.

– Звісно, можеш, – не зовсім упевнено відповіла вона. (...)

– Тепер я бачу, що це дуже гарна кімната! Як гадаєш? – звернулася Полліанна до Ненсі.

Відповіді не було. Здавалося, Ненсі цілковито занурилася в роботу, схилившись над валізою. Полліанна стояла біля комоду, роздивляючись голі стіни.

– А я навіть рада, що тут немає люстра! Не доведеться дивитися на моє ластовиння!

З боку Ненсі почувся дивний звук – ніби вона схлипувала. Коли ж Полліанна повернулася до неї, дівчина знов схилилася над валізою. Біля одного з вікон Полліанна радісно скрикнула й сплеснула в долоні.

– О, Ненсі, я ще ніколи не бачила такого гарного краєвиду! Ти тільки поглянь на всі ці дерева й будинки! А он видніється церква, і річка виблискує немов справжнісіньке срібло! Що ж, Ненсі, з таким краєвидом жодні картини не потрібні. Яка ж я рада, що тітонька дала мені саме цю кімнату!

На превеликий подив дівчинки, Ненсі раптом розридалася. Полліанна підбігла до неї.

– Що сталося? Ненсі, чому ти плачеш? – скрикнула вона, а потім з острахом додала: – Може, раніше це була твоя кімната?

– Моя кімната? – гаряче вигукнула Ненсі, ковтаючи сльози. – Та ти просто янгол, що спустився з небес! І якщо дехто не почне їсти землю... О Боже, це вона дзвонить! – І після цієї дивної промови Ненсі підхопилася й чимдуж кинулася сходами вниз.

Лишившись наодинці з собою, Полліанна знов підійшла до своєї «картини», як вона подумки охрестила краєвид із вікна. За мить вона спробувала відчинити вікно, дуже вже задушливо було в кімнаті. На щастя, вікно легко прочинилося, і дівчинка висунулася назовні, жадібно ковтаючи свіже повітря. (...)

Розділ 5

Гра

~ Того ж вечора Полліанну було покарано. За те, що вона спізнилася до столу, міс Поллі наказала залишити її без вечері. Дівчинці перепало тільки молоко з хлібом. Ненсі було шкода сирітку, але Полліанна знову сказала, що рада. ~~~~~

(...) – Рада? Це ще чому?

– Бо я люблю хліб з молоком і буду рада розділити з тобою вечерю! Чому ж не радіти?

– Здається, ви можете радіти будь-чому, – зауважила Ненсі, згадавши, як Полліанна намагалася полюбити кімнатку на горіщі.

– Та насправді це просто така гра, – засміялася Полліанна.

– Гра?

– Так, гра в радість.

– Це ще що таке?

– Ну от така гра. Мене тато навчив, і вона просто чудова, – почала пояснювати Полліанна. – Ми завжди в неї грали, з того часу, як я була зовсім маленькою. Я розповіла про неї леді з Жіночої допомоги, і дехто з них приєднався до гри.

– То що це за гра? Знаєте, я не надто розуміюся в іграх.

Полліанна знов засміялася, але раптом зітхнула. У сутінках її обличчя видавалося тендітним і задумливим.

– Мабуть, усе почалося тоді, коли в пожертву ми отримали милиці.

– Милиці?

– Так. Я дуже хотіла ляльку, і тато написав їм про це. Та коли прийшла пожертва, там була записка від однієї леді, і в ній ішлося про те, що ляльок немає, але є милиці. Тож вона відправила їх, гадаючи, що вони можуть колись знадобитися. Саме тоді ми й почали грати.

– Що ж, можу сказати, що не бачу в цьому жодного приводу для радощів, – роздратовано зауважила Ненсі.

– Якраз цьому й треба радіти! Гра полягала в тому, щоб знаходити привід для радощів у всьому без винятку, – захоплено розповідала Полліанна. – І почали ми з милиць.

– Ну ви тільки погляньте на неї! Хіба можна радіти з того, що отримуєш милиці замість ляльки?

Полліанна заплескала в долоні.

– От якраз і можна! Можна! – вигукнула вона. – Але знаєш, Ненсі, я й сама спочатку цього не розуміла, – чесно зізналася дівчинка. – Тато мені пояснив.

– Що ж, поясніть тепер і мені, – наполягала Ненсі.

– Хіба ж не зрозуміло? Треба радіти з того, що милиці виявилися непотрібними! – тріумфально повідомила Полліанна. – Тепер бачиш, як усе просто!

– Дивна якась гра, – зауважила Ненсі, з острахом поглядаючи на Полліанну.

– Ні, вона не дивна, а чудова! – з ентузіазмом наполягала дівчинка. – І з того часу ми постійно в неї грали. І що тобі важче, то більше радіти треба – ось так. Щоправда, іноді буває зовсім важко, особливо коли твій тато йде на небо, а в тебе не лишається нікого, окрім Жіночої допомоги.

– Авжеж, або коли тебе поселили в крихітну кімнатку на горищі, у якій майже нічого немає, – пробуркотіла Ненсі.

Полліанна зітхнула.

– Спочатку й справді було непросто, особливо тому, що я почувалася такою самотньою. Мені здавалося, що я просто не зможу грати в гру, та й гарних речей хотілося нестерпно. Та раптом я згадала, що терпіти не можу свого ластовиння, і зраділа, що не маю люстра. А потім побачила цей чудовий краєвид із вікна і зрозуміла, що мені є з чого радіти. Знаєш, коли шукаєш привід для радощів, забуваєш про неприємне – як у випадку з лялькою і милицями, розумієш?

– Гм! – Ненсі навіть не знала, що на це відповісти, і щосили намагалася стримати сльози.

– Зазвичай це буває дуже легко, – зітхнула Полліанна, – бо ж ми з татом так часто грали в гру, що я до неї звикла. Це трапляється саме по собі. Зараз мені, звісно, непросто, бо грати нема з ким. Можливо, тітонька Поллі якось згодиться пограти, – міркувала вголос дівчинка.

– Боронь Боже – щоб вона!.. – видихнула Ненсі і додала вголос: – Знаєш, Полліанно, хоч я і не зовсім розумію цю гру та й грати не вмію, але я з тобою гратиму! Так, гратиму, гратиму! – пообіцяла Ненсі.

– О, Ненсі! – вигукнула Полліанна, міцно обіймаючи дівчину. – Це буде просто чудово! І весело, правда ж?

– Гм, мабуть, – із сумнівом мовила Ненсі. (...)

Полліанна з апетитом з'їла хліб, запивши його молоком, а потім пішла до кімнати, де тітка Поллі читала книжку. Тітка зустріла її холодно.

– Ти повечеряла, Полліанно?

– Так, тітонько Поллі.

– Вибач, що змусила тебе вечеряти молоком та хлібом на кухні, але я не могла вчинити інакше.

– Та я навіть рада, тітонько, що так вийшло. Я люблю молоко і хліб, і Ненсі мені подобається. Тож ви правильно вчинили. Тітка Поллі рвучко випросталася в кріслі.

– Полліанно, тобі вже час спати. У тебе був важкий день, а завтра нам потрібно розпланувати твій час, а також передивитися твій одяг – можливо, доведеться щось докупити. Ненсі дасть тобі свічку – будь з нею обережна. До сніданку потрібно спуститися о пів на восьму. Не запізнюйся. На добраніч.

Полліанна раптом підійшла до тітки й ніжно її обняла.

– Мені тут так добре, – радісно зітхнула дівчинка. – Думаю, мені буде дуже добре з вами. Я знала про це, ще коли збирала-

ся сюди їхати. На добраніч, – весело закінчила Полліанна, вибігаючи з кімнати.

– Це ж треба, – стиха мовила міс Поллі. – Що за дивна дитина? – Раптом вона спохмурніла: – Вона рада, що я її покарала, а мені не варто перейматися, що я це зробила. І їй подобається жити зі мною! Дивина, та й годі, – мовила міс Поллі, знов беручи книжку.

А чверть години по тому в кімнатці на горищі, зарившись у простирадла, ридала маленька дівчинка.

– Татку, я знаю, що ти серед янголів, та я не можу зараз грати в цю гру, просто не можу. І як радіти з того, що доводиться спати тут самій, коли тут так темно й страшно. Якби поруч була Ненсі, чи тітка Поллі, чи навіть леді з Жіночої допомоги, мені було б значно легше!

А внизу Ненсі поспішала закінчити роботу, роздратовано вичищаючи молочник щіткою. Вона не припиняла бурмотіти:

– Якщо вже я гратиму в таку гру, де треба радіти милицям замість ляльки, то гратиму в неї по-своєму! Так, я вже зіграю в неї так, як треба! Ото вже зіграю! Так! (...)

Кадр з кінофільму
«Полліанна» (режисер
С. Хардінг, 2003 р.)

Переклад Віри Наливаної

Запитання і завдання до прочитаних уривків

1. Розкажіть про першу зустріч Полліанни з тітонькою Поллі. Як поводитися родички під час знайомства? А як вони почувалися? Обґрунтуйте відповідь прикладами з тексту.
2. Яким було перше враження Полліанни від її кімнати? Яким стало нове помешкання в уяві дівчинки завдяки «грі в радість»? Чому, слухаючи розповідь Полліанни про те, чим їй подобається кімната, Ненсі ледь стримувала сльози?
3. Який випадок спонукав батька Полліанни вигадати для неї «гру в радість»? Опишіть цю гру. Чому Ненсі вирішила грати разом з Полліанною?
4. Чи погоджуєтеся ви з такими висловлюваннями Полліанни: «Коли шукаєш привід для радощів, забуваєш про неприємне»; «Жити – це робити те, що хочеться»? Дайте розгорнуту відповідь.
5. Чи подобається вам «гра в радість»? Поясніть своє ставлення до неї.

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Хто такий Том Сойєр?
2. Назвіть авторку повісті «Полліанна».

Другий рівень

1. У яку гру грає Полліанна?
2. Що таке портрет у художньому творі?

Третій рівень

1. З ким Том Сойєр заблукав у печері? Як він поведився під час цієї пригоди?
2. Визначте головні риси характеру Тома Сойєра. Обґрунтуйте відповідь конкретними прикладами.

Четвертий рівень

1. Чи справді «гра в радість» допомагала Полліанні бути щасливою? Обґрунтуйте свою думку.
2. Порівняйте образи Тома Сойєра та Полліанни. Що споріднює цих персонажів? Завдяки чому їхнє життя сповнене радості?

Для книголюбів

1. Подискутуйте! Чи можна вважати «гру в радість» щирою, якщо інколи Полліанна грає в неї, ковтаючи сльози від образи й смутку? Чи не є ця гра втечею від дійсності з її проблемами та неприємностями? Чи справді вона може допомогти людині?

2. Групова робота. Завдання для першої групи. На основі кількох епізодів з повістей про Тома Сойєра та Полліанну підготуйте номери для гри «Німі картини». Під час показу ваші однокласники мають упізнати ці епізоди.

Завдання для другої групи. Підготуйте запитання для «інтерв'ю» з Полліанною. Оберіть однокласницю, яка виконуватиме її роль. Проведіть у класі гру «Інтерв'ю з Полліанною».

Завдання для третьої групи. Уявіть, що Том Сойєр і Полліанна випадково зустрілися. Якою могла б бути ця зустріч? Розіграйте її за ролями.

Теми письмових робіт

1. «Чудо “гри в радість” (за повістю “Полліанна”)».
2. «Шукач пригод Том Сойєр».
3. «Друзі Том Сойєр і Гек Фінн».

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

СИЛА
ТВОРЧОЇ УЯВИ

Літературна розминка

1. Що вам відомо про твір Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див»? Якщо ви знаєте його сюжет з книжки або з мультфільму, поясніть, чим він відрізняється від інших літературних казок.
2. Якщо вам не відомий сюжет твору Керролла, спробуйте уявити Країну Див, якою подорожує його головна героїня. Опишіть цю місцину.

Сама собою склалася звичка говорити про цього письменника як про двох зовсім різних чоловіків. Перший – професор математики, занурений у формули, автор наукових праць. Другий – фантазер і жартівник, автор чудернацьких казок, що уславили його як «короля нисенітниці». Перший – похмурий і відлюдкуватий джентльмен, який не терпів втручань у своє самотнє життя й ретельно дотримувався встановленого розпорядку дня. Другий – невтомний винахідник розваг і розіграшів, цілком «свій» серед гомінливої дітвори. Перший був вимогливим і прискіпливим викладачем. Другий обожнював усілякі ігри, надто ж шахи, крокет¹, більярд і тріктрак², вигадував численні головоломки й загадки. Перший був дияконом, другий – завзятим театралом (причому в ті часи, коли на його батьківщині церква не схвалювала такого захоплення). Перший звався Чарльз Лутвідж Доджсон. Другий друкував свої художні твори під псевдо-

¹ Крокет – гра, популярна в Англії часів Керролла. Її учасники ударами довгих дерев'яних молотків намагаються провести маленькі м'ячики через низку дротяних ворітьєць до кілочка суперника.

² Тріктрак – старовинна гра, що полягає в пересуванні шашок на дошці відповідно до кількості очок, які випадають на кубиках.

німом Льюїс Керролл, що відомий нині в усіх куточках світу.

Як співіснували ці дві протилежні особистості в одній людині, так і залишилося загадкою. Уже понад століття її намагаються розгадати біографи письменника й шанувальники його творчості...

Чарльз Лутвідж Доджсон народився 27 січня 1832 р. в графстві Чешир, що у Великій Британії. Він був старшим із синів у багатодітній родині священика. З дитинства Чарльз звик піклуватися про своїх молодших братів і сестер, розважав їх різноманітними вигадками. Особливо ж хлопцеві подобалося виступати перед малечею з фокусами. Із часом він не охолов до цієї забави. Професор Доджсон залюбки показував своїм маленьким друзям, як змайструвати паперовий пістолетик, що вистрілює при струшуванні, або як зробити з носової хустинки мишу, котра потім вислизне з рук, мов жива.

За років навчання Чарльз виявив непересічні математичні здібності. Його помітили й запросили викладати в одному з коледжів Оксфорда. Упродовж двадцяти шести років Доджсон читав лекції з математичних дисциплін, час від часу друкуючи свої наукові розвідки. Жив усамітнено й тихо, майже нікуди не виїжджав. Щоправда, одну подорож він все ж таки здійснив: побував у багатьох європейських містах, відвідав Росію. Однак то була ділова поїздка у справах церкви.

Так минало «офіційне» життя письменника. Та найцікавіше відбувалося за його лаштунками. Там буденні обов'язки поступалися місцем улюбленим захопленням, яким Доджсон віддавався з пристрасстю, нечуваною для «застебнутого на всі гудзики» професора. Саме так він ставився до театру. І до мистецтва фотографії, у якому досягнув неабиякої майстерності – став одним з найкращих фотографів-аматорів¹ свого часу. А ще до вигадкування різноманітних ігор – математичних, логічних, мовних тощо.

Проте найпліднішим виявилось захоплення літературою. Адже саме завдяки йому з'явилися дивовижні, чи не найзагад-

Льюїс Керролл
(Чарльз Лутвідж
Доджсон)
(1832–1898)

¹Аматор – той, хто займається якоюсь справою не як професіонал, а з любові до неї.

ковіші у світі казки про неймовірні пригоди дівчинки Аліси в Країні Див і в Задзеркаллі. Ці твори ввібрали все розмаїття талантів і вподобань письменника, щедро обдарованого природою. У них утілилися і любов до світу дитинства, і багата уява, і знання з математики, і досвід фотографа, і пристрасть до фокусів та загадок... В історіях про Алісу поєдналися філософія, казка, гумор, гра та фантастика.

Словник Мудрої Сови

Фантастика – різновид художньої літератури, у якому зображуються незвичайні, неправдоподібні явища і створюється вигаданий, нереальний, сповнений чудес світ.

Довідка Кота Ученого

Крім того, у книжках про Алісу Керролл у насмішкуватій формі відтворив життя сучасної йому Англії. Ті часи називають «вікторіанською добою» – на честь королеви Вікторії, яка правила країною шістдесят чотири роки (1837–1901). Особливістю цієї доби були суворі правила моралі й поведінки. Взірцем для наслідування вважався добродішесний член суспільства, який сумлінно виконує свої обов'язки, демонструючи стриманість у почуттях, самодисципліну й здоровий глузд. Не потурали їй дітям. Вони мали старанно вчитися і поводитися статечно, ніби дорослі.

Аліса Лідделл.
Фото Льюїса Керролла

До задуму написати «Алісу в Країні Див» автора підштовхнув випадок на прогулянці. 4 липня 1862 р. професор Доджсон вирушив кататися човном у товаристві дочок декана свого коледжу. Серед трьох дівчат була десятирічна Аліса. Вона звернулася до професора з проханням розповісти казку. І Доджсон тут-таки вигдав історію про те, як сама Аліса нібито потрапила до підземної країни, де з нею трапилось чимало незвичайного. Повернувшись додому, Доджсон занотував

у блокноті основний сюжет казки. А вже за три роки видав її під назвою «Аліса в Країні Див», підписавши псевдонімом Льюїс Керролл.

Невдовзі Керролл написав продовження пригод головної героїні цього твору – книжку «Аліса в Задзеркаллі». У ній він зобразив не лише свою маленьку приятельку, а й самого себе – в образі Білого Лицаря. Принаймні ті, хто особисто знав письменника, одразу впізнали його в незграбному блакитноокому дивакові зі скуйовдженим волоссям, що весь час торочить про свої винаходи...

Літературна кухня

Чим пригоди Аліси відрізняються від пригод інших казкових персонажів?

Обидві казки про Алісу – досить непрості твори. Тут немає чаклунів, добрих і злих героїв, «чарівних помічників» та інших традиційних казкових образів. Навіть Король і Королева не схожі на казкових повелителів, бо мають суто ігрове «походження». В одній книжці Керролла вони правлять у колоді карт, а в другій – на шаховій дошці. Про інших персонажів годі й казати: тут тобі і Чеширський Кіт, який зникає, залишаючи в повітрі власну усмішку, і Шалений Заєць, і божевільний Капелюшник, і Казна-Що-Не-Черепаха, і Грифон... Кожен із цих образів приховує значення, які можна тлумачити по-різному. А до того ж містить натяки, зрозумілі лише друзям письменника або його землякам.

Наприклад, образ Капелюшника Керролл «списав» з продавця меблів Теофіля Картера – дивака, який зажди носив циліндр і раз у раз вибухав чудернацькими ідеями. Водночас цей образ натякає на популярну в Англії приказку «*Божевільний, як капелюшник*». За припущенням дослідників, її породив реальний факт: капелюшники в Англії XIX ст. мусили працювати з отруйними речовинами, які нерідко викликали психічні розлади. На основі схожої за змістом приказки створено й образ Шаленого Зайця. Приказка ж така: «*Божевільний, як березневий заєць*».

Знаменитий Чеширський Кіт теж «прийшов» із давньої англійської приказки: «*Усміхається, мов чеширський кіт*». Її по-

ходження достеменно невідоме. Деякі дослідники зауважують, що на вивісках багатьох таверн¹ у графстві Чешир було намальовано схожих на котів левів із широкими усмішками. Інші ж учені вважають, що приказка виникла завдяки чеширським сирам, яким надавали форму усміхнених котів...

Крім того, казки Керролла насичені мовними жартами й іграми, а також пародіями на вірші та пісні, популярні в Англії 60–80-х років XIX ст. Усе це надзвичайно важко належно відтворити в перекладі. Отож така робота до снаги лише досвідченим і творчим перекладачам.

В. Єрко. Обкладинка українського видання казок Л. Керролла

Читачеві, який уперше потрапляє разом з Алісою до Країни Див, багато дечого може видатися заплутаним і навіть незрозумілим. Тут втрачають чинність природні закони, життєві правила й хороші манери. Тут летить шкереберть здоровий глузд, адже скрізь панує гра.

Ця гра ґрунтується на законах *нонсенсу*, що в перекладі з англійської означає «безглуздя». Так в Англії називають вірші, пісеньки, історії, які мають своїм змістом веселу нісенітницю. Нонсенси зазвичай не «повчають» і не «виховують». Їхня мета – просто розсмішити. Проте в Керролла вони набувають ще й додаткового значення. За допомогою нонсенсів письменник показує, як багато незрозумілого й нерозумного в тому, що на

¹Таверна – невеликий шинок, корчма.

перший погляд видається зрозумілим і розумним. І навпаки: раз у раз він несподівано виявляє приховану логіку в очевидній нісенітниці.

Так Керролл наголошує на вкрай важливій для нього думці: людські знання про світ не є безперечною істиною, а життя не завжди вкладається в рамки здорового глузду. Адже якщо подивитися на речі під незвичним кутом, то істина може обернутися на оману, глупство – на мудрість, а диво – на цілком буденне явище.

Саме ця думка відкривається Алісі під час подорожі підземним світом. Кожна зустріч з його мешканцями перетворюється для дівчинки на гру. І кожна гра висвітлює обмеженість уявлень про світ, до яких звикли дорослі. А водночас звільняє творчу уяву героїні та читачів, допомагає їм по-новому побачити світ і самих себе. Власне, у цьому й полягає велика сила казок Керролла.

Р. Інпен. Ілюстрація до казки «Аліса в Країні Див»

Перевірте себе

1. Ким за професією був Льюїс Керролл? Чим він захоплювався? Чому на своїх сучасників письменник справляв враження двоїстої, суперечливої людини? Назвіть його справжнє ім'я.
2. Розкажіть історію написання казки «Аліса в Країні Див». Як називається другий твір про Алісу?

3. Що таке нонсенс і яку роль він відіграє в казках Керролла?

4. **Знайдіть!** Знайдіть кілька прикладів англійських віршів або пісень, які належать до нонсенсів. Поясніть їхній зміст.

5. **Пофантазуйте!** Яким ви уявляєте Задзеркалля? Опишіть його.

АЛІСА В КРАЇНІ ДИВ

(Уривки)

Розділ перший

Униз і вглиб кролячою норою

Аліса тяжко занудьгувала, сидячи на березі без діла. Разів зо два зазирнула вона до книжки, яку читала її сестра, але не знайшла там ні малюнків, ні розмов.

– Ет, чого варта книжка без малюнків та розмов? – зітхнула Аліса.

Вона сиділа й думала (наскільки це можливо у спеку, коли туманіє голова й злипаються повіки), піти чи не піти нарвати квіток – це ж бо така втіха сплести собі з них віночок...

Аж тут повз неї промайнув Кролик – білий, з рожевими очима. Диво, звісно, невелике, як не дивина було й почути, що Кролик бубонить собі під ніс:

– Ой лишенько, лишенько, як я забарився!

Кадр з мультфільму
«Аліса в Країні Див. Алі-
са в Задзеркаллі» (художник
І. Смирнова, 1981 р.)

(Згадуючи про це опісля, вона подумала, що мала б таки здивуватися, але тієї миті все видавалося цілком звичайним). Та коли Кролик раптом добув з *нагрудної кишеньки годинника* й, зиркнувши на нього, поспішив далі, Аліса схопилася на ноги: зроду-віку ще не траплявся їй Кролик з нагрудною кишенюкою та ще й при годиннику.

Аж тремтячи з цікавості, вона кинулася за ним навздогін і, на щастя, ще встигла помітити, як він гулькнув у велику кролячу нору під живоплотом¹.

¹ Ж и в о п л і т – густо посаджені дерева або кущі, що утворюють загорожу.

Аліса з розгону пірнула слідом за Кроликом, навіть не подумавши, як буде звідти вибиратися.

Якусь часину кроляча нора йшла рівненько, немов тунель, а тоді зненацька урвалася – так зненацька, аж Аліса й незчулась, як жухнула навсторч у якийсь глибоченний колодязь.

Чи то колодязь був просто-таки бездонний, а чи так повільно вона падала, але дорогою їй не бракувало часу роззирнутися й поміркувати, що ж буде далі.

Найперше Аліса глянула вниз, щоб бачити, куди вона падає, – але там було темно, хоч в око стрель. Тоді вона оглянула стіни колодязя: на них була сила-силенна маленьких мисників та книжкових полиць; подекуди на кілочках висіли мапи й картини. З одного мисника вона прихопила баночку з наліпкою «*Помаранчеве варення*» – та ба! – виявилося, що вона порожня. Викидати її було лячно (ще вб'є когось унизу), тож Аліса примудрилася тицьнути банку на одну з полиць, повз яку пролітала.

– Овва! – чудувалася Аліса. – Після такого падіння не страшно й зі сходів скотитися! Ото вдома дивуватимуться, яка я хоробра! Та що там сходи! Тепер я й не писнула б, якби впала навіть з даху! (І це, мабуть, було правдою).

Униз, униз, униз... От би падати так до безкінечності!

– Цікаво, скільки миль я вже пролетіла? – міркувала Аліса вголос. Мабуть, уже й до центру Землі недалеко. Ану прикиньмо: по-моєму, до нього ще десь чотири тисячі миль.

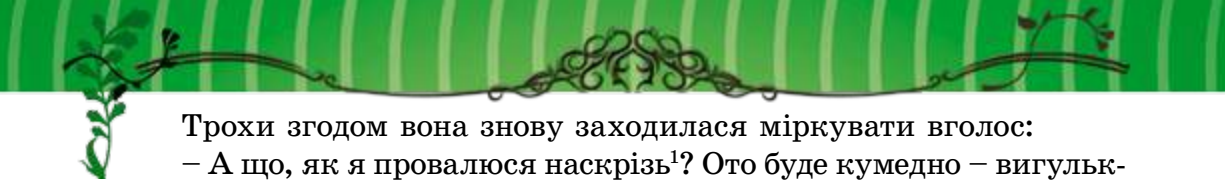
(Аліса, бач, просвітилася в цих питаннях на уроках у школі, і хоч зараз була не найкраща нагода хизуватися знаннями – слухати нікому! – а все ж попрактикуватися ніколи не завадить).

– Так, здається, саме стільки, але тоді постає питання: на якій я широті й довготі?

(Аліса уявлення не мала, що таке «широта» й «довгота», але ці поважно-вчені слова неабияк тішили її вуха).

Дж. Тенніел. Ілюстрація до першого видання казки «Аліса в Країні Див»

Трохи згодом вона знову заходилася міркувати вголос:

– А що, як я провалюся наскрізь¹? Ото буде кумедно – вигулькнути серед людей, що ходять униз головою! Антипадки, чи як їх там (вона була навіть рада, що ніхто зараз її не чує, бо слово пролунало якось трохи не так). – І тоді, зрозуміло, мені доведеться запитати, у яку країну я потрапила: «Перепрошую, добродійко, це Австралія чи Нова Зеландія?» – Тут Аліса спробувала зробити реверанс. (Уяви собі реверанс у повітрі і спитай себе, що з того вийшло б). – Тільки що *вона* про мене подумає? Що я якась невігласка? Ні, не годиться: може, десь буде написано...

Униз, униз, униз...

Знічев'я Аліса знову заговорила:

– Уявляю, як Діні буде сумно сьогодні без мене! (Діна – це кішка). Хоч би ж не забули, коли питимуть чай, поставити і їй блюдечко з молоком. Діно, кицюню моя! Як жаль, що ти не зі мною! Миші так глибоко, боюся, не водяться, але кроти – близькі мишачі родичі – тут, мабуть, є. От лише... чи їдять коти кротів?

Тут Алісу почав змагати сон, і вона вже бубоніла собі під ніс, немов крізь дрімоту: «Чи їдять коти кротів?.. Чи їдять коти кротів?..»

Часом виходило щось таке: «Чи їдять кроти котів?..», бо коли не знаєш відповіді на питання, то байдуже, з якого боку його ставити. Аліса відчула, що дрімота вже заволоділа нею, і їй почало снитися, ніби вона гуляє попідручки з Діною і цілком серйозно запитує: «Ну-бо, Діно, признавайся: чи ти колись їла кротів?».

Коли це враз – гу-гуп! – і вона опинилася на купі хмизу й сухого листя: політ закінчено!

Аліса нітрохи не забила і швиденько схопилася на ноги. Підвела голову догори – там усе тонуло в темряві; зате попереду

¹ За часів Керролла в популярній літературі висловлювалися різні здогади про те, що станеться, коли впасти в тунель, що проходить крізь центр Землі. Ще грецький філософ Плутарх, а згодом і багато відомих мислителів (Бекон, Вольтер) розмірковували на цю тему. Галілей дав правильну відповідь: тіло буде падати дедалі швидше, але з усе меншим прискоренням, доки не досягне центру Землі, де прискорення дорівнює нулю. Після цього швидкість падіння почне зменшуватися, а сповільнення – збільшуватися, аж поки тіло не досягне протилежного кінця тунелю. Тоді знову почнеться падіння до центру Землі. Опір повітря врешті-решт колись зупинить його в центрі. (Прим. Мартина Гарднера).

виднів ще один довгий коридор, і в ньому миготіла, швидко віддаляючись, постать Білого Кролика.

Гаятись не можна було й хвилини – Аліса як вітер помчала за ним і ще встигла почути, як він проказав, звертаючи за ріг: – Ох, бідні мої вушка! Мої вусики! Як же я запізнююсь!

Здавалося, він був зовсім близько, та коли Аліса й собі звернула за ріг, за Кроликом і слід пропав, а вона опинилася в довгому низькому коридорі, освітленому рядочком підвішених до стелі ламп.

Довкола було багато дверей, але всі позамикані. Аліса пройшла коридором з одного боку, вернулася з протилежного (дорогою вона торгала всі двері поспіль) і тепер сумно брела серединою, розмірковуючи, як же їй звідси вибратися.

Раптом Аліса наштотхнулася на маленький триногий столик, весь із суцільного скла. На ньому не було нічого, окрім крихітного золотого ключика, й Алісі відразу спало на думку, що це, мабуть, ключ від котрихось дверей. (...)

~ Ключик підійшов до дверцят, за якими знаходився предивний сад. Алісі дуже кортіло потрапити туди, але вона була завеликою... ~

Бачиш, останнім часом Алісу спіткало стільки всіляких дивовиж, що вона почала сумніватися, чи в цьому світі так уже й багато справді неможливих речей.

Збагнувши, що біля дверцят вона нічого не вистоїть, Аліса повернулася до столика – не без надії знайти там якогось іншого ключа чи бодай інструкцію для тих, хто хоче скластися, як підзорна труба.

Цього разу на столику вона побачила маленьку пляшечку («Раніше її точно не було», – подумала Аліса) з прив'язаним до шийки папірцем, де гарними великими літерами було видрукувано: «Випий мене». Коли тобі пропонують «Випий мене» – це, звісно, чудово, але мудра маленька Аліса не збиралася діяти зопалу.

– Ні, – сказала вона собі, – спочатку я гляну, чи нема тут де напису «Отрута». (...)

Проте на цій пляшечці такого напису не було, тож Аліса таки відважилася з неї надсюрбнути. Виявилось, що це доволі смачно (як пиріг з вишнями, заварний крем, ананас, смажена індичка, іриски й гарячі грінки разом узяті), й Аліса хильцем спорожнила пляшечку.

– Цікаве відчуття! – мовила Аліса. – Здається, я стягуюсь, як підзорна труба.

І справді: тепер вона заледве сягала десяти дюймів і аж проясніла на думку, що такий зріст дасть їй нарешті змогу пройти крізь дверцята в той чарівний садок. (...)

Упевнившись, що з нею нічого більше не діється, вона вирішила мерщій податися до саду. Бідна Аліса!..

Біля дверцят вона похопилася, що забула золотого ключика, а коли вернула до столика, то зрозуміла, що тепер до ключика їй не дотягтися. Вона виразно бачила його знизу крізь скло і навіть пробувала вилізти вгору по ніжці, але ніжка була заслизька.

Натомившись від марних зусиль, бідолашка сіла й заплакала.

– Годі! Сльозами тут не поможеш! – наказала вона сама собі. – Раджу тобі зараз же перестати!

Зазвичай Аліса давала собі непогані поради (хоча й рідко до них прислухалася), а подеколи картала себе аж до сліз. Якось, пригадується, навіть спробувала нам'яти собі вуха за те, що змахлювала, граючи сама із собою в крокет. Ця мала химерниця страх як любила вдавати двох осіб нараз.

«Але тепер, – подумала Аліса, – нема сенсу отак роздвоюватися. Мене заледве й на одну вистачає!».

Аж ось її погляд упав на невеличку скляну скриньку під столом: вона відкрила її й побачила там малесеньке тістечко, на якому красувалися викладені смородинками слова: «З'їж мене».

– А що ж, і з'їм! – промовила Аліса. – І коли від того побільшаю, то дістану ключа, а здрібнію ще дужче, то просунуся під дверцятами. Так чи інак, а в садок я потраплю однаково. (...)

Тож вона відкусила ще шматочок і незабаром доїла все тістечко.

Запитання і завдання до прочитаного уривка

1. Чим прочитаний вами уривок з твору Керролла відрізняється від звичного початку казки?
2. Які дивовижі спостерігала довкола себе Аліса в підземному світі?
3. Пригадайте, у яких епізодах з'являються такі «дрібнички»: кишеньковий годинник, порожня банка з написом «*Помаранчеве варення*», золотий ключик, пляшечка з написом «*Випий мене*», тістечко з написом «*З'їж мене*».

Розділ 2 **Озеро сліз**

– Усе дивасніше й дивасніше! – вигукнула Аліса (з великого зачудування вона раптом забула, як правильно говорити). – Тепер я розтягуюсь, наче найбільша в світі підзорна труба!

До побачення, ноги! (Бо ніг своїх вона вже майже не бачила – так швидко вони віддалялися).

– О бідні мої ноженята, хто ж вас тепер взуватиме, у панчішки вбиратиме? Напевно, не я!.. Тепер ми надто далеко одне від одного, щоб я могла дбати про вас: мусите давати собі раду самі...

«А все ж я повинна їм догоджати, – додала подумки Аліса. – Бо ще ходитимуть не туди, куди я хочу!.. О, вже знаю: я на кожне Різдво даруватиму їм нові чобітки».

І вона почала міркувати, як це найкраще зробити.

– Чобітки доведеться слати з посланцем, – метикувала вона. – От комедія – слати дарунки своїм власним ногам! І ще з якою чудернацькою адресою: *«Ш-ний Правій Нозі Алісиній Килимок-Перед-Каміном. Від Аліси, з любов'ю»*.

– О людоньки, що за дурниці я верзу!

Тут вона стукнулася головою об стелю: ще б пак, її зріст сягав тепер за дев'ять футів!

Вона мерщій схопила золотого ключика й гайнула до садових дверцят.

Бідолашна Аліса! Єдине, що вона могла зробити, лежачи на підлозі, – це зазирнути в садок одним оком. Надії дістатися туди лишалося ще менше, ніж досі. Вона сіла і знову зайшлася плачем.

– Як тобі не сором?! – сказала собі Аліса. – Щоб отака велика дівчинка (чим не до речі сказано?) отак розпустила рюмси! Зараз же перестань, чуєш?

Але вона все плакала й плакала, розливаючись потоками сліз, аж поки наплакала ціле озерце, завглибшки з чотири дюйми і завширшки на півкоридора.

Тут до її слуху долинуло дрібне лопотіння ніг. Аліса похапцем утерла очі, аби глянути, хто це. То повертався Білий Кролик: вишукано вбраний, з парою білих лайкових рукавичок в одній руці і віялом у другій.

Він дуже поспішав і бурмотів сам до себе:

– Ой, Герцогиня! Ой-ой, Герцогиня! Вона ж оскаженіє, коли я змушу її чекати!

З розпачу Аліса ладна була просити помочі в кого завгодно, тож коли Кролик порівнявся з нею, вона знічено озвалася:

– Перепрошую, пане...

Кролик аж звився на місці – кинув віяло й рукавички і очамріло дременув у темряву.

Аліса підняла одне й друге і стала обмахуватися віялом: задуха в коридорі стояла страшенна.

– Який божевільний день! – сказала вона. – Ще вчора все йшло нормально... Цікаво, може, це я за ніч так перемінилася? Ану пригадаймо: коли я прокинулась – чи була я такою, як завжди? Щось мені пригадується, ніби я почувалася інакше. А якщо я не та, що була, то скажіть-но, *хто* я тепер?.. Оце головолонка...

І вона почала перебирати в пам'яті всіх своїх ровесниць, аби з'ясувати, чи не перетворилася вона часом на одну з них.

– Безперечно, я – не Ада, – розмірковувала вона. – В Ади волося спадає кучерями, а в мене – не в'ється зовсім. І, безперечно, я не Мейбл: я ж бо знаю стільки всякої всячини, а вона – ой, вона така невігласка! Крім того, *вона* – то *вона*, а *я* – це *я*, а... О людоньки, як важко в усьому цьому розібратися!.. Ану перевірко, чи знаю я те, що знала? Отже: чотири на п'ять – дванадцять, чотири на шість – тринадцять, чотири на сім – е-е, так я ніколи не дійду до двадцяти! Втім, таблиця множення – ще не аргумент... Перевірко географію: Лондон – столиця Парижа, а Париж – Риму, а Рим... Ні, все неправильно! Мабуть, я таки не я, а Мейбл! Ану, прочитаю вірша «Хороша перепілонька...».

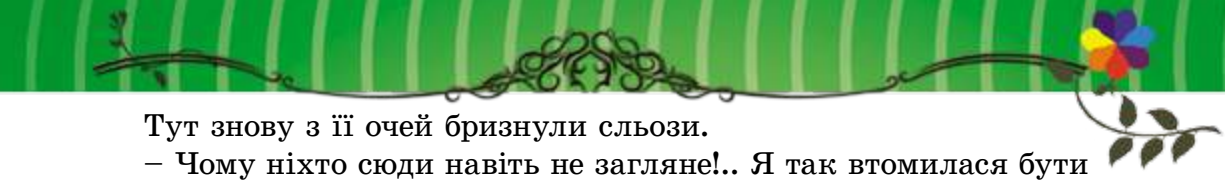
І, схрестивши руки на колінах, так ніби вона проказувала вголос уроки, Аліса почала читати з пам'яті. Але й голос її звучав хрипко та дивно, і слова були не ті:

Хороший крокодилонько
Качається в піску,
Пірнає в чисту хвиленьку,
Споліскує луску.
Як він покаже зубоньки,
Привітно сміючись,
То рибоньки-голубоньки
Самі у рот плись-плись!

– Це явно не ті слова, – зітхнула бідолашна Аліса зі слізьми на очах. – Я таки й справді Мейбл, і доведеться мені жити в убогому будиночку, де й гратися немає чим, зате ого скільки уроків треба вчити! Ні, цього не буде: якщо я Мейбл, то залишуся тут, унизу! Нехай скільки завгодно заглядають сюди і благають: «Вернися до нас, золотко!».

Я тільки звезду очі й запитаю:

«Спершу скажіть, хто я є, і, коли мені ця особа підходить, – я вийду нагору, а коли ні – не вийду. Сидітиму тут, аж доки стану кимось іншим».

Тут знову з її очей бризнули сльози.

– Чому ніхто сюди навіть не загляне!.. Я так втомилася бути сама!

Із цими словами вона опустила очі і з подивом помітила, що, розмовляючи сама з собою, натягла на руку одну з Кроликових білих рукавичок.

– І як це мені вдалося? – майнуло у неї в голові. – Напевно, я знову меншаю?

Вона звелася й пішла до столика, аби примірятись: так і є – вона зменшилася десь до двох футів і швидко меншала далі. Причиною, як незабаром з'ясувалося, було віяло в її руці, тож Аліса прожогом його відкинула: ще мить – і вона зникла б зовсім!

– Ху-у! Ледь урятувалася! – сказала вона, вельми налякана цими змінами, але й невимовно рада, що живе ще на світі.

– А тепер – до саду! – І вона чимдуж помчала до дверцят. Та ба! Дверцята знову виявилися замкнені, а ключик, як і перше, лежав на скляному столику.

«Кепські справи, кепські, далі нікуди, – подумала нещасна дитина. – Ніколи-ніколи я ще не була такою манюсінською! І треба ж отаке лихо на мою голову!»

На останньому слові вона посковзнулася і – шубовсть! – по шию опинилася в солоній воді.

Спочатку Аліса подумала, що якимось дивом упала в море.

– А коли так, – сказала вона собі, – то додому я повернуся залізницею.

(Аліса тільки раз у житті побувала біля моря і дійшла загального висновку, що там усюди є купальні кабінки¹, дітлахи, що длубаються в піску дерев'яними лопатками, вишикувані в рядок готелі, а за ними – залізнична станція).

Проте вона хутко здогадалася, що плаває в озері сліз, яке сама наплакала ще будвши велеткою.

– І чого було аж так ридати? – бідкалася Аліса, плаваючи туди-сюди в пошуках берега. – За те мені й кара!.. Ще потону у власних сльозах! Ото була б дивина! Щоправда, сьогодні – усе дивина.

Тут Аліса почула, як поблизу неї хтось хлюпочеться, і попливла на хлюпінт, аби з'ясувати, хто це. Спершу вона подумала, ніби

¹ Ідеться про невеличкі кабінки на колесах, що вивозилися кіньми в море. Через дверцята в стінці, оберненій до моря, виходили у воду; величезний парасоль, прикріплений ззаду, закривав того, хто купався, від допитливих поглядів публіки. (Прим. Мартина Гарднера).

Дж. Тенніел. Ілюстрація
до першого видання казки
«Аліса в Країні Див»

Аліса вирішила, що до мишей слід звертатися саме так. Щоправда, досі подібної нагоди їй не випадало, але колись у братовому підручнику з граматики вона бачила табличку відмінювання:

Наз. миша
Род. миші
Дав. миші
Знах. мишу

Оруд. мишею
Місц. на миші
Клич. мишо!

Миша пильно глянула на Алісу й начебто підморгнула їй крихітним очком, але не озвалася й словом.

«Може, вона не тямить по-нашому? – подумала Аліса. – Може, це французька миша, що припливла з Вільгельмом За-войовником?»

(Треба сказати, що попри всю свою обізнаність з історії, Аліса трохи плуталася в давності подій).

– *Ou est ma chatte?*¹ – заговорила вона знову, згадавши найперше речення зі свого підручника французької мови.

Миша мало не вискочила з води і, здавалося, уся затремтіла з жаху.

– Перепрошую! – зойкнула Аліса, відчувши, що скривдила бідолашнє звіратко. – Я зовсім забула, що ви недолюблюєте котів.

– Недолюблюю котів?! – вереснула Миша. – А ти б їх долюблювала на моєму місці?!

– Мабуть, що ні, – примирливо відказала Аліса. – Тільки не гнівайтесь... А все ж таки жаль, що я не можу показати вам

¹ Де моя кішка? (Франц.)

нашу Діну. Ви б лише глянули – і одразу б закохалися в котів. Діна така мила і спокійна, – гомоніла Аліса чи то до Миші, чи то до себе, ліниво плаваючи в солоній воді, – сидить собі біля каміна і так солодко муркоче, лиже лапки і вмивається... А що вже пухнаста – так і кортить її погладити! А бачили б ви, як вона хвацько ловить мишей... Ой, вибачте, вибачте!.. – знову зойкнула Аліса, бо цього разу Миша вся наїжачилась, і Аліса збагнула, що образила її до глибини душі.

– Ми більше не говоритимемо про це, якщо вам не до вподоби.

– *Ми?! Ми* не говоритимемо!.. – заверещала Миша, тремтячи всім тілом аж до кінчика хвоста. – Начебто я говорила про таке!.. Наш рід споконвіку *ненавидить* котів – огидні, ниці, вульгарні створіння! Чути про них не хочу!

– Я більше не буду! – промовила Аліса і поквапилася змінити тему. – А чи любите ви со... собак?

Миша мовчала, й Аліса палко повела далі:

– Знали б ви, який милий песик живе з нами в сусідстві! Тер'єрчик – очка блискучі, шерсточка довга-предовга, руда й кучерява! Він уміє всілякі штучки: приносить, що кинуть, служить на задніх лапках – усього й не пригадаєш! А господар його, фермер, каже, що цьому песикові ціни нема, бо він, каже, вигублює до ноги всіх довколишніх щурів... О-о-ой! – розпачливо зойкнула Аліса. – Я знов її образила!

І справді. Миша щодуху пливла геть, женучи озером рясні жмури.

– Мишечко! Шкряботушечко! – лагідно погукала Аліса. – Верніться, прошу вас! Ми вже не будемо говорити ні про котів, ні про собак, якщо вони вам такі немілі!

Зачувши ці слова, Миша розвернулася і поволеньки попливла назад: лице в неї було бліде («від гніву!» – вирішила Аліса), а голос – тихий і тремкий.

– Ось вийдемо на берег, – мовила Миша, – і я розкажу тобі свою історію. Тоді ти зрозумієш, чому я так ненавиджу котів та собак.

А виходити був саме час, бо в озерце набилося чимало птахів та звірів. Були тут і такий собі Качур, і Додо, і Папужка Лорі, й Орлятко, і ще якісь химерні істоти. І вся ця компанія на чолі з Алісою потягла на берег. (...)

~ Погравши із цією компанією в гру «Гасай-Коло», Аліса вирушила далі. Вона ще кілька разів виростала й зменшувалася завдяки

різноманітним чудодійним засобам і старанно шукала стежку до чарівного саду. Відтак дівчинка підійшла до якогось будиночка...

Розділ шостий

Порося та перець

Хвилину-другу вона дивилася на будиночок, гадаючи, як бути далі. Раптом з лісу вибіг лакей у лівреї¹ і гучно затарабанив у двері кісточками пальців. (Що то лакей, вона здогадалася завдяки лівреї, бо з лиця був радше карась). Відчинив йому другий лакей – кругловидий, з лупатими очима, схожий на жабу. Аліса зауважила, що обидва мали дрібно закручене й напудрене волосся. Їй страшенно закортіло дізнатися, що ж буде далі, – вона висунулася з гушавини й напорошила вуха.

Лакей-Карась видобув з-під пахви величезного – завбільшки, як він сам, листа і, простягнувши його Жабунові, урочисто оголосив:

– Для Герцогині. Запрошення від Королеви на крокет.

Лакей-Жабун узяв листа і тим самим тоном повторив ті самі слова, ледь змінивши їхній порядок:

– Від Королеви. Запрошення на крокет для Герцогині.

Відтак обидва вдарили один одному чолом – так низько, аж посплутувалися кучериками.

Аліса мусила втекти назад у хащу, щоб не чути було її сміху. Коли вона визирнула знову, лакея-Карася вже не було, а Жабун сидів біля дверей і тупо зирив у небо. Аліса несміливо підступила до дверей і постукала.

– З вашого стуку, як з риби пір'я, – зауважив лакей, – і то з двох причин. По-перше, я по той самий бік, що й ви, а по-друге, там такий шарварок, що вас однак не почують.

І справді, гармидер усередині стояв пекельний: хтось верещав, хтось чхав і час від часу чувся оглушливий брязкіт, наче там били посуд.

– Тоді скажіть, будь ласка, – озвалася Аліса, – як мені туди зайти?

– Ваш стук мав би якийсь сенс, – провадив Жабун, не зважаючи на неї, – якби двері були між нами. Приміром, коли б ви постукали з того боку – я б вас, звичайно, випустив. (...)

Так і не дочекавшись відповіді, Аліса увійшла до будинку.

¹ Лівре́я – формений одяг швейцарів, лакеїв.

У просторій кухні дим стояв аж під саму стелю. Посередині на триногому дзиглику сиділа Герцогиня й чукикала немовля; кухарка схилилася над вогнищем і помішувала щось у величезному казані – з усього видно, юшку.

– Їхня юшка явно переперчена! – сказала Аліса сама до себе, чхаючи за кожним словом.

Навіть їхнє повітря – і те було переперчене. Чхала навіть Герцогиня; що ж до немовляти, то воно без угаву ревло і чхало, чхало і ревло. Не чхали в кухні лише двоє: кухарка та дебелий, з усмішкою від вуха до вуха, кіт, який сидів на припічку.

– Чи не сказали б ви мені ласкаво, – трохи боязко спитала Аліса, бо не була цілком певна, чи годилося їй озиватися першою, – чому ваш кіт такий дурноспіх?

– Бо він – чеширський! – пояснила Герцогиня. – Ох ти ж порся!

Останнє слово пролунало так зненацька і з такою нестямною люттю, що Аліса аж підскочила. Проте вона зараз же збагнула, що це стосується не її, а немовляти, і, набравшись духу, повела далі:

– А я й не знала, що чеширські коти вміють сміятися.

– Коти з графства Чешир сміються на весь шир, – сказала Герцогиня. – Майже всі.

– Я таких котів ще не бачила, – чемно мовила Аліса, рада-радісінька, що розмова налагодилася.

– Ти ще багато чого не бачила, – сказала Герцогиня. – Це зрозуміло.

Алісі не дуже сподобався тон цього зауваження, і вона подумала, що не завадило б перевести розмову на щось інше. Поки вона підшукувала тему, кухарка зняла з вогню казан і заходилася шпурляти чим попало в Герцогиню та немовля. Першими полетіли кочерга зі щипцями, за ними градом посипалися блюдця, тарілки й полумиски, та Герцогиня і бровою не повела, хоч дещо в неї й поцілило; а немовля її доти ревло як навіжене, тож зрозуміти, болять йому від ударів чи ні, було неможливо.

– Ой, що ви робите? Схаменіться! Благаю! – кричала Аліса, підстрибуючи зі страху. – Ой, просто в ніс! Бідний носик!

У цю мить страхітливих розмірів баняк прохурчав так близько від немовляти, що ледь не відбив йому носа.

– Якби ніхто не пхав свого носа до чужого проса, – хрипким басом сказала Герцогиня, – земля крутилася б куди шпаркіше.

Г. Калиновський. Ілюстрація до казки «Аліса в Країні Див»

– Ну й що б це дало? – зауважила Аліса, рада похизуватися своїми знаннями. – Подумайте лишень, що сталося б із днем і ніччю. Земля оберталася б навколо осі швидше, ніж...

– До речі, про ніж! – сказала Герцогиня. – Відтяти їй голову! Аліса тривожно глипнула на кухарку, але та пустила ці слова повз вуха і знай собі помішувала юшку. Тож Аліса докінчила:

– ...ніж раз на добу, себто раз на двадцять чотири години... чи, може, на дванадцять?..

– Ой, дай мені спокій! – урвала її Герцогиня. – Зроду не терпіла арифметики!

Вона завела щось подібне до колискової і заходилася чукикати немовля, люто стрясаючи його наприкінці кожного рядка.

Бурчи, кричи на немовля,
Лупи його, як чхає,
Що те чхання нам дошкуля,
Маля прекрасно знає...

Хор

(З участю кухарки та маляти)

Гу! Гу! Гу! (...)

– Тримай! – крикнула раптом Герцогиня до Аліси і швиргонула в неї немовлям. – Можеш трохи поняньчити, як маєш охоту! Мені пора збиратися до Королеви на крокет!

І вона хутко вийшла.

Кухарка жбурнула їй навздогін сковороду, але, на диво, схилила.

Спіймати дитину виявилось не так просто: руки й ноги в того чудернацького створіннячка були розчепірені на всі боки («Достоту, як у морської зірки», – подумала Аліса), а само воно пихтіло, як паровик, і без упину пручалося.

Нарешті вона знайшла належний спосіб укоськати немовля: скрутила його у вузол, міцно схопила за праве вушко та ліву ніжку (щоб не розкрутилося) і вийшла з ним на свіже повітря.

«Якщо його звідси не забрати, – подумала Аліса, – то вони напевне його приб'ють як не нині, то завтра. Було б злочинно його покинути, правда ж?»

Останні слова вона проказала вголос, і маля рохнуло їй у відповідь (чхати воно вже перестало).

– Не рохай, – сказала Аліса. – Висловлюй свої почуття у якийсь інший спосіб!

Та немовля рохнуло знову, й Аліса прискіпливо зазирнула йому в личко, аби з'ясувати причину. Ніс у нього був, без сумніву, аж надміру кирпатий, більше схожий на рильце, ніж на справжнього носа, та й очі зробилися підозріло маленькі як на дитину. Словом, його вигляд Алісі не сподобався.

«А може, то воно так схлипує?» – подумала вона і зазирнула маляті в очі, чи не видно там сліз. Ба ні, жодної сльозинки!..

– Якщо ти, золотко, збираєшся перекинутися поросям, – поважно мовила Аліса, – я не буду з тобою панькатися. Закарбуй це собі на носі!

Немовля знову схлипнуло (а чи зрохнуло – важко було сказати), й Аліса якийсь час несла його мовчки.

Вона вже починала хвилюватися – ото буде клопіт із цим чудом удома! – коли це раптом воно знову рохнуло, та так виразно, що Аліса не без тривоги ще раз глянула йому в обличчя.

Так, цього разу помилитися було годі: перед нею було найсправжнісіньке порося! Носитися з ним далі було безглуздо. Вона опустила порося на землю і вельми втішилась, коли воно спокійнісінько потрюхикало собі в хашу.

– З нього виросла б страх яка бридка дитина, – подумала Аліса. – А як порося, по-моєму, воно досить симпатичне.

І вона стала пригадувати деяких знайомих їй дітей, з яких могли б вийти незгірші поросята («Аби лиш знаття, як міняти їхню подобу», – подумала вона), і раптом здригнулася з несподіванки: за кілька кроків від неї на гілляці сидів Чеширський Кіт.

Кіт натомість лише усміхнувся.

«На вигляд наче добродушний, – подумала Аліса, – але які в нього пазурі та зуби!.. Варто з ним триматися шанобливо».

– Мурчику-Чеширчику, – непевно почала вона, не знаючи, чи сподобається йому таке звертання.

Кіт, однак, знову всміхнувся, тільки трохи ширше.

«Ніби сподобалося», – подумала Аліса й повела далі:

– Чи не були б ви такі ласкаві сказати, як мені звідси вибратися?

– Залежить, куди йти, – відказав Кіт.

– Власне, мені однаково, куди йти... – почала Аліса.

– Тоді й однаково, яким шляхом, – зауважив Кіт.

– ...аби лиш *кудись* дійти, – докінчила Аліса.

– О, кудись та дійдеш, – сказав Кіт. – Треба тільки достатньо пройти.

Цьому годі було заперечити, тож Аліса спитала дещо інше:

– А які тут люди проживають?

– Он там, – Кіт махнув правою лапою, – живе Капелюшник, а отам (він махнув лівою) – Шалений Заєць. – Завітай до кого хочеш: у них обох не всі вдома.

– Але я з такими не товаришую, – зауважила Аліса.

– Іншої ради нема, – сказав Кіт. – У нас у всіх не всі вдома. У мене не всі вдома. У тебе не всі вдома.

– Хто сказав, що у мене не всі вдома? – запитала Аліса.

– Якщо у тебе всі вдома, – сказав Кіт, – то чого ти тут?

Аліса вважала, що це ще ніякий не доказ, проте не стала сперечатися, а лише спитала:

– А хто сказав, що у вас не всі вдома?

– Почнімо із собаки, – мовив Кіт. – Як гадаєш, у собаки всі вдома?

– Мабуть, так, – сказала Аліса.

– А тепер – дивися, – вів далі Кіт. – Собака спересердя гарчить, а з утіхи меле хвостом. А я мелю хвостом – спересердя, а від радощів – гарчу. Отже, у мене не всі вдома.

– Я називаю це мурчанням, а не гарчанням, – зауважила Аліса.

– Називай як хочеш, – відказав Кіт. – Чи граєш ти сьогодні в крокет у Королеви?

– Я б залюбки, – відповіла Аліса, – тільки мене ще не запрошено.

– Побачимося там, – кинув Кіт і щез із очей.

Аліса не дуже й здивувалася: вона вже почала звикати до всяких див. Вона стояла й дивилася на ту гілку, де щойно сидів Кіт, коли це раптом він вигулькнув знову.

– Між іншим, що сталося з немовлям? – поцікавився Кіт. – Ледь не забув спитати.

– Воно перекинулося в порося, – не змигнувши оком, відповіла Аліса.

– Я так і думав, – сказав Кіт і знову щез.

Аліса трохи почекала – ану ж він з'явиться ще раз, – а тоді подалася в той бік, де, як було їй сказано, мешкав Шалений Заєць.

– Капелюшників я вже бачила, – мовила вона подумки, – а от Шалений Заєць – це значно цікавіше. Можливо, тепер, у травні, він буде не такий шалено лютий, як, скажімо, у лютому...

Тут вона звела очі й знову побачила Кота.

– Як ти сказала? – спитав Кіт. – У порося чи в карася?

– Я сказала «в порося», – відповіла Аліса. – І чи могли б ви надалі з'являтися й зникати не так швидко: від цього йде обертом голова.

– Гаразд, – сказав Кіт, і став зникати шматками: спочатку пропав кінчик його хвоста, а насамкінець – усміх, що ще якийсь час висів у повітрі.

– Гай-гай! – подумала Аліса. – Котів без усмішки я, звичайно, зустрічала, але усмішку без кота!.. Це найбільша дивовижа в моєму житті! (...)

~ Після цього Аліса пережила ще кілька цікавих пригод. Під час однієї з них дівчинка почала стрімко рости і... прокинулася на березі річки. ~

Дж. Тенніел. Ілюстрація до першого видання казки «Аліса в Країні Див»

Переклад *Валентина Корнієнка*
за редакцією *Івана Малковича*

Запитання і завдання до прочитаних уривків

1. Які пригоди Аліси вам найбільше сподобалися? Чому?
2. Перечитайте розмову Аліси з Мишею. Чому співрозмовниці не могли порозумітися?
3. Які дива відбувалися в будинку Герцогині? Що, на вашу думку, може означати усмішка Чеширського Кота? А сам Кіт, коли він частинами зникає з очей, залишаючи тільки свою усмішку?
4. Як поводить się Аліса в підземному світі? Які риси характеру вона виявляє? Що спонукає героїню щоразу вирушати на пошуки нових пригод?
5. **Робота в парах. Знайдіть!** Знайдіть у прочитаних уривках:
 - приклади мовної гри;
 - прислів'я та приказки;
 - навмисні жартівливі перекручення віршів чи пісень.
6. **Пофантазуйте!** Намалюйте усмішку Чеширського Кота.

Літературна розминка

1. Чи відомі вам літературні твори про літературні твори? Розкажіть про них.
2. Назвіть свої найулюбленіші книжки. Якій з них ви присвятили б власний літературний твір? Про що йшлося б у цьому творі?

У 1910 р. вісімнадцятирічна дівчина принесла до друкарні рукопис віршової збірки. Шансів, що її доробок зацікавить читачів, було небагато: авторка ж бо молода й недосвідчена, а публіка надзвичайно вимоглива. Справді, знаменитих поетів у тогочасній Росії вистачало, тож шанувальники мистецтва віршування мали великий вибір. І все ж таки тоненька збірочка «Вечірній альбом» не залишилася без уваги. Наймудріші читачі одразу помітили талант її юної авторки з поетичним ім'ям Марина Цветаєва.

Марина Іванівна Цветаєва народилася 8 жовтня 1892 р. в Москві. У домі її батьків панувала атмосфера поваги до науки й мистецтва. Головними темами, за словами поетеси, були «музей і музика».

Глава родини, професор Московського університету Іван Володимирович Цветаєв був відомим філологом, мистецтвознавцем і культурним діячем. Багато років він збирав мистецькі твори минулого. А згодом виступив засновником Музею красних мистецтв імені О.С. Пушкіна, що увійшов до переліку найвідоміших культурних центрів світового значення. Створення музею професор Цветаєв вважав справою свого життя й гідно довів її до кінця.

Мати поетеси, Марія Олександрівна, щиро поділяла музейні клопоти чоловіка. Як високоосвічена людина й обдарована піаністка, вона добре розуміла цінність мистецтва. Не маючи можливості розкрити свій талант на сцені, Марія Олександрівна годинами натхненно грала для себе й рідних. Тоді будинок ущерть виповнювався музикою, яка ніби зачаровувала і дорослих, і маленьких його мешканців. Пізніше Марина Цветаєва згадувала: *«Мати – залила нас музикою... Затопила нас, немов повинь... Після такої матері мені залишалося одне-єдине: стати поетом»*. У пам'яті поетеси Марія Олександрівна назавжди залишилася втіленням «самої ліричної стихії», творчої особистості, зануреної в мистецтво й відірваної від буденного життя.

Марина Цветаєва
(1892–1941)

Авторитетна цитата

Посилаючись на спогади Марини Цветаєвої, її донька Аріадна Ефрон писала, що Марія Олександрівна поділилася з дітьми не лише музикою: «Вона відкрила їм очі на вічне диво природи, яке ніколи не зраджує людину, подарувала їм чимало радощів дитинства, чари сімейних свят, різдвяних ялинок, дала їм у руки найкращі у світі книжки – ті, що прочитуються вперше; біля неї завжди було вільно розуму, серцю, уяві».

*Н. Матвєєва. Пам'ятник
Марині Цвєтаєвій у Москві*

Мати сподівалася, що Марина по-в'яже своє життя з музикою. Проте дівчина мала іншу пристрасть. Змалечку вона захоплювалася поезією Пушкіна й Лермонтова. А в шість років і сама почала віршувати. Щойно навчившись грамоти, Марина на будь-якому клаптику паперу занотувала власні віршовані рядки. Згодом вона спробувала писати не лише російською, а й французькою та німецькою мовами.

Навчання в жіночих гімназіях і пансіонах¹ Москви, Ялти, Лозанни (Швейцарія), Фрайбурга (Німеччина), а потім відвідування літнього курсу в Сорбонні (Франція) розширило знання Марини з європейської літератури й мов, зміцнило відчуття поетичного покликання. Отож збірка «Вечірній альбом», з якою Цвєтаєва вийшла на літературний шлях, стала не лише початком її творчості, а й певним підсумком ранніх спроб пера.

Літературна кухня

Чим цікаві ранні вірші Цвєтаєвої?

Вірші зі збірки «Вечірній альбом» – це поетичні замальовки дитячих і юнацьких переживань авторки. У них втілилися враження від життя в домашньому колі, ранні захоплення й читацькі вподобання. Звісно, ці твори написано ще «нетвердою» рукою вчорашньої гімназистки. Однак у них лунає самотній, майже вільний від будь-яких літературних впливів поетичний голос. Збірка вражає свіжістю почуттів і щоденниковою відвертістю. Згодом така відвертість стане визначальною ознакою зрілої творчості Цвєтаєвої. ~~~~~

За радянських часів вірші Цвєтаєвої надовго підпали під заборону, ім'я авторки майже не згадувалося. Лише за кілька десятиліть після смерті поетеси її твори повернулися, щоб за-

¹ Пансіон – тут: закритий навчальний заклад з гуртожитком.

войовувати серця читачів. Колись, роблячи перші кроки в літературі, Марина Іванівна писала, що для її «нечитаних», розкиданих по крамницях віршів настане свій час. І це пророцтво справдилося. Нині Цветаєва вважається однією з найвизначніших постатей російської поезії ХХ ст.

Перевірте себе

1. Що вам відомо про дитячі та юнацькі роки Марини Цветаєвої?
2. Як і коли виявилися літературні здібності майбутньої поетеси?
3. Укажіть назву першої поетичної збірки Цветаєвої. Чим характеризуються вміщені в ній твори?

Теми презентацій

1. «Дитячі захоплення М. Цветаєвої».
2. «І. Цветаєв – засновник Музею красних мистецтв імені О.С. Пушкіна в Москві».
3. «М. Цветаєва в Криму».

КНИЖКИ В ОБКЛАДИНКАХ ЧЕРВОНИХ

З дитячих раювань моїх
Розраду несете мені ви,
Червоні палітурки книг,
Мої ви друзі незрадливі.
Урок ледь вивчу – й навтьоки
До вас: усе, здавалось, мало.
– Вже пізно!
– Мамо, три рядки!..
На щастя, мама забувала.
Від люстри вогники тремкі...
Як з книжкою чудово вдома!
Під Гріга, Шумана, Кюї
Я проживала долю Тома.
Смеркає... Крізь духмяність лип
Щасливий з Беккі Том. Знічев'я...
Джо-індіанець смолоскип
Узяв і никає в печері...
От цвинтар... Віщий крик сови...
(Вжахнусь!) Не винний у крадіжці,
Гек, що не втримавсь у вдови,
Як Діоген, що жив у діжці.
Світліш од сонця тронний зал,

Над хлопчаком струнким – корона...
Жебрак, що раптом проказав:
– Даруйте, спадкоємець трону –
Це я...
В пільмі – він і двійник.
Британію стрясають смуги...
– О, чом би між червоних книг
Під лампою знов не заснути?
Легенди золотих часів.
Відвага – з чистою красою!
О, золотих імен засів:
Принц і Жебрак,
Гек Фінн, Том Соєр!

Переклад Валерії Богуславської

Запитання і завдання до прочитаного твору

1. Як у вірші схарактеризовано пору дитинства? Обґрунтуйте відповідь рядками з тексту.
2. Які дитячі захоплення авторки відобразилися в прочитаній вами поезії?
3. Про які літературні твори йдеться у вірші? З якими почуттями згадує про них поетеса?
4. У чому полягає «щоденникова» щирість вірша «Книжки в обкладинках червоних»?
5. Чи збігаються читацькі враження Цветаєвої з вашими власними? Дайте розгорнуту відповідь.

ЧАСТИНА П'ЯТА

У КОЛІ
ДОБРИХ ГЕРОЇВ

ДОЛИНА ДИВОВИЖ І ЩИРОСТІ

Літературна розминка

1. Якщо ви читали казки Туве Янсон про Мумі-тролів або переглядали зняті за ними мультфільми, розкажіть про свої враження від цих творів.
2. Яким ви уявляєте Мумі-троля? Якщо вам нічого про нього не відомо, пофантазуйте й опишіть цього персонажа.

Туве Янсон
(1914–2001)

У 1994 р. Фінляндія святкувала вісімдесятирічний ювілей Туве Янсон – авторки легендарних книжок про Мумі-тролів. День народження письменниці перетворився на свято державного значення. Привітальні заходи супроводжувалися феєрверками й велелюдними процесіями. Тисячі співвітчизників – від наймолодших читачів до поважних представників влади – висловлювали пані Янсон свою любов і вдячність. Письменницю вшановували як справжнього національного героя. Земляки щиро пишалися її талантом і здобутками, що примножили культурні досягнення їхньої країни.

Небагатьом літераторам пощастило з визнанням так, як Туве Янсон. Утім, їй взагалі напрочуд щастило в житті.

Передусім письменниці поталанило з родиною, яка подарувала їй чудове дитинство. Саме воно стало джерелом творчого натхнення та зворушливих образів казкового світу Янсон.

Туве Янсон народилася 9 серпня 1914 р. у фінському місті Гельсінкі. Батько письменниці був видатним скульптором, мати – знаною художницею. Свої творчі здібності вони втілювали не лише в майстернях, а й у сімейному житті. Вигадки, жарти, веселі вечірки з численними друзями, цікаві розмови й розваги були звичними явищами в гостинному помешканні Янсонів.

Улітку родина виїжджала на острів, де винаймала будиночок у місцевих жителів. Діти разом з дорослими рибалили, збирали гриби і ягоди. Якими ж щасливими були вони в рідному колі, поряд з природою... Згодом спогади про ті часи стали основою образу Долини Мумі-тролів, створеного письменницею в її книжках.

Восени Янсони поверталися до своєї постійної оселі. То був світлий і теплий дім, у якому панували затишок і злагода. З кухні долинали смачні запахи, а біля вогнища у вітальні точилися дружні розмови. Тут гості почувалися як удома, а мешканці – як у фортеці, що захищала їх від буревіїв життя.

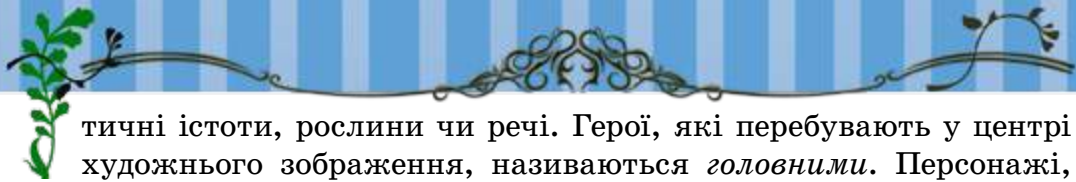
Найбільше в родині цінували дух творчості й внутрішньої свободи. До дітей подружжя Янсонів ставилося з повагою, усіляко підтримуючи й розвиваючи їхні здібності. Не дивно, що один з їхніх синів став фотографом, другий – художником. Донька ж поєднала письменницьку діяльність з малярством, якому старанно вчилася спочатку у Швеції, а потім у Франції, Німеччині та Італії.

Повернувшись на батьківщину, Туве Янсон ілюструвала художні твори, малювала для різних друкованих видань, оформлювала плакати на замовлення поважних установ. Усе це було її основною роботою. А от свої літературні спроби вона тривалий час сприймала як розвагу. До речі, книжки Туве Янсон з'явилися саме завдяки її малярській діяльності. Адже спочатку Мумі-троль був мальованим персонажем і лише згодом перетворився на *літературного героя*.

Словник Мудрої Сови

Літературний герой (літературний персонаж) – дійова особа художнього твору. Літературний герой характеризується через зовнішність, душевні якості, вчинки й взаємини з іншими персонажами. Літературними героями можуть бути не лише люди, а й тварини, фантас-

тичні істоти, рослини чи речі. Герої, які перебувають у центрі художнього зображення, називаються *головними*. Персонажі, що з'являються в окремих епізодах і пов'язані з історією головного героя, називаються *другорядними*. Інколи поняття «персонаж» і «герой» розрізняють. Існує думка, що характер літературного персонажа розкривається насамперед через активні дії та вчинки.

Задум казки про Мумі-тролів виник 1939 р., коли Радянський Союз розв'язав нерівну війну проти Фінляндії. Шукаючи розради, письменниця взялася писати про добрих чудернацьких істот, які живуть у чарівній Долині. Так з'явилася книжка «Маленькі тролі і велика повінь».

Її публікація у Швеції (1945) залишилася майже непоміченою. Та вже за кілька років по тому Янсон стала знаменитою. Уславили її книжки про нові пригоди Мумі-тролів: «Погоня за кометою» (1946, пізніша назва «Комета прилітає») та «Капелюх Чарівника» (1949). Загалом до серії казок про Мумі-тролів належить вісім творів, останній з яких було завершено 1970 р.

Довідка Кота Ученого

Цікаво, що казки про Мумі-тролів написано не фінською, а шведською мовою. Річ у тім, що матір Туве Янсон належала до давнього шведського роду, з якого вийшло чимало видатних державних діячів та інших відомих людей. Після одруження вона оселилася у Фінляндії, але завжди підтримувала зв'язок з батьківщиною. Жінка подбала про те, щоб її діти знали шведську мову не гірше за фінську. Під час канікул їх часто відправляли до Швеції. Там вони й вправлялися в мові, спілкуючись з родичами й численними друзями.

Т. Янсон з Мумі-тролем

Отже, творчість Туве Янсон належить культурам двох країн. Живучи у Фінляндії і працюючи як художник у фінському мистецькому просторі, свої літературні твори вона писала шведською мовою.

Літературна кухня

Хто мешкає в Долині Мумі-тролів?

Взагалі тролями в давніх скандинавських оповідках називаються карлики, велетні, чаклуни, відьми та інші фантастичні персонажі. Однак Мумі-тролі та їхні друзі нічого спільного з ними не мають. У творах Янсон вони постають маленькими симпатичними істотами, схожими на м'які іграшки, людей і тварин. Як виглядають персонажі казок Янсон, можна побачити на її власних малюнках.

Душею компанії цих створінь є герой на ім'я Мумі-троль. Він невтомний мандрівник і шукач пригод, відданий товариш і вихований син. Його Тато – трохи старомодний, але дуже люб'язний дивак, захоплений ідеєю написання спогадів. Мама Мумі-троля – турботлива й ніжна берегиня сімейного вогнища, завжди готова зігріти рідних своєю любов'ю. Зовні вони нагадують іграшкових бегемотиків. Схожу подобу мають і Хропусь та його сестричка Хропся, які, щоправда, змінюють свій колір залежно від настрою.

У казках Янсон є також схожий на людину Нюхмумрик, кумедне звірятко Чмих, відлюдник Ондатр, довгоногий колекціонер Гемуль, крихітні подружки Чупсля і Трясла та інші химерні створіння. Усі вони живуть у Долині Мумі-тролів. ~~~~~

Т. Янсон. Ілюстрація до казок про Мумі-тролів

«Вигаданий світ моїх Мумі-тролів – це світ, за яким у глибині душі, либонь, сумує кожний з нас», – говорила письменниця. Так воно і є. Адже створений нею казковий світ – це сама усмішка дитинства, сповнена душевного тепла й довіри до життя.

Перевірте себе

1. Що вам відомо про родину й дитячі роки Туве Янсон? Як обставини дитинства відобразилися в літературній творчості письменниці?
2. Ким була Туве Янсон за фахом? Як вона ставилася до своєї літературної творчості?

3. З якими країнами письменниця мала глибокий культурний зв'язок?

4. Розкажіть історію створення книжок про Мумі-тролів. Назвіть відомі вам казки про цих істот.

5. Дайте визначення поняття «літературний герой (літературний персонаж)». Чим герої Туве Янсон відрізняються від традиційних персонажів народних казок?

Теми презентацій

1. «Щасливе дитинство Т. Янсон».

2. «Т. Янсон – художниця».

3. «Пригоди Мумі-тролів на екрані».

КАПЕЛЮХ ЧАРІВНИКА

(Уривки)

Розділ перший,

*у якому ідеться про те, як Мумі-троль, Нюхмумрик
та Чмих знайшли капелюх Чарівника, як несподівано
з'явилося п'ять маленьких хмаринок і як Гемуль вигадав
для себе нове захоплення*

У Долині Мумі-тролів настала весна. Прокинувшись після зимового сну, Мумі-троль і його друзі вирушили на прогулянку, під час якої натрапили на ошатний чорний капелюх. Порадившись, вони забрали знахідку із собою.

(...) Коли Мумі-троль, Нюхмумрик та Чмих піднялися на ґанок, усі вже поснідали, випили каву і розбрелися хто куди.

Лише Тато Мумі-троля сидів за столом і читав газету.

– Ага, – мовив він, – ви теж прокинулися. Якесь пустопорожня нині газета. Потічок зірвав греблю і знищив мурашник. Усі врятувалися. Перша весняна зозуля перелетіла понад Долиною о четвертій ранку і подалася далі на схід (то, ясна річ, добра ознака, але було би ще ліпше, якби полетіла на захід).

– Поглянь, що ми знайшли! – похвалився Мумі-троль. – Чудового чорного капелюха для тебе...

Мумі-тато прискіпливо оглянув капелюха і приміряв його перед дзеркалом у вітальні. Капелюх був трохи завеликий і налязав на очі, але загалом справляв враження.

– Мамо! – загукав Мумі-троль. – Ходи сюди! Подивись-но на Тата!

Мама визирнула з кухонних дверей і завмерла на порозі від подиву.

– Пасує мені? – запитав Тато.

– Гарно, – відказала Мама. – Ти у ньому маєш дуже мужній вигляд. Ледь завеликий на тебе, щоправда. А так ліпше? – Тато зсунув капелюха на потилицю.

– Гм, незле, але як на мене, без капелюха у тебе значно статечніший вигляд, – мовила Мама.

Тато крутився перед дзеркалом, розглядав себе спереду, і ззаду, і з боків, урешті відставив капелюха на столик. – Твоя правда, – зітхнув він. – Не одяг красить...

– А краси тобі не забракне! – добродушно усміхнулася Мама. – Їжте більше яєць, дітоньки! Ви ж цілу зиму протрималися на самій лише глиці! – і знову зникла в кухні.

– Що з ним робити? – замислився Чмих. – Такий гарний капелюх...

– Буде нам замість кошика для сміття, – вирішив Тато Мумі-троля і з тими словами подався на другий поверх писати свої Мемуари (велику книгу, у якій розповідається про бурхливу юність Мумі-тата).

Нюхмумрик примостив капелюха на підлозі між столиком та кухонними дверима.

– Маєте нову річ, – він поблажливо усміхнувся (бо ж Нюхмумрикові не властиво обростати маєтками; йому достатньо старого костюма, що дістався йому ще при народженні (коли і де народився Нюхмумрик, нікому не відомо), а єдиною власністю, яку він дуже цінує, є губна гармонія).

– Після сніданку поглянемо, що поробляють Хропусі, – запропонував Мумі-троль.

Та перш ніж зійти у сад, він викинув яєчну шкаралупу до нового кошика для сміття, бо був (інколи) охайним Мумі-тролем.

Вітальня спорожніла.

У кутку між столиком та кухонними дверима стояв капелюх Чарівника з яєчною шкаралупою на дні. І враз сталося щось дивовижне. Яєчна шкаралупа почала перемінюватися на очах. Справа в тому, що речі, які досить довго лежали в капелюсі, міняли свою форму – на яку саме, передбачити неможливо. (...)

Кадр з мультфільму
«Мумі-тролі» (Японія, 1969 р.)

Кадр з мультфільму
«Мумі-тролі» (Японія, 1969 р.)

Яечна шкаралупа тривалий час пролежала в капелюсі й поволі почала набувати іншої форми. Вона зберегла своє біле забарвлення, однак збільшувалася в об'ємі, росла, росла, ставала м'якою та пухнастою, а за хвилину виповнила увесь капелюх.

Урешті п'ять маленьких кругленьких хмаринок відірвалися від його крисів і попливли на ганок; злегка підстрибуючи на сходах, вони зависли в повітрі над самою землею. У капелюсі нічого не зосталося.

– Ото вже трам-тарарам! – стетерів від несподіванки Мумі-троль.

– Дім горить? – занепокоївся Хропусь.

Хмаринки непорушно завмерли перед ними, наче чогось чекали. Хропся сторожко простягнула лапку і торкнулася найближчої хмарки.

– Наче з вати, – мовила здивовано.

Інші теж підступилися ближче, щоб помацати хмарки.

– Схожі на подушечки, – мовив Чмих. Нюхмумрик легенько штовхнув одну з хмаринок.

У Тата від здивування аж ручка випала з лапи, він притьмом кинувся до вікна.

– Клянуся своїм хвостом! Клянуся своїм хвостом! – ото й усе, на що він спромігся.

– Ця подія стане чудовим розділом у твоїх мемуарах, – сказав Мумі-троль і скерував хмаринку до вікна кухні, гукаючи Маму.

Мама саме готувала запіканку, і їй було не до дитячих пустощів.

– Що це ти знову вигадав, любий Мумі-тролю? – мовила вона. – Обережно, не впади!

У саду Хропусь і Нюхмумрик захопилися новою забавою. Вони спрямовували свої хмаринки назустріч один одному і на повному лету зіштовхувалися. Хто впав першим, той програв. (...)

Розділ другий,

*у якому мовиться про те, як Мумі-троль перемінився
на потвору і нарешті помстився Мурашиному Левові,
а також про таємничу нічну мандрівку Мумі-троля
та Нюхмумрика*

Одного тихого теплого дня, коли над Долиною Мумі-тролів сіявся літній дощик, друзі вирішили погратися у хованки вдома. Чмих став у куток, затуливши носа лапками, і голосно полічив до десяти, а тоді подався на пошуки. Спершу він зазирнув до звичних сховків, а потім і до незвичних.

Мумі-троль лежав під столом на ґанку і почувався дуже незатишно. Схованку він собі знайшов погану. Чмих неодмінно зазирне під скатертину – тут він і попадеться. Мумі-троль роззирнувся в усі боки і враз помітив чорного капелюха, якого хтось поставив у кутку на ґанку. Ось чудове місце для схованки! Чмихові ніколи й на думку не спаде підняти капелюха. Мумі-троль швиденько порачкував у куток і натягнув капелюха на голову. Щоправда, той сягав йому лише до живота, але якщо скоцюрбитися і підібгати хвостика, то ніхто його не зауважить.

Мумі-троль хихотів сам до себе, прислухаючись, як Чмих один по одному познаходив усіх решту. Гемуль – хто би сумнівався! – знову, мабуть, заповз під канапу – ніколи не може вигадати ліпшого місця для сховку. А тепер усі гасали по будинку, шукаючи Мумі-троля. Мумі-троль ще довго сидів би під капелюхом, якби не злякався, що друзям набридне його шукати. Він покинув свою схованку і, визирнувши з-поза дверей, гукнув:

– Ку-ку!

Чмих ошелешено витріщився на нього, а тоді мовив щось зовсім дивне:

– Сам «ку-ку!»

– Хто це? – прошепотіла Хропся.

Решта лише похитали головами, не зводячи погляду з Мумі-троля.

Бідолашний маленький Мумі-троль! У чарівному капелюсі він перемінився на чудернацьке звірятко. Усе, що в ньому було кругленького, стало тонким, а все маленьке розрослося до неймовірних розмірів. Та найкумеднішим було те, що тільки він сам не знав, який у нього тепер вигляд.

– О, як ви здивувалися! – вигукнув Мумі-троль, невпевнено роблячи крок на своїх довгих хитких ніжках. – Ніколи не здогадаєтеся, де я був!

– А нам те й байдуже, – пхикнув Хропусь. – У тебе такий чудернацький вигляд, що хто хоч здивується.

– Дивні ви якісь, – засмутився Мумі-троль. – Певно, надто довго мене шукали... Чим займемося зараз?

– Перш за все варто було б відрекомендуватися, – стримано зауважила Хропся. – Ми ж навіть не знаємо, хто ти...

Мумі-троль вражено глянув на неї, але подумав собі, що то, напевно, нова гра, і радісно засміявся:

– Я – Король з Каліфорнії!

– А я – сестричка Хропуся, – мовила Хропся. – Це – мій брат.

– Моє ім'я – Чмих.

– А я – Нюхмумрик.

– Які ж бо ви нудні! – буркнув Мумі-троль. – Невже важко придумати щось цікавіше? Ходімо надвір, там уже розпогоджується.

Він подибав на ґанок, решта – за ним, здивовані і розгублені.

– Хто це? – поцікавився Гемуль, котрий сидів перед будиночком і лічив тичинки соняшника.

– Король із Каліфорнії, – у голосі Хропсі вчувався сумнів.

– Оселиться у нас? – запитав Гемуль.

– Це вирішувати Мумі-тролеві, – сказав Чмих. – Дивно, куди він запропастився?

Мумі-троль розсміявся.

– Але й потішними ви буваєте іноді! Бракувало тільки влаштувати розшуки Мумі-троля! А ти його знаєш? – здивувався Нюхмумрик.

– Ще б пак! Навіть дуже добре знаю! – Мумі-троля неймовірно захопила нова гра, він аж запишався, що так гарно вписався в неї.

– Коли ти з ним познайомився? – не відступала Хропся.

– Ми народилися водночас, – Мумі-троля мало не розпирало від веселощів. – Але то лобуряка, мушу вам сказати! Може вщент розтрошити порядний дім!

– Не смій таке казати про Мумі-троля! – обурилася Хропся. – Він найліпший Мумі-троль у світі, і ми його страшенно любимо!

– Справді? – уже не мав стриму Мумі-троль. – А я гадав, що він справжній пройда!

Хропся розплакалася на такі слова.

– Забирайся геть! – у голосі Хропся забриніла погроза. – Бо дістанеш прочухана!

– Овва, – розгубився Мумі-троль. – Це ж тільки забава! Насправді мені дуже приємно, що ви так мене любите!

– Хто б тебе любив! – розлютився Чмих. – Женить його! Женить у шию того потворного короля, який ображає нашого Мумі-троля!

І вони гуртом наскочили на бідолашного Мумі-троля. Той так розгубився, що й не думав оборонятися, а коли сам розсердився не на жарт, було вже надто пізно: він опинився на землі під клубком тіл, який верещав, горлав та гамселив на всі боки лапами і хвостами.

На галас вийшла з хати Мумі-мама.

– Діти, що тут відбувається? – вигукнула вона. – Негайно припиніть колотнечу!

– Вони гамселять Короля з Каліфорнії, – крізь сльози пояснила Хропся. – Хай знає!

Мумі-троль вибрався з-під купи нападників, пошарпаний і лютий.

– Мамо! – скрикнув він. – Вони перші почали бійку! Троє проти одного – це ж несправедливо!

– Визнаю, дійсно, несправедливо, – погодилася Мама. – Але ти, напевно, їх під'юджував? Хто ти, до речі, крихітко?

– Не хочу більше цієї безглуздої гри! – мало не плакав Мумі-троль. – Ви анітрохи не дотепні! Я – Мумі-троль, а на сходах стоїть моя Мама! І досить уже...

– Який же ти Мумі-троль, – зневажливо пирхнула Хропся. – У Мумі-троля гарні маленькі вушка, а твої, глянь, які лапаті!

Мумі-троль у відчаї схопився за голову і намацав велетенські пожмакані вуха.

– Але ж я – Мумі-троль! – розпачливо заволав він. – Чому ви мені не вірите?

– У Мумі-троля маленький зграбний хвостик, а твій – наче щітка! – наполягав Хропусь.

О горе! Мумі-троль тремтячими лапками обхопив хвоста.

– Очиська в тебе, мов тарілки! – додав Чмих. – У Мумі-троля очка маленькі й добрі!

– Саме так! – potwierдив Нюхмумрик.

– Ти самозванець! – зробив висновок Гемуль.

– Невже ніхто мені не вірить?! – сказав Мумі-троль. – Придивися до мене уважніше, мамо! Ти ж повинна впізнати своє рідне дитя!

Мумі-мама глянула пильніше. Вона довго вдивлялася в його налякані, завбільшки з тарелі очиці і врешті спокійно мовила:

– Так, ти – Мумі-троль.

Тієї ж миті Мумі-троль почав перемінюватися. Очі, вуха і хвіст зменшилися, носик видовжився, а животик округлився. Невдовзі перед друзями в усій своїй красі постав колишній Мумі-троль.

– Ходи-но, я тебе пригорну! – розпростерла обійми Мумі-мама. – Свого рідного маленького Мумі-троля я впізнаю завжди! (...)

~ Розмірковуючи, звідки взяли чари, друзі припустили, що в усьому винен капелю, і вирішили його ще раз випробувати. За піддослідного для проведення експерименту було обрано Мурашиного Лева – небезпечного ворога Мумі-тролів. Колись він навіть затягнув Мумі-мamu до вирви й засипав їй очі піском. Отож Мумі-троль і Хропусь, прихопивши із собою великого слоїка, вирушили на берег моря, де сподівалися знайти Мурашиного Лева. ~~~~~

Невдовзі Хропусь натрапив на велику вирву і на мигах підкликав Мумі-троля.

– Він тут! – зашепотів Хропусь. – Та як його заманити до слоїка?

– Дай-но я спробую, – так само пошепки відповів Мумі-троль.

Трохи віддалік він прикопав слоїк у пісок горловиною догори і голосно крикнув:

– Слабаки ті мурашині леви!

Він подав знак Хропусеві, вони обидва завмерли над вирвою в очікуванні. Пісок заворушився, але ніхто не з'явився на поверхні.

– Страшенні слабаки! – повторив Мумі-троль. – Уявляєш, щоб заритися в пісок, їм і кількох годин забракне!

– Проте... – засумнівався Хропусь.

– Так-так! – Мумі-троль з усієї сили подавав йому знаки вухами. – Кількох годин!

Тієї ж миті з піску виткнулася жахлива голова з вибалуженими очима.

– Хто тут сказав «слабак?» – засичав Мурашиний Лев. – Я закопуюся за три секунди, не більше і не менше!

– То покажи нам, який ти спритний. Тоді, може, й повіримо! – під'юджував його Мумі-троль.

– Я вас піском засиплю! – гнівно пригрозив Мурашиний Лев. – Затягну до нори і з'їм!

– Ні-ні, не треба! – злякався Хропусь. – Ліпше покажи, як зумієш закопатися задом наперед за три секунди!

– Ось тут, нагорі, – Мумі-троль показав на місце, де він заховав слоїка. – Щоб ми ліпше бачили!

– Ще тільки бракувало демонструвати свою вправність перед шмаркачами! – погордливо пирхнув Мурашиний Лев.

Та все ж не зміг утриматися від спокуси довести, який він сильний та прудкий. Зневажливо форкаючи, Мурашиний Лев виліз із вирви і зверхньо поцікавився:

– То де мені закопатися?

– Ось тут, – тицьнув лапкою Мумі-троль. Мурашиний Лев пересмикнув плечима і страхітливо настовбурчив гриву.

– Ну, начувайтесь! – рикнув він. – Зараз я закопаюся у пісок, та коли повернуся, то з'їм вас! Раз, два, три!

Обертаючись, мов пропелер, Мурашиний Лев задом увігнався в пісок саме над схованим слоїком. Він був такий розлючений, що вся справа й справді зайняла три секунди, а може, навіть лише дві з половиною.

– Покришку! Хутко! – заволав Мумі-троль. Вони відгорнули пісок і міцно закрутили кришку на слоїку. Потім спільними зусиллями вийняли слоїк з піску і покотили додому. Мурашиний Лев горланив і погрожував, але його голос заглушував пісок.

– Страх який лютий, – мовив Хропусь. – Я навіть не наважуюся думати, що станеться, коли він вирветься на волю!

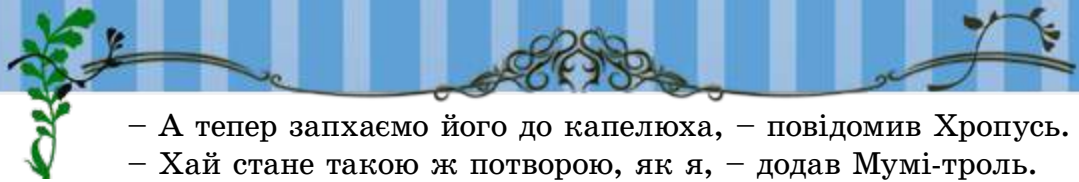
– Зараз не вирветься, – заспокоїв його Мумі-троль. – А потім капелюх, сподіваюся, перетворить його на якусь потвору!

Повернувшись додому, Мумі-троль скликав усіх друзів трьома довгими посвистами в лапу (що означало: трапилося щось нечуване!). Усі вмиль збіглися з усіх усюдів і стали гуртом над слоїком.

– Що там? – запитав Чмих.

– Мурашиний Лев, – гордо відказав Мумі-троль. – Справжній лютий-прелютий Мурашиний Лев. Ми його упіймали!

– Які ви відважні! – захоплено вигукнула Хропся.

– А тепер запхаємо його до капелюха, – повідомив Хропусь.
– Хай стане такою ж потворою, як я, – додав Мумі-троль.
– Не галасуйте, а розтлумачте до пуття, що тут відбувається, – благальним голосом попросив Гемуль.

– Я перемінився на страхопуда, бо заховався у капелюсі, – пояснив Мумі-троль. – Ми дійшли такого висновку шляхом логічних міркувань. Настав час провести експеримент і подивитися, чи й Мурашиний Лев змінить свою подобу в капелюсі.

– Але ж нікому не відомо, на кого він обернеться! Ану ж стане ще страшнішим за Мурашиного Лева й усіх нас поїсть! – стерів Чмих.

На якусь мить усі завмерли в тривожній мовчанці, дивлячись на слоїк та прислухаючись до звуків, які долинали звідти.

– Ой, ой! – налякало зойкнула Хропся й знебарвилася¹.

– Ми заховаємося під столом, доки відбуватиметься перетворення, а зверху притиснемо капелюха грубою книжкою, – запропонував Нюхмумрик. – Експериментів без ризику не буває! Кидайте його до капелюха!

Чмих шмигнув під стіл. Мумі-троль, Нюхмумрик і Гемуль тримали слоїка над капелюхом, а Хропся обережно відкручувала покритку. У куряві піску Мурашиний Лев упав до капелюха, а Хропусь блискавично прикрив його словником чужомовних слів. Потім усі шугонули під стіл і заховалися там.

Спершу нічого не відбувалося. Друзі визирали з-під скатертини в напруженому очікуванні. Нічогісінько.

– То все пусті вигадки, – вирішив Чмих. Однак тієї ж миті Словник чужомовних слів почав морщитися. Чмих від надмірного хвилювання вгриз Гемуля за палець.

– Обережно! – роззлостився Гемуль. – Ти вкусив мене за палець!

– Ой, вибач! Я думав, що то мій!

Словник морщився все дужче. Сторінки стали схожими на зів'яле листя. З-поміж них виповзали чужомовні слова і розбіралися по долівці.

– От трам-тарарам! – вражено скрикнув Мумі-троль.

Та чари ще не закінчилися. З крисів капелюха закапотіло, потім задзюркотіло, і враз потоки води потекли на килимок; чужомовним словам довелося рятуватися, дряпаючись на стіни.

– Мурашиний Лев став водою, – мовив... Нюхмумрик.

¹ Хропусі від хвилювання часто міняють своє забарвлення. (Прим. авторки).

– Я гадаю, це був пісок, – прошепотів Хропусь. – Мурашиний Лев скоро з'явиться.

Напруга зростала і ставала нестерпною. Хропся заховалася в обіймах Мумі-троля, а Чмих тихенько скімлив від страху. І раптом з капелюха виліз... крихітний їжачок, такий крихітний, якого собі тільки можна уявити, скуйовджений і цілком мокрий; він понюшкував повітря й закліпав очками.

*Т. Янсон. Ілюстрація до казки
«Капелюх Чарівника»*

Кілька секунд панувала мертва тиша. Враз її порушив регіт Нюхмумрика, не встиг він відхекатися, як за ним й інші лягли покотом від сміху; вони галасували, штурхали один одного під боки, і радості їхній не було меж.

Лише Гемуль не поділяв їхніх веселощів. Він з подивом дивився на своїх друзів:

– Збагнути не можу, чому ви стільки галасу здійсмаєте з приводу речей звичайних і очевидних! Ми ж наперед знали, що Мурашиний Лев переміниться!

Тим часом крихітний їжачок урочисто і ледь засмучено почеберяв до дверей і далі до сходів. Вода перестала литися, а на ґанку утворилося справжнє озеро. Стелю густо обліпили чужомовні слова.

Коли про подію розповіли Мамі й Татові Мумі-троля, вони поставилися до цього дуже серйозно і вирішили, що чарівного капелюха необхідно позбутися.

Його обережно покотили до річки і скинули у воду.

– То он звідки взялися хмаринки і всілякі потвори, – здогадалася Мама Мумі-троля, дивлячись услід капелюхові, який відносила ріка.

– Хмаринки були дуже гарні, – з жалем озвався Мумі-троль. – Хай би ще поверталися...

– І потоки води, й іноземні слова... – нагадала йому Мама. – Погляньте, що сталося з ґанком! Як мені тепер позбутися отої чужомовної комахні, яка заповонила увесь будинок? Годі й кроку ступити! Суцільний безлад!

– І все ж хмаринки були гарні, – вперто наполягав на своєму Мумі-троль. (...)

Розділ п'ятий,

*у якому розповідається про Королівський Рубін,
про те, як рибалив Хропусь, та про загибель Мамелюка,
а також про те, як будиночок Мумі-тролів перетворився
на джунглі*

~ Наприкінці липня в Долині Мумі-тролів було дуже спекотно. Мама Мумі-троля запропонувала дітям перебраться до печери, а сама разом з Татом залишилася вдома. У печері Нюхмумрик узявся розповідати «страшну історію», яку він почув від сороки. ~~~~~

– Слухайте! (...) На краю світу стоїть височенна гора. Така височенна, що аж паморочиться в голові, чорна як сажа і гладенька мов шовк. Вона стрімко уривається у бездонне провалля, а хмари стеляться біля її підніжжя. На самому вершечку гори височить дім Чарівника. Ось такий, – і Нюхмумрик намалював на піску палац Чарівника.

– А чому без вікон? – запитав Чмих.

– Немає там ні вікон, ні дверей, бо Чарівник завжди прилітає додому по повітрю верхи на чорній пантері. Ночами він літає світом і збирає рубіни.

– Що ти кажеш?! – нашорошив вуха Чмих. – Рубіни! А звідки він їх бере?

– Чарівник може обернутися на будь-кого. Йому завиграшки просотатися під землю чи опуститися на морське дно, де лежать приховані скарби.

– І що він робить з тою купою коштовного каміння? – заздрісно запитав Чмих.

– Нічого. Лише колекціонує. Як наш Гемуль рослини.

– Ти щось казав? – зірвався спросоння Гемуль.

– Я саме розповідав, що рубінів у Чарівника не злічити, – пояснив Нюхмумрик. – Одні лежать великими купами, інші – вправлені у стіни й світяться, наче очі диких звірів. Дім Чарівника не має даху, тож хмари, котрі пропливають над ним, забарвлюються в криваво-червоний колір. Очі Чарівника теж червоно виблискують у темряві.

– Я починаю боятися, – озвався Гемуль. – Не квапся, розповідай поволі, будь ласка!

– Напевно, щасливий отой Чарівник! – зітхнув Чмих.

– Зовсім ні! – заперечив Нюхмумрик. – І не буде щасливим, доки не знайде Королівський Рубін, майже такий завбільшки,

як голова чорної пантери. Він палахкотить, немов живе полум'я. Чарівник розшукував його по всіх планетах, навіть на Нептуна залітав, але так ніде й не знайшов. Зараз подався на Місяць, має намір обнищпорити кратери, тільки надії мало... У глибині душі Чарівник здогадується, що Королівський Рубін знаходиться на Сонці, та як туди дістатися? Він робив спроби вже не раз, однак там надто гаряче. Оце й розповіла мені якось сорока.

– Гарна байка, – похвалив Хропусь. – Дай мені, будь ласка, ще одне марципанове порося.

– Це не байка. Усе розказане – правда, – сказав, помовчавши якусь хвилю, Нюхмумрик.

– Я ні на мить не засумнівався! – випалив Чмих. – Надто коли йшлося про коштовне каміння!

– Як можна пересвідчитися, чи Чарівник існує насправді? – недовірливо зронив Хропусь.

– Я його бачив на власні очі, – мовив Нюхмумрик, припалюючи люльку. – Його самого і пантеру на самотньому острові гатіфнатів. Вони летіли серед хмар у самий розпал грози.

– А ти нічого про це не сказав! – мало не образився Мумі-троль.

Нюхмумрик лише здвигнув плечима.

– Люблю таємниці... До речі, сорока ще казала, що Чарівник мав високого чорного капелюха!

– Неймовірно! – скрикнув Мумі-троль.

– То, напевно, він! – похолола Хропся. (...)

– А якщо він повернеться за ним? – не на жарт занепокоївся Хропусь. – Я нізащо не відважуся глянути в його червоні очі.

– Чарівник ще на Місяці, – спробував заспокоїти його Мумі-троль. – Туди далеко дорога.

– Неблизька, – потвердив Нюхмумрик. – А ще чимало часу заберуть пошуки Рубіна в кратерах.

На довший час запала тривожна мовчанка. Кожному з голови не йшов чорний капелюх, що стояв удома на комоді перед дзеркалом.

– Додайте трохи світла, – попрохав Чмих.

– Чули? – злякано прошепотіла Хропся. – Там, надворі...

Усі втупилися поглядами в чорний отвір входу до печери й прислухалися. Тихі-тихі, м'які кроки, – може, крадеться пантера?

– Це дощ! – здогадався Мумі-троль. – Нарешті пішов дощ! Тепер можна трішки й поспати...

Усі повмощувалися у свої ямки, загорнувшись у ковдри. Мумі-троль загасив лампу і під тихе шемрання дощу поринув у сон. (...)

Переклад *Наталі Іваничук*

Запитання і завдання до прочитаних уривків

1. Перекажіть зміст епізодів твору, які вам найбільше сподобалися. Що надає їм казкового характеру?
2. У чому полягала чарівна сила знайденого героями капелюха?
3. Як Мумі-троль на собі зазнав чарів капелюха? Що він пережив під час цієї пригоди? Прочитайте відповідні рядки тексту. Завдяки чому вдалося розвіяти чари?
4. Як герої упіймали Мурашиного Лева? Що відбувалося з капелюхом після того, як до нього потрапив цей звір? У кого перекинувся Мурашиний Лев? Що, на вашу думку, може означати таке перетворення?
5. Перекажіть історію про Чарівника. Що відчували друзі, слухаючи розповідь Нюхмумрика? Чим можна пояснити їхні почуття?
6. Опишіть життя мешканців казкової Долини. Схарактеризуйте стосунки між ними.
7. **Подискутуйте!** Чи можна назвати Мумі-троля та його друзів сміливцями?
8. **Пофантазуйте!** Як, на вашу думку, розгортатиметься сюжет казки далі?

ЛІТЕРАТУРНИЙ НАВІГАТОР

Бажаєте ознайомитися з літературними казками ХХ ст.? Скористайтесь «Літературним навігатором». Він порадить кілька найцікавіших творів з доробку вже відомої вам Туве Янсон та інших відомих письменників.

• • • • • **Книжка за книжкою** • • • • • ➡

«Капелюх Чарівника» – лише одна з казок про Мумі-тролів та їхніх друзів. Інші, не менш захопливі пригоди цих чудер-

нацьких істот Янсон описала у творах «Маленькі тролі і велика повінь», «Комета прилітає», «Мемуари Тата Мумі-троля», «Небезпечне літо», «Зима-чарівниця», «Невидиме дитятко», «Тато і море», «Наприкінці листопада». Ви можете продовжити знайомство з веселим товариством, прочитавши, наприклад, казки «Комета прилітає» та «Зима-чарівниця».

«Комета прилітає». Долиною Мумі-тролів поширилася страшна звістка: до Землі наближається комета й невдовзі настане «кінець світу». Подейкують, ніби вона має впасти саме на Долину Мумі-тролів і знищити все живе. Аби перевірити правдивість цих чуток, налякані Мумі-троль і Чмих на плоту вирушають до обсерваторії¹.

Дорогою вони знайомляться з Нюхмумриком, який постійно мандрує, не має власної оселі й скрізь чувається як удома. Нюхмумрик залюбки приєднується до двох друзів. Не без пригод герої дістаються обсерваторії і розмовляють з астрономом, який вирахував приліт комети. Та передбачити наслідків цієї події вчений не може. Тривога в душі Мумі-троля зростає. Він хоче якомога швидше повернутися, щоб у лиху годину бути поруч із родиною. Проте зворотний шлях виявляється ще важчим...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Хто приніс у Долину Мумі-тролів звістку про близький «кінець світу»? Як сприйняли мешканці будинку Мумі-тролів цю новину?
2. Розкажіть про найцікавіші, на вашу думку, пригоди, пережиті Мумі-тролем, Чмихом і Нюхмумриком під час подорожі.
3. Як Мумі-троль познайомився з Хропсею та її братом Хропусем? Які риси характеру Мумі-троля розкрилися в його стосунках з Хропсею?
4. Як Мумі-троль, його родина та друзі рятувалися від комети? Які душевні властивості допомогли їм пережити небезпеку?

«Зима-чарівниця». Напередодні зими Мумі-тролі впадають у сплячку, яка триває аж до весни. Саме так зазвичай

¹ Обсерваторія – наукова установа, яка веде астрономічні та географічні спостереження й дослідження.

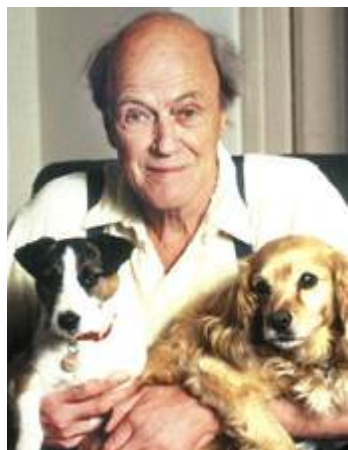

робив і маленький Мумі-троль. Проте одного разу посеред зими він несподівано прокинувся. Усі інші в будиночку спочивали. Мумі-троль почувався таким самотнім і невпевненим! Та невдовзі він помітив, що в помешканні господарюють таємничі істоти. До того ж скута морозом і запорошена снігом Долина видалася йому зовсім не схожою на ту, до якої він звик. Довкола відбувалися маленькі й великі дива, тож Мумі-троль хоробро вирушив на зустріч пригодам...

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Чим зимове життя в Долині та будиночку Мумі-тролів відрізнялося від того, до якого звик Мумі-троль?
2. Складіть перелік «зимових» знайомих і друзів Мумі-троля. Навпроти кожного імені запишіть стислу характеристику персонажа. Оберіть трьох героїв зі складеного переліку й розкажіть, чого вони навчили Мумі-троля.
3. Які сумні явища зимового життя відкрив для себе Мумі-троль?
4. Кому зі своїх нових знайомих Мумі-троль допоміг?

• • • • • Нове знайомство • • • • • ➡

З творами класика дитячої літератури ХХ ст. **Роальда Дала (1916–1990)** українські читачі познайомилися нещодавно. А от за кордоном його книжки популярні вже близько півстоліття.

Народився майбутній письменник в сім'ї норвежців, що мешкала в Уельсі. Мати часто розповідала своїм чотирьом дітям норвезькі казки про тролів та інших надприродних істот. Дещо з тих оповідок Дал згодом переніс у свої книжки.

Час навчання в школах, які Роальд мусив кілька разів змінювати, став не найщасливішим у його житті. Юнак робив неабиякі успіхи у фотографуванні, захоплювався літературою, спортом (був капітаном шкільної фут-

больної команди), а от з навчанням у нього не складалося. Невдовзі після випуску Роальд влаштувався на роботу до нафтової компанії «Шелл» і перебрався до Африки.

Від початку Другої світової війни Дал служив у британському повітряному флоті, брав участь у боях з німецькими винищувачами. Однак через поранення під час аварії літака він мусив залишити авіацію і 1942 р. обійняв дипломатичну посаду у Вашингтоні. Саме там Дал оприлюднив свої перші твори. Вони були адресовані дорослим читачам і розповідали про війну.

У 1960 р. Дал оселився в Англії й почав писати для дітей. Так з'явилися «Джеймс і гігантський персик» (1961), «Чарлі і шоколадна фабрика» (1964), «Незрівнянний містер Лис» (1970), «Велетенський крокодил» (1978), «Відьми» (1983), «Матильда» (1988) та інші твори. Загалом Дал є автором сімнадцяти дитячих книжок, яким, власне, й завдячує світовим визнанням.

• • • • • Книжкове частування • • • • • ➡

Однією з найвідоміших книжок Дала є казка **«Чарлі і шоколадна фабрика»**, за сюжетом якої знято два кінофільми.

Головний герой твору – хлопчик Чарлі Бакет. Разом з батьком, мамою, двома дідусями й двома бабусями він мешкав у двох кімнатках дерев'яної хатинки на околиці великого міста. Заробітків батька, який працював на фабриці зубної пасти, вистачало лише на те, щоб родина могла сяк-так прогудуватися.

Завжди напівголодний Чарлі понад усе любляв ласувати шоколадом. Однак така нагода випадала хлопчикові тільки раз на рік, коли в день народження йому дарували невеличку шоколадну плиточку. Чарлі примудрявся їсти її крихітними шматочками, розтягуючи задоволення на місяць. А потім знову чекав наступного свята.

Найсумнішим було те, ще неподалік від хатинки Бакетів розміщувалася найвідоміша у світі шоколадна фабрика. Про неї та її власника, містера Віллі Вонку, якого останні десять років ніхто не бачив, розповідали неймовірні історії. Слухаючи ті оповідки, Чарлі відчайдушно мріяв потрапити на загадкову

фабрику. Та її таємниці надійно оберігала зачинена брама. Аж ось Віллі Вонка дав у міській газеті оголошення, яке перевернуло життя хлопчини...

● ● ● ● ● ● ● ● ● Цитата ● ● ● ● ● ● ● ● ➡

Я, Віллі Вонка, вирішив дозволити цього року відвідати мою фабрику п'ятьом дітям. Майте на увазі – тільки *п'ятьом* і не більше. Цих п'яťох щасливців я скрізь водитиму особисто і дозволю їм побачити всі фабричні таємниці та чари. Наприкінці екскурсії всі вони як спеціальний дарунок отримають стільки шоколадок і цукерок, що їм вистачить на все життя! Отож шукайте Золоті квитки! П'ять Золотих квитків було надруковано на золотому папері й заховано під звичайнісінькими обгортками п'яти звичайнісіньких шоколадних батончиків. Ці п'ять батончиків можуть опинитися де завгодно – у будь-якій крамничці на будь-якій вуличці у будь-якому місті будь-якої країни світу – на будь-якому прилавку, де продають цукерки «Вонка». А п'ятеро щасливців, які знайдуть ці п'ять Золотих квитків, стануть *єдиними* особами, яким дозволять відвідати мою фабрику і побачити, яка вона *тепер* зсередини! Успіхів вам усім і успішного полювання!

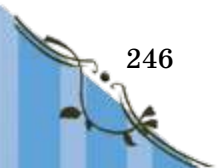
Переклад Віктора Морозова
за редакцією Олексі Негребцького та Івана Малковича

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як жила родина Чарлі? Чи була вона дружною? Доведіть свою думку подробицями з тексту.
2. Якими змальовували Віллі Вонку та його фабрику розповіді, почуті Чарлі вдома?
3. Що цікавого Чарлі побачив на фабриці? Як він сприймав те, що йому там показували?
4. Чому саме Чарлі отримав особливий приз від Віллі Вонки? Доведіть свою думку.

● ● ● ● ● ● ● ● ● Нове знайомство ● ● ● ● ● ● ● ● ➡

Популярний автор книжок для дітей **Пауль Маар** народився 13 грудня 1937 р. в німецькому містечку Швайнфурті. Ще дитиною письменник втратив матір. Відтак його вихованням опікувалася мачуха.

Під час Другої світової війни, коли батько Пауля пішов на фронт, мачуха перевезла хлопця до своїх рідних, що жили в іншій частині Німеччини. Її батько часто розповідав відвідувачам своєї корчми різноманітні історії «з продовженням». Саме ті оповідки збудили в юного Пауля потяг до читання й стали першим поштовхом до його майбутньої письменницької творчості.

Невдовзі з війни повернувся Маар-старший і забрав родину до себе. Книжок він не любив, тому всіляко перешкоджав літературним захопленням сина. Однак Пауль не відмовився від улюбленого заняття, хіба що призвичаївся читати так, щоб не потрапляти батькові на очі.

Під час навчання в гімназії хлопець виявив малярські й літературні здібності. Згодом він вступив до Державної академії образотворчих мистецтв у Штутгарті. Уже за студентських років Пауль підробляв оформлювачем сцени й фотографом у театрі.

Отримавши диплом, Маар шість років працював учителем малювання. А з часом повністю присвятив себе літературній творчості. Нині Пауль Маар є автором близько п'ятдесяти книжок і тридцяти сценаріїв телепередач для дітей. Чимало його творів перекладено різними мовами. Деякі з них було успішно екранізовано. Творчість письменника відзначено багатьма преміями, що засвідчують його талант і майстерність.

• • • • • Книжкове частування • • • • • ➡

Особливо цікава серія казок Маара про Суботика – фантастичну істоту, яка щосуботи навідується до самотнього пана Пляшкера й наповнює його одноманітне життя яскравими пригодами. У Суботика дивна зовнішність. Він невисокий на зріст, має руде волосся, маленький хоботок, що скидається на п'ятачок, а його шкіра вкрита синіми «цятками бажань». Кожна з тих цяткок може виконати будь-яке бажання, але здійснивши його, зникає.

У книжці «Що не день, то субота» йдеться про те, як сором'язливий і боязкий пан Пляшкер познайомився із Суботиком. Маленький бешкетник перевернув догори дригом звичне життя свого приятеля, навчив його мріяти. Суботик навіть подарував панові Пляшкеру чарівну машину для здійснення бажань. Про пригоди пана Пляшкера автор розповів у книжці «**Машина для здійснення бажань, або Суботик повертається в суботу**».

● ● ● ● ● ● ● ● ● **Цитата** ● ● ● ● ● ● ● ● ➡

Пан Пляшкер став перед машиною, надавив на важіль і сказав:

– Я хочу автомобіль!

– Обережно! – закричав Суботик і щосили шарпонував пана Пляшкера геть від машини.

– Що? Чого? – злякано залементував той, перелетівши під стіну. Та враз він збагнув, від чого остерігав Суботик. Просто серед кімнати раптом з'явилося велике червоне авто, затиснуте між шафою та ліжком. Стіл тепер стояв косо-криво, а один стілець, що потрапив під авто, лежав розчавлений і скидався на цимбали. Ліве заднє колесо автомобіля перебувало на відстані кількох міліметрів від пальців ніг пана Пляшкера.

– О Господи, ну та й придумали ви бажання! – дорікнув Суботик. – Якби я не допильнував, то були б ми... під автомобілем!

Пан Пляшкер помалу оговтався від переляку.

– Клята машина бажань! Могла ж поставити авто й перед будинком, як годиться, – сказав він.

– Та ви ж не висловили такого бажання, – зауважив Суботик. – Я ось думаю, як ви виведете свій автомобіль з будинку?

– Як? Та вже ж не як – за допомогою машини здійснення бажань. Правильно? Може, цього разу дужче поталанить: я хочу, щоб усі меблі стояли в моїй кімнаті цілі й на своїх місцях, а цей автомобіль – надворі перед будинком!

– Він уже надворі, – повідомив Суботик, виглянувши у вікно.

Переклад Євгенії Горевої

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Як і для чого пан Пляшкер використовував сині цятки Суботика? Чи мав він рацію, витрачаючи їх на кожну забаганку? Обґрунтуйте свою думку конкретними прикладами з тексту й власними міркуваннями.
2. З якими труднощами стикнувся пан Пляшкер, коли чарівна машина почала виконувати його бажання? Чим ці труднощі були спричинені?
3. Чого навчають пана Пляшкера пригоди, які він переживає завдяки машині бажань?
4. Назвіть риси характеру Суботика. Що споріднює його з відомими вам казковими героями? А чим цей персонаж від них відрізняється?

У СВІТІ МИСТЕЦТВА

ПРОДОВЖЕННЯ ПРИГОД УЛЮБЛЕНИХ ГЕРОІВ

Першим ілюстратором «Аліси в Країні Див» був сам Льюїс Керролл. Він підготував тридцять вісім аматорських малюнків. Однак для професійного оформлення першого видання книжки було запрошено художника Джона Тенніела. У творчій співпраці з автором Тенніел намалював сорок дві чорно-білі ілюстрації, які нині вважаються класичними.

Дж. Тенніел. Ілюстрації до першого видання казки
«Аліса в Країні Див»

Після гучного успіху казки «Капелюх Чарівника» Туве Янсон отримала пропозицію створити серію коміксів¹ про Мумі-тролів. Після кількох років натхненної праці величезні наклади її коміксів розійшлися світом. Однак Янсон дедалі гостріше відчувала втому й нестачу часу для літературної творчості. Тоді роботу над проектом узяв на себе один з її братів.

Звісно, про пригоди знаменитих персонажів Янсон найліпше дізнаватися з її книжок. А втім, «Мумі-комікси» є важливою складовою казкового Мумі-світу, який, крім літературних творів, охоплює присвячені Мумі-тематичні парки, музеї, екранізації, іграшки, різноманітні сувеніри та численні зображення.

Т. Янсон. Комікси до пригод Мумі-тролів

1. Перегляньте вміщені в підручнику ілюстрації Теннієла до казки «Аліса в Країні Див». Які епізоди твору зобразив художник? Якою постає на його ілюстраціях головна героїня твору? Опишіть її.
2. Розгляньте комікси Янсон. Порівняйте їх з малюнками письменниці, вміщеними на с. 229, 239. Поясніть, чим комікси відрізняються від ілюстрацій.

На хвилі величезної популярності певних художніх творів нерідко виникають їхні «продовження», написані іншими літераторами, а іноді й читачами-прихильниками. Наприклад, низка таких продовжень з'явилася невдовзі після публікації казок Керролла про Алісу. То були і звичайні наслідування оригіналу, і яскраві пародії на нього.

Серію літературних продовжень знаменитої «Полліанни» було створено після смерті її авторки трьома письменниками:

¹ К о м і к с — серія малюнків, які супроводжуються коротким текстом і пов'язані між собою спільним сюжетом.

Вірджинією Моффат, Харріет Сміт та Елізабет Бортон. Ця серія отримала назву «Радісні книжки Полліанни».

А Туве Янсон ще за життя дозволила іншим авторам писати нові казки про своїх Мумі-тролів. Нині у Фінляндії та Швеції понад десять таких письменників. Найуспішнішим серед них вважається Харальд Сонессон. Так само, як і Янсон, він власноруч ілюструє свої історії про мешканців казкової Долини.

1. Продовження якого зі згаданих творів ви б хотіли прочитати? Чому?

2. До якої з вивчених літературних казок ви хотіли б написати продовження? Про що в ньому йшлося б?

Пригоди Аліси, Полліанни, Тома Сойєра та Мумі-тролів продовжуються на кіноекрані. Безперечним рекордсменом у цьому переліку є Аліса: їй присвячено близько сорока найрізноманітніших кінострічок!

Неодноразово було екранізовано повість «Полліанна». За період від 1920 р., коли вийшов однойменний німий фільм, до 2008 р., коли з'явилася остання на сьогодні кіноверсія, було знято вісім стрічок. Зокрема, мюзикл, телесеріал, а також мультиплікаційний фільм.

«Пригоди Тома Сойєра» теж мають свої екранні версії. Перша кольорова екранізація цього твору з'явилася 1938 р. в США (режисери Норман Торог, Джордж К'юкор). У ній збережено найважливіші епізоди повісті й вдало відтворено картини повсякденного життя Америки часів Марка Твена. Водночас у фільмі є деякі відхилення від сюжету, які підкреслюють напруження окремих сцен або додають нові комічні подробиці. Наприклад, у героя на екрані влучають то білилом, то томатами, то тортом. Такі деталі – типові для кінокомедій 30-х років ХХ ст., але надто прості для гумористичного таланту Марка Твена – дещо знижують художній рівень кінострічки. І все ж, вона вважається однією з найвдалих екранізацій повісті, оскільки передає дух пригод Тома Сойєра.

Кадр з кінофільму «Пригоди Тома Сойєра і Гекльберрі Фінна» (режисер С. Говорухін, 1981 р.)

Помітним явищем у кіномистецтві став художній фільм про

Тома Сойера й Гека Фінна, знятий 1981 р. на Одеській кіностудії режисером Станіславом Говорухіним. У ньому передано атмосферу безтурботного дитинства. Водночас юні герої фільму не лише зазнають різноманітних пригод, а й навчаються дружити, співчувати, бути відданими та мужніми. Цікаво, що цю стрічку почасти було знято на території України, зокрема в Херсонській області та в Одесі.

1. Перегляньте одну з кінострічок про Тома Сойера й висловіть свою думку щодо неї.
2. Які епізоди книжки про Тома Сойера ви обов'язково обрали б для власної екранізації?

Підсумкові запитання і завдання

Перший рівень

1. Хто з персонажів літературних казок, уміщених у підручнику, потрапляє до підземного світу й зазнає там незвичайних пригод?
2. Назвіть письменницю, яка вигадала Долину Мумі-тролів.

Другий рівень

1. Яких літературних героїв згадано у вірші «Книжки в обкладинках червоних»? З яким почуттям пише про них поетеса?
2. Яких героїв називають головними, а яких – другорядними? Наведіть відповідні приклади.

Третій рівень

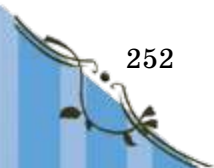
1. Яку чарівну силу мав капелюх, знайдений Мумі-тролями в казці «Капелюх Чарівника»?
2. Які природні закони скасовуються у таких роздумах Аліси: «Ото буде кумедно – вигулькнути серед людей, що ходять униз головою! Антипадки, чи як їх там...»?

Четвертий рівень

1. Завдяки чому Мумі-тролю та його друзям вдається долати труднощі й небезпеки? Обґрунтуйте відповідь прикладами з прочитаних уривків твору.
2. З якими веселими нісенітницями стикається Аліса в Країні Див? Які усталені уявлення героїні руйнують ці нісенітниці?

Для книголюбів

1. Чим світ, до якого потрапляє героїня казки «Аліса в Країні Див», відрізняється від реального?
2. **Подискутуйте!** Чи можна вважати казкову Долину Мумі-тролів щасливою країною?

3. Групова робота. *Завдання для першої групи.* Підготуйте інсценізації епізодів з казок «Аліса в Країні Див», «Капелюх Чарівника» та «Машина для здійснення бажань...» (по одному з казки).

Завдання для другої групи. Підготуйте «Літературний путівник» до казок «Аліса в Країні Див» та «Капелюх Чарівника». Укажіть у ньому країни, у яких відбувається казкова дія, найважливіших персонажів і найцікавіші, на ваш погляд, епізоди.

Завдання для третьої групи. **Пофантазуйте!** Уявіть, що в книжці переплуталися сторінки, внаслідок чого до казки «Аліса в Країні Див» потрапили деякі епізоди з «Капелюха Чарівника». Як могли б перебігати події у такому «переплутаному» сюжеті? Складіть його план.

Теми письмових робіт

1. «Алісині відкриття в Країні Див».
2. «Чудовий світ Мумі-тролів».
3. «Мої улюблені книжки».

ПІДСУМКИ РОКУ: ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

От і добіг кінця навчальний рік. Упродовж нього ви відкрили для себе чимало нових творів, ознайомилися з цікавими фактами із життя письменників, навчилися уважніше читати й глибше розуміти художню літературу. Тепер настав час переконатися в тому, що набуті вами знання насправді ґрунтовні. І перевірити це ви зможете, опрацювавши запропоновані підсумкові запитання й завдання.

Теоретична розминка

1. Що таке світова література? Чому важливо читати художні твори? Дайте розгорнуту відповідь.
2. Дайте визначення понять «тема», «ідея», «сюжет».
3. Що означають вислови «читати твір у перекладі» й «читати твір в оригіналі»?
4. Чим відрізняються одне від одного:
 - прислів'я та приказка;
 - народна та літературна казки;
 - казка та повість;
 - віршований та прозовий твори?
5. Поясніть, що таке фольклор. Назвіть відомі вам фольклорні твори.
6. Розкрийте зміст понять «ритм» та «рима» у віршованому творі. Проілюструйте відповідь прикладами.
7. Дайте визначення понять «портрет» і «пейзаж». Доповніть відповідь прикладами з вивчених творів.

Художні твори та їхні автори

1. Назвіть твори, у яких зображено таких героїв:
 - Хлопчик-зірка;
 - художник Малян;
 - Полліанна;
 - Лобо;
 - Мумі-троль.
2. Назвіть імена письменників:
... Пушкін, ... Уайльд, ... Сетон-Томпсон, ... Янсон.

3. Установіть відповідність між твором і автором.

А. «Про коника та цвіркуна»	1. Г.К. Андерсен
Б. «Соловейко»	2. Льюїс Керролл
В. «Нічна пісня мандрівника»	3. О. Пушкін
Г. «Пригоди Тома Соєра»	4. Марк Твен
Д. «Аліса в Країні Див»	5. Й.В. Гете
Е. «Казка про мертву царівну та сімох богатирів»	6. Дж. Кітс

4. Представниками яких країн є письменники Андерсен, Уайльд, Марк Твен, Цветаєва?

5. Хто з авторів вивчених вами творів писав під псевдонімом?

Сторінками вивчених художніх творів

1. Які типи фольклорних казок ви знаєте? Доповніть відповідь прикладами народних казок, вивчених у 5-му класі.

2. Назвіть позитивних і негативних персонажів прочитаних фольклорних казок. Які властивості людської вдачі в них утілено? Чого навчають сучасного читача вчинки цих героїв?

3. Наведіть приклади чарівних перетворень, зображених у казках різних народів. Які чарівні сили (предмети, істоти) беруть у них участь?

4. Назвіть зарубіжних авторів літературних казок XIX–XX ст. Чим, на вашу думку, можна пояснити популярність літературних казок? На яку тему ви написали б літературну казку?

5. Який зміст вкладав Е. Сетон-Томпсон у вислів «*правдиво змальовувати життя тварин*»?

6. Назвіть вірші зарубіжних авторів про природу. Які теми життя природи та людини в них розкрито?

7. **Груповою роботою.** Завдання для першої групи. **Порівняйте!** Чим відрізняються пригоди Тома Соєра від пригод Аліси в підземній країні? Визначте основні відмінності між сюжетами творів, у яких зображено названих персонажів.

Завдання для другої групи. **Порівняйте!** Що об'єднує Тома Соєра й Полліанну? Визначте спільні риси цих героїв.

Завдання для третьої групи. **Порівняйте!** Порівняйте підземну країну з «Аліси в Країні Див» та казкову Долину Мумі-тролів. Визначте найважливіші відмінності між ними.

8. **Робота в парах.** Намалюйте героя одного з творів світової літератури, вивчених у 5-му класі. Обміняйтеся малюнками з товаришем. Кожен з вас має впізнати персонажа й назвати твір, у якому його зображено.

9. Які з вивчених протягом року творів світової літератури ви порадили б прочитати друзям? Складіть перелік таких творів і дайте їм стислу характеристику, пояснивши, чим саме вони вам сподобалися.